

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Головний редактор — Сенченко М.
Заступниці головного редактора — Давидова І,
Васьківська О., Гуцол Г.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (голова редколегії), Україна
Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф. (заступниця голови редколегії), Україна
Асєєв Г. — д-р техн. наук, проф., Україна
Ільганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок П. — д-р техн. наук, проф., Україна
Кулешов С. — д-р іст. наук, проф., Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Матрюхін Г. — д-р іст. наук, проф., Росія
Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь
Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Трищук О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 4 від 28.04.2020).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 16.05.2016 № 515).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editor-in-Chief — Senchenko M.
Deputy Editors — Davydova I., Vaskivska O., Gutsol G.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Senchenko M. — Dr Sc. (technics), Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Davydova I. — Dr Sc. (social communication), Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Aseyev G. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Ilhanaeva V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Kirychok P. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Kuleshov S. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Prof., USA
Markova V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Matriukhin G. — Dr Sc. (history), Prof., Russia
Neshitoy V. — Dr Sc. (technics), Prof., Republic of Belarus
Teremko V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Trishchuk O. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Shemaieva H. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 4 from 28.04.2020).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 515 of May 16, 2016).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Прихована війна: біологічна зброя..... 3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

РЕЦЕНЗІЇ

КАРАКОЗ О. Наукова бібліотека КНУКіМ у пошуку нових форм і змісту діяльності 8

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

НИКОЛАЄНКО Н. Управління кадровим потенціалом бібліотеки: функціональний підхід 10

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СЕНЧЕНКО М. Створення Сполученими Штатами Америки мережі військових біологічних лабораторій..... 16

ГУЛА, Р., ПЕРЕДЕРІЙ І., ВІТРИНСЬКА О. Концептуальні засади воєнної політики у кіберпросторі провідних держав світу та воєнно-політичних інституцій 22

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО

КОВАЛЬСЬКА Л. Книги та преса як документально-інформаційні ресурси: жанрові особливості..... 27

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ДОЯР Л. Пролетарська революція у ранніх книгодруках радянської України (1919—1927)..... 32

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

ЯКУБОВА Т. Провенієнції на книгах фонду англійської літератури НБУВ: до постановки проблеми вивчення та атрибуції..... 37

ПЕРУНІН В. Першохристиянська рівність між людьми та народами — основа слов'янської державності Русі-України, роки 946—947 43

ВИЙШЛИ З ДРУКУ

Микола Іванович Сенченко: біобібліографічний покажчик 49

CONTENT

CHIEF-EDITOR'S PAGE

SENCHENKO M. The hidden war: biological weapons..... 3

BOOK SCIENCE. PUBLISHING

REVIEWS

KARAKOZ O. KNUCA Scientific Library in search of new forms and content of activity 8

LIBRARIANSHIP

NIKOLAENKO N. Management of library skilled potential: functional approach..... 10

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

SENCHENKO M. Creation of a network of military biological laboratories by the United States of America..... 16

HULA R., PEREDERII I., VITRYNSKA O. Military policy in cyberspace of leading world countries and military-political institutions concept..... 22

DOCUMENTARY SCIENCE

KOVALSKA L. Books and presses documentary information resources: general features 27

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

DOIAR L. The proletarian revolution in early books of Soviet Ukraine (1919—1927) 32

HISTORICAL INTELLIGENCE

YACUBOVA T. Provenances in the books of the English literature fund of the VNLU: towards the formulation of research and attribution problems 37

PERUNIN V. Early Christian equality between peoples and nations — the basis of the Slavic statehood of Rus'-Ukraine, 946—947 43

OUT OF PRINT

Mykola Ivanovych Senchenko: biobibliographic index 49

УДК 343.341:623.458](045)

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Прихована війна: біологічна зброя

***Невпинна загибель нашої Цивілізації
може стати результатом поспіху
в нових промислових біотехнологіях
або наслідком ретельно обміркованої
біодиверсії глобального масштабу.***

Юрій Бобильов

Вступ

Новина на сайті "Око Планети". Читаємо: "Україна зіпсувала європейську статистику захворюваності на кір, зробивши її рекордно високою. Кількість дітей, хворих на кір, в Європі в перші шість місяців 2018 року досягла рекордного рівня і становить 41 тис. Як повідомлялося в пресрелізі Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), опублікованому на її сайті, це майже вдвічі більше загальної кількості хворих на кір у регіоні за весь 2017 рік".

"Після відзначеного у 2016 році найнижчого за 10 років рівня захворюваності ми бачимо значне зростання кількості заражень і тривалі спалахи, — цитуються на сайті слова регіонального директора ВООЗ в Європі С. Джакаб. — Ми закликаємо всі країни терміново здійснити відповідні заходи щодо запобігання подальшому поширенню хвороби". На її думку, для успішної боротьби з кором необхідна вакцинація. ВООЗ зазначає, що з усіх європейських країн найгірший стан справ в Україні, де того року на кір захворіли 23 тис. осіб.

Київ, 30 квітня 2019, 16:20 — REGNUM

30 квітня пресслужба Міністерства охорони здоров'я України повідомляла: "Від початку року (від 28 грудня 2018 року до 25 квітня 2019 року) на кір захворіли 43 783 особи — 20 359 дорослих та 23 424 діти. Від ускладнень кору померло 16 осіб".

Найбільшу кількість випадків зараження зафіксовано в Київській, Тернопільській та Хмельницькій областях, а також у Києві. МОЗ України наголошує, що від початку епідемії кору захворіло понад 100 тис. осіб, 37 з яких померли. За повідомленням інформаційного агентства UA REGNUM, масштабна епідемія кору в

Україні стала можливою через цілковите руйнування радянської системи охорони здоров'я та вакцинації.

NYT: Україна заразила на кір США, Британію та Ізраїль. 11.04.2019

Про рекордний спалах кору в країні повідомила також влада США. Лише від початку 2019 року вірус уразив 555 осіб, більшість з яких — мешканці Нью-Йорка. Найчастіше хворіють ортодоксальні євреї, які не роблять вакцинацій із релігійних міркувань. Експерти наполягають на щепленнях, інакше захворюваність на кір поб'є рекорд за останні 25 років. Центри з контролю та профілактики захворювань відзвітували, що спалах кору охопив 20 штатів, але епіцентр вірусу — в Нью-Йорку, а більшість хворих — ортодоксальні євреї, які не були вакцинованими. Мер міста Б. де Блазіо закликав населення зробити щеплення від цього вірусного захворювання й зазначив, що вакцина довела свою ефективність і безпеку. Тим, хто відмовиться від вакцинації, загрожуватиме штраф на суму 1000 дол.

За даними американського видання The New York Times (NYT), рекордний за 28 років рівень захворюваності на кір у США спровокований несприятливою епідеміологічною ситуацією в Україні, оскільки її щорічно відвідують паломники-іудеї з усього світу. Один з авторів звертає увагу на те, що 170 випадків захворювання зафіксовано в окрузі Рокленд (штат Нью-Йорк), де проживає чимало ультраортодоксальних євреїв. Журналісти пов'язують ускладнення епідеміологічної ситуації з паломництвом цієї категорії вірян в Умань Черкаської області до могили засновника однієї з гілок хасидизму Раббі Нахмана, на свято Рош ха-Шана.

The New York Times повідомляє, що десятки тисяч хасидів щороку їдуть в місто Умань Черкаської області святкувати єврейський Новий рік. Торік дата припала на початок вересня, і за кілька тижнів спалах кору стався в Ізраїлі, а в жовтні хворобу зафіксували в Нью-Йорку. Видання стверджує, що додому вірус привезли саме паломники з України.

Спалах кору в Ізраїлі розпочався невдовзі після останнього вересневого паломництва в українське місто, а згодом захворювання поширилося Великобританією та США. Першою (у жовтні) в Нью-Йорку захворіла дитина, яка повернулася з Ізраїлю. Водночас у Лондоні спостерігався спалах кору серед ортодоксальних іудеїв. Наприкінці лютого санітарний інспектор Польщі Я. Бондар повідомив про зростання захворюваності на кір серед поляків, проте вірус у країну завезли приїжджі з України, що, за даними ЮНІСЕФ, за підсумками 2018 року стала світовим лідером за темпами поширення хвороби.

І немає жодних сумнівів у тому, що зростання кількості хворих пов'язано з діяльністю 13 біологічних лабораторій США, розміщених на території України. Навіщо вони тут? І хто дав дозвіл на їх розташування на наших землях?

Про "пояс військово-біологічних лабораторій США", що оточують Російську Федерацію, написано десятки статей. Зібрана фахівцями і журналістами інформація свідчить про наявні загрози, котрі несе цей "пояс" як країнам, де розміщено лабораторії, так і Росії.

Біологічна зброя (БЗ) є зброєю масового ураження (ЗМУ) разом з ядерною та хімічною, але саме її застосування, за оцінками фахівців, дає найбільший ефект завдяки здатності швидко й масово вражати людей, тварин і сільськогосподарські рослини; гнучкості; величезному психологічному впливу; відсутності перешкод для проникнення; розмаїттю біологічних агентів; наявності інкубаційного періоду, що дає змогу приховати джерело зараження; самостійному поширенню; високій результативності; дешевизні.

Багато хто ще пам'ятає події осені 2001 р., коли у США розсилали листи із сумнозвісним "білим порошком". Розслідування виявило, що цей терористичний акт організували агенти, пов'язані з військово-біологічними центрами Сполучених Штатів.

Вельми цікавим виявився результат дослідження цього "порошку" у спеціалізованих лабораторіях. З'ясувалося, що він є сумішшю ліофільно висушених спор збудника сибірської виразки й спеціального наповнювача, котрий експерти скромно назвали двоокисом кремнію. Найбільша частка у складі "білого порошку", що містила спори, не перевищувала трьох мікронів, а частки "двоокису кремнію", котрі відігравали роль наповнювача, мали й зовсім субмікронні розміри.

Штам збудника сибірської виразки, як виявилося, був відомим у США, оскільки це був їхній же штам Ames, здатний долати захисну дію комерційних вакцин і стійкий до антибіотиків. "Білий порошок" виявився спеціальною рецептурою, призначеною для спорядження касетних боєприпасів і здатною під час застосування проникати у глибокі відділи легень та викликати захворювання.

"Проте за умовами Конвенції 1972 року (Конвенція про заборону розроблення, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та їх знищення. — М. С.) таких рецептур і боєприпасів у США бути не повинно", — зауважував кілька років тому фахівець із проблем біологічної безпеки, мікробіолог, кандидат біологічних наук, полковник запасу М. Супотницький. За його словами, "біологічна військова активність США ніколи не припинялася".

Базове положення Конвенції проти біологічної зброї зобов'язує кожну державу — учасницю цього договору "за жодних умов не розробляти, не виробляти, не накопичувати, не купувати в будь-який інший спосіб і не зберігати мікробіологічні чи інші біологічні агенти або токсини, яким би не було їхнє походження чи метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, що не призначені для профілактичних, захисних чи інших мирних цілей".

Особливе занепокоєння викликають біолабораторії, відкриті Сполученими Штатами за останні 12 років у країнах колишнього СРСР. Ця діяльність суворо засекречена, в ній беруть безпосередню участь американці, об'єкти споруджено за американські кошти й ними опікується Міністерство оборони США. На нашу думку, будівництво цих мікробіологічних лабораторій свідчить про те, що Сполучені Штати не відмовилися від програм зі створення біологічної зброї, а своєю метою обрали євразійський простір, зокрема держави, що є членами Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ).

Так, у межах угоди між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством оборони США від 29.08.2005 № 840/138 у нашій країні створено лабораторії з вивчення особливо небезпечних інфекцій: по одній — у Києві, Одесі, Херсоні, Тернополі, Ужгороді, Вінниці, Харкові та Луганську, дві — у Дніпропетровську, три діють у Львові. Отже, 8 із 13 лабораторій функціонують в українських містах-мільйонниках (Київ, Львів, Одеса, Дніпропетровськ і Харків) із загальною кількістю населення майже 10 млн осіб. Спільним підрядником будівництва всіх лабораторій стала американська компанія Black & Veatch Special Projects Corp.

Як стверджують експерти, у Сполучених Штатах Америки зростає внутрішня загроза від діяльності наукових установ, що дістали від держави право на проведення робіт із біонебезпечними речовинами. Особливе занепокоєння закордонних експертів і ЗМІ викликає та обставина, що процес розширення біонебезпечної лабораторної бази вийшов з-під контролю американської влади. При цьому навіть Федеральне бюро розслідувань (ФБР) не може визначити достеменно кількість наявних у країні лабораторій високого рівня біобезпеки.

Фахівці роблять висновок, що центри, покликані розв'язувати завдання протидії біотероризму, самі стали джерелом нових загроз. І не тільки в масштабах США — останніми роками подібні проблеми набули актуальності й для країн пострадянського простору.

Унаслідок слабого контролю зросли випадки втрати та крадіжки небезпечних мікробів і вірусів, акти "поштового" біотероризму з використанням збудника сибірської виразки, спроби дістати доступ до технологій і небезпечних збудників з боку психічно неврівноважених громадян, кримінальних та інших соціально небезпечних особистостей.

У прихованій біологічній війні, котра поки що не вийшла за межі лабораторій, беруть участь не тільки Пентагон і спеціальні відомства, а й корпорації, об'єднані в Альянс "За біобезпеку". Всі вони є частиною так званої "Великої аптеки" (Big Pharma) — розгалуженої структури, в якій переплелися інтереси американських конгресменів з інтересами фармацевтичної та військової промисловості США.

Вважаю, що багато наукових оцінок, викладених у цій статті, цілком кваліфіковані, хоча окремі з них доволі суперечливі. Варто зробити прогноз істотних загроз Україні від нового покоління біологічної зброї масового знищення, що інтенсивно розробляється й орієнтована на превентивне ведення таємних расових воєн, як проти сильних світових конкурентів, так і менш розвинених країн. Багато років матеріали щодо розроблення біологічної зброї в різних країнах світу позначали грифом "секретно". Порівняно нещодавно піднялася завіса таємниці й стали доступними певні архівні документи, монографії, а також свідчення очевидців.

Зміна парадигми сучасної війни виходить за межі традиційної військової думки, при цьому найважливішою метою стає завоювання нових життєвих просторів і масштабне застосування нових (неядерних) видів зброї масового знищення. Слід відзначити різні підходи науковців до оцінювання доцільності та ефективності створення біологічної зброї. Позиція автора пропонованої статті така: біологічна (як і будь-яка інша) війна має свої історичні, геополітичні та економічні причини. Традиційно проблемою можливої масштабної біологічної війни є досягнення найвищих результатів за мінімальних витрат.

Розвиток фундаментальної та прикладної біологічної науки в Україні стримує слабка технічна база досліджень і низька заробітна плата науковців. Ця ситуація потребує системного аналізу та обговорення у структурах влади. Очевидно, що окремі питання мають секретний характер і не можуть бути опубліковані у відкритій пресі.

Біологічна зброя: погляд зсередини

У минулому столітті було зареєстровано понад 100 підтверджених випадків незаконного використання біологічних агентів, 19 з яких визнано цілеспрямованими терористичними актами. Утім, найважливішим є факт, що не було масових жертв.

У 2001 р. США зазнали біологічної атаки з використанням збудника сибірської виразки, внаслідок чого загинуло кілька осіб. Розслідування привело до вірусолога, який певний час працював за контрактом в американському Інституті медичних досліджень інфекційних хвороб армії США у місті Форт-Детрік (штат Меріленд). Під час активної наукової діяльності

цей фахівець дістав доступ до секретної інформації щодо технологій виробництва препаратів, зокрема й штаму збудника сибірської виразки та сухого порошку її спор. У розісланих у США 18 листах містився високоякісний препарат, котрий важко виготовити в підпільній лабораторії.

Однак світовий біотероризм уже вийшов за межі таємних військових лабораторій. Наприклад, за повідомленням газети Jerusalem Post, палестинське терористичне угруповання "Бригади мучеників аль-Акси" в середині 2007 р. оголосило, що їхні фахівці в галузі озброєнь після трирічних зусиль зуміли виготовити щонайменше 20 різних видів біологічної та хімічної зброї. "Мученики" також погрожували використати свої досягнення в розробленні озброєнь проти солдатів ізраїльської армії, якщо вони намагатимуться здійснити військові операції в секторі Гази.

Найбільшу небезпеку становлять, звичайно, секретні військові розробки. За даними американського збірника "Новий терор: перед лицем загрози використання біологічної та хімічної зброї", основними каналами інфікування з боку біотерористів є поширення: повітряним шляхом — 17%; через питну воду — 11%; через їжу — 15%; за допомогою ін'єкцій — 13%; через ліки — 16%; іншими каналами — 28%.

Загалом у світі існує велика кількість потенційних джерел звичайної біологічної зброї. За даними Л. Жиганової, у 67 країнах світу налічуються 453 колекції різноманітних бактеріальних штамів. При цьому в 54 медичних центрах зберігаються та використовуються збудники сибірської виразки і в 18 — чуми.

За американськими джерелами, майже 10 країн світу мають біологічну зброю або в них проводяться відповідні дослідні роботи. Фундаментальні та прикладні розробки в цій сфері здійснюються і в Росії.

Бойовим біологічним агентом вважають не будь-який патогенний мікроорганізм, а лише мікроб чи вірус, що має певні властивості й відібраний для виконання завдань бактеріологічної війни чи терористичних акцій.

Важливо зрозуміти відмінність між терористичними біопрепаратами, що використовують для різних терористичних актів окремі фізичні особи чи групи осіб, і біологічною зброєю.

Смертоносні біопрепарати чи токсини можуть розглядатися як біологічна зброя, якщо вони:

- 1) розроблені та вироблені за спеціальним військовим (оборонним) замовленням;
- 2) мають достатню бойову ефективність;
- 3) спеціально відібрані й можуть бути доставлені для конкретної біологічної атаки.

З огляду на це доктор хімічних наук Л. Федоров у книзі "Радянська біологічна зброя" зазначає: "Оскільки зазвичай бактерії, віруси та інші збудники не надто стійкі в природних умовах, військові вважають за краще застосовувати їх у вигляді бойових рецептур, тобто порошоків і рідин, що є сумішами біологічного агента (агентів) із різними препаратами, котрі забезпечують умови для збереження їхньої життєвої та

вважаючи здатності під час зберігання й застосування. Біологічними бойовими рецептурами начиняють бомби, головні частини ракет, розпилювачі та в цьому вигляді доправляють імовірному противнику на відповідному носії — літаку, ракеті тощо".

За оцінкою колишнього директора ЦРУ Дж. Вульсі, загроза біотероризму для США є найбільшою небезпекою в порівнянні з ракетно-ядерною атакою.

По-перше, хоч би якими досконаліми були системи захисту зовнішнього середовища від небезпечних продуктів таких "досліджень", вони зазвичай не можуть бути цілковито ефективними, а ймовірність зараження довкілля не може дорівнювати нулю навіть за умови повної придатності систем захисту до функціонування.

По-друге, ці системи не можуть бути цілком надійними. Якою б мінімальною не була ймовірність їхнього виходу з ладу за належної експлуатації, вона все ж таки ніколи не дорівнюватиме нулю.

По-третє — людський фактор. Яким би ретельним не був відбір персоналу таких об'єктів, яким би суворим не був контроль над ними, людина була й буде найненадійнішим елементом будь-якої системи захисту.

Почасти це стосується й атомних технологій, оскільки якщо практично неможливо вкрасти серійну атомну бомбу, то завдання спрощується, коли йдеться про придбання окремих радіоактивних матеріалів, як-от скандально відомий полоній 210, котрим отруїли в Лондоні колишнього співробітника ФСБ Росії.

США є одним зі світових лідерів у боротьбі з біотероризмом (один бік цивілізаційної "американської медалі"). У цієї країни в черговий раз є чому повчитися Україні та іншим країнам світу.

Американський Закон "Про біотероризм" від 12 червня 2002 р. має розділи:

1. Готовність у національному масштабі відповіді на дії біологічного та інших видів тероризму, що завдають шкоди громадському здоров'ю.
2. Посилення контролю за виробництвом та застосуванням небезпечних біологічних агентів і токсинів.
3. Гарантування безпеки й збереження харчових продуктів і лікарських засобів.
4. Гарантування безпеки водних питних ресурсів.
5. Додаткові розділи щодо гарантування безпеки.

Виконання цього закону покладається на Управління із санітарного нагляду за якістю харчових продуктів і медикаментів США, Центр із контролю та профілактики захворювань, Агентство з контролю за станом здоров'я тварин і рослин.

На цій законодавчій основі для боротьби з біотероризмом у Сполучених Штатах виділено 4,6 млрд дол. На фінансування військової програми з хімічного та біологічного захисту Міноборони США додатково надано 1,374 млрд дол.

Відтак Конгрес США 9 грудня 2006 р. схвалив новий законопроект щодо біотероризму, покликаний підвищити готовність країни до цих загроз і масових захворювань, а також прискорити розроблення нових вакцин і ліків. Йдеться про інвестиції для захисту від біотероризму на суму 1 млрд дол. терміном на три

роки, а також для створення нових вакцин і ліків. Підготовчу роботу провів сенатор штату Массачусетс від демократів Е. Кеннеді, який зазначив: "За допомогою цього законопроекту ми здійсимо багато важливих заходів для посилення нашої підготовки та здатності провести відповідну роботу і поліпшити структуру охорони здоров'я".

Останніми роками нарощування зусиль Сполучених Штатів із "біозахисту" населення здійснюється в таких масштабах, що викликає певні запитання фахівців усього світу. Зокрема, Центр із контролю та профілактики захворювань США (Centers for Disease Control and Prevention, CDC) 20 лютого 2008 р. опублікував звіт про готовність системи охорони здоров'я країни та її окремих штатів протистояти загрозам біологічного характеру (Public Health Preparedness: Mobilizing State by State).

У 2002 р. Конгрес США затвердив фінансування програми "Готовність охорони здоров'я до надзвичайних ситуацій", на яку за минулі шість років було витрачено понад 5 млрд дол.

Як основне джерело загрози розглядалося спонтанне чи навмисне поширення особливо небезпечних інфекцій (ОНІ) категорій А та В.

Система охорони здоров'я та лікарі первинного прийому мають бути підготовлені до протидії певним біологічним агентам, у тому числі й патогенам, що рідко зустрічаються у США. Найвищий пріоритет мають інфекції, котрі становлять загрозу національній безпеці, оскільки здатні легко й швидко передаватися від людини до людини, спричиняють високу смертність, провокують паніку й суспільні потрясіння, потребують спеціальних заходів з боку системи охорони здоров'я.

До категорії А належать:

- сибірська виразка (*Bacillus anthracis*);
- ботулізм (*Clostridium botulinum toxin*);
- чума (*Yersinia pestis*);
- натуральна віспа (*Variola major*);
- туляремія (*Francisella tularensis*);
- вірусні геморагічні лихоманки (Ебола, Марбург, Ласса, Мачупо).

Загалом на 116 сторінках цього звіту наведено докладні відомості про розмір і призначення фінансування за статтями витрат і штатами.

Військові фахівці інших країн мають право поставити питання про масштабність секретних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), що проводять у США різноманітні міністерства й відомства не тільки "оборонного", а й "наступального" характеру, аби зробити відповідні висновки.

Характерно, що на VI Міжнародній конференції з контролю над озброєннями (листопад 2006 р., Женева) США звинуватили Іран і КНР у створенні біологічної зброї. Крім того, в цій країні реалізуються інші наукові програми, з яких найважливіше значення мають секретні біологічні проекти (у тому числі "міжнародного" профілю), фінансовані Міністерством енергетики США ("Геном людини" і "Геном заради життя").

У 2006 р. американський уряд провів конфіденційні навчання, аби з'ясувати вразливість економіки країни в разі терористичного удару по сільськогосподарському сектору, котрі підтвердили, що наслідки були б катастрофічними для США. "Виник цілковитий хаос!" — підсумував результати навчань сенатор-республіканець П. Робертс, який очолює комітет із розвідки. — Ми практично повністю позбулися всього поголів'я великої рогатої худоби в США, всього експортного поголів'я, і в нас виникла паніка у продовольчих магазинах". І це попри колосальні зусилля, докладені багатьма федеральними міністерствами й відомствами після ухвалення низки законів із протидії біотероризму та гарантування біобезпеки населення північноамериканського континенту!

Украї небезпечно, що Сполучені Штати втягують у розроблення біологічної зброї інші країни світу. Зокрема, восени 2006 р. міністр оборони Грузії Г. Барамідзе та голова комітету із зовнішніх зв'язків сенату США Р. Лугар підписали угоду про будівництво на території військової бази Вазіані лабораторії біологічних речовин. До речі, саме у Вазіані до 2000 р. розташовувалася база російських військ, виведена за Стамбульською угодою. Американці обіцяють виділити "стратегічним" партнерам 30 млн дол. Відомі грузинські вчені разом із військовими готові стати на заваді розповсюдженню біологічної зброї та запобігти біологічній небезпеці. Навіщо Грузії терміново знадобилася спеціальна суперсучасна лабораторія для досліджень біологічної зброї, російським військовим біологам поки що не зрозуміло.

На жаль, фронт медико-біологічних досліджень у нинішній Україні останніми роками звужувався, що негативно позначилося на вітчизняній фармацевтичній промисловості, особливо у сфері ліків і біопрепаратів нового покоління. Імпортна залежність нашої країни від ліків давно перевищила припустимі нормативи національної безпеки й медичної біобезпеки.

Бактеріологічна зброя нового покоління — генна інженерія

Хвороби та епідемії під час воєн — явище цілком зрозуміле, але уявіть, що одна з протидіючих сторін створює біологічну зброю, використання якої спричиняє величезні втрати живої сили противника? Адже саме такий потенціал має бактеріологічна зброя, що діє на генному рівні. Значну небезпеку сьогодні становить і біотероризм.

Війни та хвороби, безперечно, завжди йдуть поруч. Протягом історії людства недуги й небойові поранення забирали більше життів, аніж військові конфлікти, до того ж хвороби завжди знижували боєздатність воїнів. Найяскравішим прикладом може служити пандемія грипу під час Першої світової війни, що 1918 р. забрала понад 20 млн життів.

Сьогодні населення планети підстерігають не тільки звичайні й добре відомі захворювання (у тому числі й нові інфекційні хвороби), а й загроза застосування бактеріологічної зброї та небезпека біотероризму. І не виключено, що нинішня бактеріологічна зброя містить агенти, здатні діяти на генному рівні

(змінювати структуру ДНК людини) й залишатися стійкими до всіх відомих методів лікування.

Бактеріологічна зброя нового покоління має особливі патогенні характеристики: підвищену спроможність до виживання й інфікування, вірулентність і лікарську стійкість.

Створення нового покоління бактеріологічної зброї стало можливим завдяки генним технологіям, і в разі її застосування відповіді рівнозначно виявляться вельми непросто.

Можливості наступальної бактеріологічної зброї

Центральний апарат Міністерства оборони США визначив перелік країн, що можуть мати наступальні бактеріологічні боєприпаси різного рівня чи здійснювати дослідження в цьому напрямі. До нього входять Росія, Китай, Ірак, Іран, Північна Корея, Сирія, Лівія, Індія та Пакистан.

Окремі фахівці вносять до переліку так звані "країни можливого поширення" — Єгипет, Ізраїль і Тайвань. Відомо також, що терористична мережа "Аль-Каїда" шукає способи придбання біоагентів.

Більшість розвинених країн підтримують певний рівень обороноздатності проти можливого застосування бактеріологічної зброї та біотероризму.

Не менш важливо мати достатній запас вакцин та антибіотиків у разі виникнення бактеріологічної загрози. Міністерство оборони США має такі запаси. У 1969 р. президент Р. Ніксон видав указ про односторонню та безумовну відмову від бактеріологічної зброї. Програми досліджень були згорнуті, запаси знищені.

Скорочення оборонних проєктів значно вплинуло на обороноздатність США та можливість швидкого здійснення невідкладних медичних заходів, тобто припинилося розроблення необхідних вакцин, антибіотиків і можливих методів комбінованого лікування хвороб, викликаних дією біоагентів.

Новим поколінням бактеріологічних озброєнь є генетично вдосконалені патогени, здатні стати частиною бактеріологічної зброї. Як свідчать науковці, росіяни тривалий час працювали над їх створенням. Відверті зізнання К. Алібека, колишнього радянського вченого-мікробіолога, фахівця у сфері біологічної зброї, виявилися настільки шокуючими, що багато військових і розвідників воліли б вважати, що він перебільшував. Однак коли його слова знайшли підтвердження, у багатьох відкрилися очі на реальність. Генетичні дослідження, котрі проводилися в колишньому СРСР, наближали перспективу створення біологічних агентів для бактеріологічної зброї, що, зрозуміло, знижувало обороноздатність США. Без точного й глибокого розуміння специфічних властивостей цих біоагентів (висока здатність до ураження, швидкість передавання, стійкість до антибіотиків) неможливо бути готовим до всіляких несподіванок.

Тут доречні дві цитати:

Джордж Орвелл: "Життя — це перегони між освітою і катастрофою";

Джин Кранц: "Невдача — не відмовка".

Ми перебуваємо лише на початку шляху, адже біотехнологія — відносно нова наука, й саме тепер у ній відбуваються революційні перетворення.

Технологія, покликана служити людству, може легко знищити його, якщо її використовувати в мерзенних інтересах зла. Нині є можливість генетично вдосконалити мікроорганізми з мирною метою — у сфері медицини та промисловості. Однак існує й інша можливість — начинити патогенними мікроорганізмами боєприпаси й використовувати їх у бактеріологічній війні. І цілком імовірно, що цю страшну зброю можуть застосувати

ще за нашого життя. Неминуче хтось, коли-небудь і де-небудь захоче її випробувати.

Історія свідчить, що не всі міжнародні договори й конвенції виконуються, і світова громадськість просто зобов'язана стати на шляху поширення бактеріологічної зброї.

Двадцяте століття стало століттям фізиків, проте факти доводять: найближчі сто років стануть століттям біології. Багато вчених упевнені: Перша світова війна була хімічною, Друга — ядерною. Якщо, не дай Боже, відбудеться Третя, вона стане бактеріологічною.

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

РЕЦЕНЗІЇ

Наукова бібліотека КНУКіМ у пошуку нових форм і змісту діяльності

Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв: часи змін та доповненої реальності : до 55-річчя від дня заснування / Ю. І. Горбань, О. О. Скаченко. — Київ : Ліра-К, 2019. — 264 с.

Рецензоване ювілейне видання присвячено історії та сьогоденню Наукової бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв (НБ КНУКіМ) та приурочено до її 55-річчя.

Книга "Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв: часи змін та доповненої реальності" висвітлює різноманіття напрямів її діяльності. Структурно складається з Timeline — стрічки часу, де позначено основні віхи історії та розвитку НБ упродовж 1963—2018 рр., та п'яти частин. Вартий уваги дизайн обкладинки, що вдало відображає головну ідею видання.

У першій частині "Короткий нарис історії бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв" розкрито основні етапи її становлення та узагальнено роль у розвитку бібліотечної справи серед книгозбірень закладів вищої освіти Києва та України.

У другій частині "Бібліотека сьогодні" схарактеризовано інформаційні ресурси, наукову роботу, видавничу та проєктну діяльність, культурно-просвітницькі заходи, вплив цифрових технологій на розвиток НБ у період 2013—2018 рр. Варто зазначити, що ретельно сплановані та впроваджені інновації наповнили традиції новим змістом, зробивши бібліотеку привабливою для співробітників і користувачів.

Третю частину "Структура наукової бібліотеки" присвячено завданням, напрямам роботи, досягненням структурних підрозділів. Стає зрозумілим, що від-

бувається розширення функцій НБ: перетворення та пошуки нових форм і методів діяльності охопили всі підрозділи, що сприяло технологічному розвитку та модернізації. Отже, монокультурний заклад поступово трансформується в поліфункціональний соціокультурний інститут, ресурсний центр.

Четверта частина "Наша сила — у колективі" містить відомості про бібліотечних фахівців, які, безсумнівно, формують позитивний імідж не лише НБ КНУКіМ, а й навчального закладу. Це коло однодумців — професіоналів високого гатунку, які створюють атмосферу для вдалої комунікації та спілкування в бібліотеці, беруть активну участь у всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, розширюють спектр наукових інтересів, підвищують професійний рівень.

У п'ятій частині наукового видання, що має назву "Історія бібліотеки у документах", зібрано та систематизовано інформацію про її друкований фонд, електронні ресурси та продукти, діяльність упродовж 2012—2018 рр.

Автори увиразнили виклад матеріалу яскравими візуальними образами — добірка світлин занурює в цікаве та насичене інформаційно-культурне життя бібліотеки. Видання інтерактивне й, крім світлин, містить сучасну інфографіку, QR-коди швидкого відгуку та технологію доповненої реальності (AR — augmented reality), що передбачає інтеграцію реальних об'єктів книги у віртуальний світ. Прикладом інновацій видання є віртуальний тур — світлина з QR-кодом, активація якого дасть змогу відвідати бібліотеку зі смартфона. Такі модифікації класичних паперових книг викликають зацікавлення й захоплення.

Запропонований авторами підхід до висвітлення історії НБ КНУКіМ дає розуміння багатогранності світу бібліотекознавчої науки загалом; допомагає осмислити інтелектуальну працю через проникнення в інтелектуально-творчу лабораторію бібліотекознавця, розмаїття дослідницьких підходів, проблем, переосмислення класичних ідей і концепцій. Для майбутніх

читачів це важливе культурне й бібліотекознавче підґрунтя для розуміння духовних цінностей.

Слід наголосити на практичній значущості видання для бібліотечної спільноти. Нині можна з упевненістю стверджувати про нові умови функціонування НБ, нові вимоги та форми поведінки, зумовлені постійним зростанням інформаційних потоків. Головним завданням бібліотек наразі є забезпечення публічного доступу до інформації та знань, збереження культурного надбання, широкий спектр інформаційних та комунікаційних послуг, постійний діалог із користувачами в різноманітних формах. Зазначимо, що сучасні виклики не лише не стають на заваді діяльності наукової бібліотеки університету, а й сприяють підвищенню професійного рівня її співробітників, швидкій адаптації до новітніх форм роботи.

У рецензованому виданні зауважено, що за ініціативою директора НБ КНУКіМ Ю. Горбаня було розроблено Концепцію розвитку бібліотеки університету від 2013 до 2018 рр., котра визначила стратегічні напрями діяльності, цілі й завдання з їх реалізації, її роль у загальному контексті розвитку ЗВО та бібліотечно-інформаційного простору. Документ став потужним орієнтиром для планування та проведення заходів з удосконалення бібліотечного та інформаційно-бібліографічного обслуговування користувачів, поглиблення корпоративної співпраці з вітчизняними книгозбірнями. З урахуванням основних засад Концепції було розроблено Положення про бібліотеку та комплекс документів, що визначають порядок роботи за основними напрямками. Частина з них увійшла до збірника "Документаційне забезпечення діяльності наукової бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв" (2018).

Завдяки професіоналізму, компетентності у фаховій сфері та в галузі управління директора Наукової бібліотеки, кандидата культурології, доцента Юрія Івановича Горбаня в НБ відбуваються інноваційні зрушення, що поєднуються з традиційними технологіями збереження й популяризації культурної спадщини. Вже понад 15 років він, разом із колективом, цілеспрямовано й систематично формує імідж бібліотеки на основі наявних ресурсів та підвищує рівень бібліотечно-інформаційних послуг.

Вагому частину видання присвячено висвітленню форм роботи НБ упродовж 2012—2018 рр., що дає змогу простежити зміну її функцій, визначити основні напрями діяльності та стратегії розвитку. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і реформування освіти зумовили зміщення акцентів у функціонуванні бібліотеки університету як одного з інфраструктурних інформаційно-комунікаційних складників. Автори видання наголошують, що сьогодні актуальним є питання збільшення внеску бібліотек ЗВО в розвиток інституціональних місій і цілей, упродовження широкого спектра послуг, спрямованих на підтримання фахової комунікації, моніторинг, аналіз та інтеграцію результатів досліджень до світового наукового простору, формування позитивного іміджу університету у країні та світі. Саме тому важливе

значення має створення інноваційних бібліотечних сервісів, активне використання наукометричних і бібліометричних досліджень для підвищення ефективності діяльності навчального й бібліотечного закладів.

Київський національний університет культури і мистецтв має вагомий науковий здобуток та потужний науково-педагогічний потенціал, а наукова бібліотека є організатором та співорганізатором численних семінарів, науково-практичних конференцій, круглих столів. Уперше 2015 р. НБ КНУКіМ, спільно з кафедрою книгознавства і бібліотекознавства, провела Всеукраїнську науково-практичну конференцію "Бібліотека XXI століття: перспективи та інновації". У заході взяли участь керівники та фахівці бібліотек, музеїв, представники науково-дослідних установ, молоді вчені, аспіранти, практичні працівники бібліотечної галузі. За результатами конференції було видано збірник матеріалів тез.

У 2018 р. НБ КНУКіМ започаткувала щорічний семінар "Бібліотека. Книга. Наука", в межах якого відбулося два наукові заходи та видано два збірники матеріалів. Ці заходи сприяють оновленню бібліотечної професії, розвитку бібліотекознавства та безперервної бібліотечно-інформаційної освіти.

Оцінюючи видання "Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв: часи змін та доповненої реальності" "як підсумок діяльності закладу вищої освіти", зауважимо, що нині працювати в бібліотеці складніше, ніж навіть кілька років тому, проте й набагато цікавіше, адже сучасний професіонал має опанувати інформаційно-комунікаційні технології та бути гуманітарно обізнаним. Очевидно, що саме кадровий потенціал і високий професіоналізм співробітників зазначеної установи визначатимуть вектор її подальшого розвитку.

Одним із вагомих досягнень НБ, на високому рівні висвітленому в рецензованому виданні, є розвиток видавничої діяльності. Зазначимо, що впродовж 2013—2018 рр. її фахівці підготували та видали майже 60 видань, серед яких — історичний нарис, календар знаменних дат, бібліографічні покажчики, методичні матеріали, пам'ятки користувачу, каталоги книжкових виставок, ілюстрований довідник, науково-популярні та інформаційні видання, плакати, афіші, буклети. Основним видом видавничої продукції є бібліографічні покажчики, об'єднані у трьох серіях: "Видатні постаті КНУКіМ", "Вчені КНУКіМ" та "Знаменні дати КНУКіМ".

Останнє десятиліття характеризується тим, що міжнародні рейтинги університетів фактично формують моделі та задають стандарти розвитку сучасного вишу. Особливе місце в цих процесах належить науковим публікаціям. Бібліотечні співробітники сприяють підвищенню рейтингу університету та формуванню брэнда вченого: надання ORCID, цифрових ідентифікаторів (DOI), ведення профілю науковця, оформлення списків бібліографічних посилань до наукових праць тощо. НБ надає консультативну допомогу (пошук публікацій авторів; визначення рівня цитування та індексу Хірша для авторів тощо),

інформаційну підтримку, освітні послуги (в установі проводяться заходи щодо особливостей роботи в базах даних). Отже, діяльність із підтримки публікаційної активності університету сприяє зміцненню робочих зв'язків бібліотеки з кафедрами, зростанню авторитету книгозбірні як експертного центру, підвищенню кількості звернень до неї викладачів, а також професійному вдосконаленню співробітників, посилює значущість і роль НБ у розв'язанні завдань, що сьогодні стоять перед закладом освіти.

Одним з основних напрямів діяльності Наукової бібліотеки КНУКіМ є супровід процесів підготовки й видання наукових журналів університету, що відображаються в базах: DOAJ, Index Copernicus, Research Bib, Scilit, SIS, WORLDCAT, BASE, Crossref, Google Scholar, "Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського", "Наукова періодика України" (УРАН).

Діяльність НБ позначена постійним пошуком нових напрямів, форм і методів обслуговування. Відповідно до потреб сучасних користувачів, її фахівці постійно вдосконалюють технології акумуляції суспільно значущої інформації, забезпечують широкий

доступ до власних ресурсів, послуг і продуктів, гармонійно поєднують традиційні та електронні форми в бібліотечному сервісі.

Рецензоване видання доводить, що розвиток бібліотечної справи характеризується активним впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, налагодженням широких партнерських зв'язків, постійним зростанням потреб користувачів, тому позитивним є той факт, що НБ КНУКіМ, понад пів століття працюючи в режимі збереження й поширення інформації та знань, на сучасному етапі прагне до модернізації діяльності, що сприятиме залученню нових користувачів, популяризації книги й читання, підвищенню рівня наукової обізнаності.

Олена Каракоз,

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри інформаційних
технологій КНУКіМ,
e-mail: karakoc@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7772-1530>

Надійшла до редакції 9 квітня 2020 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 023.4/.5:005.336](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.4(285).10-15

Наталія Ніколаєнко,

кандидат наук із соціальних комунікацій,
директор Наукової бібліотеки Харківського національного технічного
університету сільського господарства імені Петра Василенка,
e-mail: Nnataliya196513@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1700-6540>

Управління кадровим потенціалом бібліотеки: функціональний підхід

**Хай вашою справою стане пізнання себе,
бо це найскладніша у світі наука.
Мігель де Сервантес**

На сучасному етапі ефективна діяльність бібліотек залежить від здатності досягати мети та вчасно реагувати на виклики зовнішнього й внутрішнього середовищ. Вагомими інструментами у розв'язанні цього питання є управління кадровим потенціалом бібліотечної установи через удосконалення командної роботи, формування взаємодоповнювальної команди.

У статті розглянуто різноманітні стилі управління в бібліотеках, з огляду на те, що ідеального менеджера не існує, а кожен із керівників має індивідуальний стиль управління, що адаптується для досягнення цілей. Запропоновано такі стилі управління, як виробник результату, адміністратор, підприємець, інтегратор та нові ролі бібліотекаря — фасилітатор, тьютор, модератор.

Для ефективного управління в коротко- і довгостроковій перспективі бібліотечний менеджмент має виконувати чотири функції, котрі, на наш погляд, становлять його основу на сучасному етапі. Перша — працювати на результат у короткостроковій перспективі; друга — адміністрування; третя — готовність адаптуватися до постійних змін, що охоплює довгострокову перспективу; четверта — уміння інтегрувати.

Запропоновані нові ролі бібліотекарів у добу розвитку цифрових технологій забезпечать розвиток їхніх особистісних якостей (активність, комунікабельність, динамічність, працездатність, толерантність, компетентність, креативність) і спонукають до самовдосконалення та самоорганізації, а нові стилі управління бібліотечних менеджерів допоможуть створити взаємодоповнювальну команду, в якій кожен зі стилів (виробник результату, адміністратор, підприємець, інтегратор) управління обов'язково доповнюється п'ятьма основними функціями менеджера: ухвалення рішень, їх реалізація, створення команди, управління персоналом, управління змінами, а також поведінка й комунікація.

Ключові слова: управління кадровим потенціалом; командна робота; клієнтоорієнтованість; сервісний бібліотекар; бібліокоуч; бібліотекар-фасилітатор; бібліотекар-педагог; бібліотекар-куратор; тьютор; модератор

Постановка проблеми. Нині людство переживає четверту промислову революцію, що базується на цифрових, біологічних, фізичних технологіях у нових

потужних комбінаціях [1]. Це інноваційні перетворення в економіці, модернізація процесів виробництва, реалізація високотехнологічних міжнародних проєктів

тощо. На тлі загальних цивілізаційних змін бібліотека як інформаційна та культурно-просвітницька інституція також зазнає трансформації, що торкається еволюції її місії, соціальних функцій, входження в нове інформаційно-комунікаційне середовище, вироблення економічно ефективної стратегії, адаптації системи послуг до інформаційних потреб і запитів сучасних користувачів/клієнтів. У нових умовах бібліотечні установи орієнтуються на постійні нововведення, систематичну й цілеспрямовану інноваційну діяльність, а стрімкий розвиток технологій у світі й державі спонукає їх керівників ухвалювати виважені інноваційні управлінські рішення, впроваджувати нові функціональні ролі бібліотекарів.

Реалії сучасного суспільства потребують формування цифрової компетентності у бібліотечних працівників на рівні з комунікативною, мовною, соціальною, а також культурної обізнаності, самовираження тощо.

Зокрема, Українська бібліотечна асоціація (УБА) та бібліотечна спільнота 2019 р. працювали під девізом "Бібліотека: час змін — час дій", а девіз 2020 р. — "Бібліотека — Всесвіт у зручному форматі". І це означає, що книгозбірня йде назустріч перетворенням, що відбуваються у зовнішньому середовищі, але за умови що в ній немає незамінних співробітників. Якщо це так, то установа легко адаптується і до внутрішніх змін.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Напрямки організації управлінської діяльності в бібліотеці розглядали Н. Божко [4], Л. Кислюк [12], І. Суслова [18; 19], Є. Фенелонов [22]. Зокрема, Н. Божко зосереджує увагу на механізмі управління бібліотекою, де взаємодіють два елементи: керована система (об'єкт управління) і керівна система (суб'єкт управління). Об'єктом управління є: бібліотека та її структурні підрозділи, бібліотечний персонал, бібліотечно-бібліографічні ресурси, економічні ресурси. Суб'єктом управління може бути колективний орган управління та/або керівна особа (керівники різних рівнів), які мають повноваження з управління певним об'єктом [4].

Питання стилю, культури управління, мотивації бібліотекарів посідають провідне місце в публікаціях В. Дригайла [7], І. Суислової [17], згідно з якими центром сучасних концепцій управління є людина.

Аспекти реалізації функцій бібліотечного кадрового менеджменту розкрито у працях Н. Валіуліної [6], І. Кільпякової [9; 10; 11], Т. Макаренко [14]. Автори наголошують, що активне використання інформаційних технологій у бібліотеках, зміна їх соціальної ролі й розширення функцій потребує від бібліотечних працівників нових знань, а реформування системи управління бібліотечною справою та фінансування бібліотек залежно від обсягу та якості послуг — психологічної мобільності та оперативної адаптації до нових умов кожного співробітника й колективу загалом.

Мета статті — запропонувати бібліотечній спільноті нові функціональні підходи до управління кадровим потенціалом бібліотеки, що передбачає створення взаємодоповнювальної команди, здатної до

самоорганізації та саморозвитку завдяки активізації власних ресурсів, вмінню відповідати на виклики часу та змінювати форми роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бібліотечні установи України адаптуються до нових соціальних викликів, опановуючи інноваційні технології управління та розв'язуючи завдання, що містять систему управлінських рішень і практичних дій, спрямованих на зміну діяльності відповідно до означеної мети. Особливе місце в цьому процесові належить оптимізації кадрових ресурсів, що становлять базу ефективного застосування інноваційних управлінських технологій.

Розвиток і поширення концепції управління людськими ресурсами стає найважливішою тенденцією, що перебуває в тісному взаємозв'язку й взаємозалежності з іншими напрямками еволюції менеджменту: стратегічним характером управління, введенням парадигми зовнішнього середовища в умови загальної глобалізації й інформатизації, формуванням і розширенням мережевих організацій, "прозорих" систем управління, переходом від традиційних принципів управління "стабільність, економічність, контроль" до нових — "партнерство, гуманізація, екологічність", розвитком комп'ютерно-телекомунікаційного забезпечення управління та його віртуалізації [17].

Важливу роль в управлінні бібліотечною установою відіграє організаційна чи корпоративна культура. Це система цінностей і норм, котру поділяє більшість співробітників, оскільки вона забезпечує мотивацію та регуляцію діяльності, а також слугує засобом адаптації установи до зовнішнього середовища та механізмом довгострокового організаційного розвитку. Організаційна культура в бібліотеці існує паралельно й не пов'язана з офіційними наказовими правилами функціонування колективу. В офіційній літературі вирізняють три рівні організаційної культури: поверхневий, підповерхневий і глибинний. До глибинного рівня належить командна робота, обираючи яку, колектив віддає перевагу професіоналізмові, інноваційності, відповідальності, співробітництву, взаємодопомозі.

Практика доводить, що одним із головних питань інноваційних перетворень у бібліотеках залишається управління кадровим потенціалом. Основним принципом бібліотечного менеджменту, зважаючи на виклики часу, має стати компетентнісний підхід до професійного розвитку кожного співробітника й підвищення ролі персоналу як основного ресурсу установи. Відповідно до цього повинна змінюватися і роль менеджменту в системі управління бібліотекою — він має здобути статус основного завдання керівників усіх рівнів та ґрунтуватися на нових соціальних технологіях [10]. Наразі змінюється й функціональний погляд на роль менеджменту в системі управління сучасною бібліотекою. На нашу думку, це взаємодоповнювальна команда, в якій керівник має вдало поєднувати такі стилі керівництва: виробник результату, адміністратор, підприємець, інтегратор.

Для ефективного управління в коротко- і довгостроковій перспективі бібліотечний менеджмент має виконувати чотири функції, котрі, на наш погляд, становлять його основу на сучасному етапі. Перша — працювати на результат (забезпечення потреб користувачів/клієнтів) у короткостроковій перспективі; друга — адміністрування (організаційні процеси — систематизовані, виконують у певній послідовності та з визначеною інтенсивністю); третя — готовність адаптуватися до постійних змін, що охоплює довгострокову перспективу; четверта — уміння інтегрувати (створити клімат і систему цінностей, котрі мотивують співробітників ефективно працювати, що, зі свого боку, впливатиме на успішну діяльність бібліотеки в довгостроковій перспективі) [3].

В Україні вже напрацьовано досвід запровадження ефективного менеджменту в бібліотеках ЗВО. Першу функцію ефективного адміністрування в бібліотеці, де керівник за стилем управління — виробник результату, який докладає максимуму зусиль, аби заохотити користувача/клієнта до відвідування, має нині забезпечувати філософія сучасної бібліотеки. Зокрема, її запропонувала О. Бруй, директорка Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" й полягає вона в клієнтоорієнтованості бібліотеки, складниками якої є сервіс (те, що робить бібліотекар, надаючи конкретну послугу конкретному клієнту) та клієнтський досвід (враження клієнта від спілкування з бібліотекарем у процесі отримання послуги), тобто якості сервісу, за умови визначення ефективності послуги. Вирізняють шість елементів сервісу: фізичний, операційний, технічний, функціональний, атмосферний, гостинність, котрі слід оцінити, аби зробити висновок про рівень бібліотечного сервісу [5]. Отже, наразі особливо актуальною є зміна ролі й бібліотекаря, й бібліотечного менеджера від постачальника інформації до сервісного менеджера/бібліотекаря.

Діяльність сучасного бібліотечного керівника/менеджера, пов'язану з міжособистісними комунікаціями, інформацією та ухваленням рішень, характеризують управлінські ролі, де роль — це очікуваний набір дій чи поведінки, обумовлений функціональними обов'язками. На думку В. Ільганаєвої, терміни "функція", "функціонування" означають перебування системи в робочому стані, тобто виконання певних видів діяльності, накопичення діяльнісної різноманітності, котру зазвичай пов'язують з диверсифікацією діяльності [8]. Функціональні трансформації бібліотек зумовлені техніко-технологічними й організаційними змінами та пов'язані з розширенням спектра завдань від документозбереження до надання доступу до світових інформаційних ресурсів. Традиційне розуміння функції бібліотеки як головного утримувача окремого документного фонду змінюється ставленням до неї як до інформаційної установи, котра акумулює зовнішні та створює власні ресурси.

Нині організація управління бібліотекою передбачає розподіл функцій, повноважень і відповідаль-

ності. Незалежно від рівня управління (стратегічний, тактичний, оперативний) бібліотечні керівники/менеджери виконують другу функцію, що полягає в успішному адмініструванні для забезпечення ефективної діяльності у короткотерміновій перспективі.

Важливою, на наш погляд, є третя функція бібліотечного менеджменту — готовність адаптуватися та запроваджувати нові послуги й інноваційні продукти, творчий підхід.

Сучасні умови потребують від бібліотекаря та бібліотечного менеджера, який стане агентом змін, здатності поєднувати в роботі компетентності бібліотекаря-педагога, бібліотекаря-куратора, тьютора, фасилітатора, коуча, модератора, що допоможе ефективніше використовувати сучасні технології, ресурси та сервіси. Такі навички важливі не лише для роботи з клієнтами бібліотеки, а й для підвищення професійного рівня її колективу.

Для бібліотечних працівників і менеджерів актуалізувалася потреба вийти із "зони комфорту". За визначенням О. Нежинської та В. Тименка [16], "зона комфорту" — це стандартні шаблони поведінки, що перебувають у сталих і прогнозованих межах. У звичному комфортному, а отже безпечному, стані людина, майже не замислюючись, виконує щоденну рутинну роботу, обираючи апробовані стереотипи й моделі поведінки та мислення. Проте з часом це середовище руйнує індивідуальність, прагнення розвиватися, рухатися вперед, опановувати нові горизонти й самореалізовуватися [16].

Для багатьох бібліотек "зона комфорту" — це прив'язаність до стандартних правил і функцій і, як наслідок, — нестача креативу, зупинка прогресу.

Для реалізації четвертої функції ефективного менеджменту в бібліотеці бажано вибудовувати гнучкі відносини у процесі міжособистісної комунікації, створити клімат і систему цінностей, що мотивують співробітників до спільного розвитку й вдосконалення професійної діяльності. Важливою умовою цього процесу є використання різноманітних методів, удосконалення власного професійного рівня та особистісний розвиток загалом. Одним із таких методів є коучинг. Це сучасна технологія, котру створили для розвитку потенціалу людей і команд, задля досягнення заздалегідь узгоджених цілей та докорінної зміни моделей поведінки, що призводить до розкриття внутрішнього потенціалу особистості [13]. "Сутність коучингу полягає у тому, щоб запропонувати "засіб пересування", що дає змогу особі чи групі осіб перейти з поточного стану в будь-який бажаний стан, використовуючи найкоротший шлях. В цій подорожі треба визначити основні наявні ресурси, а також виявити та нейтралізувати можливі перешкоди" [2].

Сьогодні коучинг — звичне явище у сферах бізнесу, освіти, спорту, управління кадровими ресурсами (HR-менеджмент) [16].

На нашу думку, бібліотечній установі, що прагне постійно рухатися вперед, для запровадження коуч-технології потрібен бібліокоуч, який сприятиме роз-

виту креативності, особистої ефективності діяльності, адаптивності до змін, умінню досягати поставленої мети, створенню згуртованої команди. Як домогтися результативного застосування коуч-технологій у бібліотеках? Вважаємо, що розв'язання цього питання можливе через розвиток професійних компетентностей бібліотечних фахівців під час отримання профільної вищої освіти та безперервної освіти, онлайн-курсів, вебінарів тощо.

Ще одним ефективним способом, що допоможе залишити "зону комфорту", є об'єднання колективу навколо поставленої стратегічної мети, що спонукатиме керівника, а також інших учасників команди до саморозвитку й самореалізації. Для виконання цього завдання доцільно використовувати фасилітацію (від англ. *facilitation* — допомога, полегшувати, сприяння), що полягає в організації процесу колективного розв'язання проблем у групі, котрою керує фасилітатор (лідер, керівник). Це одночасно процес і сукупність навичок, що дають змогу ефективно організувати обговорення складної проблеми без втрат часу та за короткий термін виконати заплановані дії з максимальним залученням учасників процесу [21].

Фасилітація відрізняється від традиційного управління тим, що не має директивного характеру. Якщо за традиційних форм управління суб'єкт змушує учасників групи виконувати власні інструкції та розпорядження, то у процесі фасилітації він має поєднувати якості керівника, лідера та учасника процесу. Фасилітація в бібліотеці сприятиме вдосконаленню процесів самоорганізації за умови, що установа має ознаки відкритості, нелінійності розвитку, зворотний зв'язок із користувачами.

Наприклад, головне завдання бібліотекаря-фасилітатора в закладі вищої освіти — донести до клієнта-студента думку про те, що основний результат навчання — здатність до інтенсивного й грамотного пошуку знання в умовах надто швидкого зростання обсягів інформації у світі, а навчання впродовж життя — головна умова успішного розвитку, адже знання, здобуте й сформульоване сьогодні, найімовірніше зміниться до часу, коли студент його використовуватиме. Безперечно, університет — навчає, але бібліотека — навчає навчатися протягом життя, а отже взаємодія бібліотекаря-фасилітатора та студента сприятиме вдосконаленню процесу самоорганізації учасників освітнього процесу.

Аби розпочати змінювати бібліотеку, бажано працювати в колективі так, щоб не було незамінних співробітників, для чого слід запроваджувати в бібліотечну діяльність елементи тьюторства, модераторства.

Зокрема, тьютор (від англ. *tutor* — учитель) — це особа, що проводить індивідуальні чи групові заняття з учнями, студентами, репетитор, наставник, а також ключова фігура в дистанційному навчанні [20]. Тьютори в університетах — помічники викладача, здебільшого аспіранти чи старші студенти.

Прикладом діяльності бібліотекаря-тьютора є започатковані в Україні проєкти з інфомедійної грамотності:

— "Вивчай та розрізняй (L2D)" для середніх шкіл за сприяння IREX in Ukraine (Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів) спільно з Академією української преси та інтернет-проєктом StopFake за підтримки посольств США та Великої Британії в Україні;

— "Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність" для науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти (ЗВО), які здійснюють підготовку педагогічних кадрів, що виконується за підтримки посольств Великої Британії та США, у партнерстві з Міністерством освіти і науки України та Академією української преси;

— "Бібліотека — відкритий публічний простір" — безкоштовний освітній онлайн-курс Української бібліотечної асоціації (УБА) для бібліотечної спільноти, яка щиро прагне зробити свої установи сучасними й відкритими для різноманітних категорій користувачів. Курс розміщено на платформі "Відкритий університет Майдану";

— "Електронна бібліографія", "Віртуальні книжкові виставки: жанри, технологія та сервіси для створення", "Позашкільна робота в цифровому середовищі: копійсти, буктубери, лайфлогери, фларф" для бібліотекарів і вчителів — дистанційні курси на сайті "Дистанційна академія" (<https://osnova.d-academy.com.ua/>), створені заступником директора ХДНБ ім. В. Г. Короленка Л. Глазуною;

— "Куратор змісту" — дистанційний курс професора кафедри технічної кріофізики, наукового керівника Проблемної лабораторії дистанційного навчання Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", кандидата технічних наук В. Кухаренка та співробітників НТБ ХПІ для студентів, аспірантів, докторантів, створений із метою їх дидактичної адаптації, набуття навичок самостійної роботи з пошуку і селекції наукової інформації.

На нашу думку, бібліотекар-тьютор у сучасній бібліотеці — це співробітник будь-якого відділу, який виконує організаційні та консультативні функції; налагоджує чи оновлює контакти (телефон, e-mail, сторінки в соцмережах) із користувачами/клієнтами (ректором, навчально-науковими інститутами, кафедрами, підрозділами університету) для інформування та консультування з питань реєстрації та створення профілів у базах даних (БД) Google Scholar, Web of Science, ORCID; здійснює моніторинг публікаційної активності науковців, їх спільної роботи з бібліотекою та усунення недоліків і проблемних питань у кожному конкретному випадку, як з індивідуальними так і з колективними клієнтами. Це мають бути й особисті зустрічі, й консультації телефоном чи за допомогою електронного зв'язку. Бібліотекар-тьютор має проводити для користувачів лекції з формування інформаційної культури, академічної доброчесності, надавати інтерактивні посилання на інформаційні ресурси бібліотеки з дисциплін, що викладаються у віддаленому режимі, організувати дистанційні послуги, онлайн-курси тощо.

Упровадження сучасних освітніх технологій передбачає активне звернення до широкого спектра інформаційних ресурсів, водночас цільові настанови освітніх технологій зумовлюють потребу ефективного управління ними, забезпечення оптимальних умов доступу, досягнення високого рівня інформаційної культури. Цю роботу може виконувати бібліотекар-модератор, до кола обов'язків якого входить дотримання порядку і правил поведінки в обговореннях у чатах, на форумах і конференціях, перевірка інформації користувачів на відповідність вимогам сайта (наприклад, в архівах-репозитаріях). Модератор потрібен для того, щоб відвідувачі ресурсів мали змогу комфортно й коректно спілкуватися [15]. У сучасній бібліотеці — це адміністратор і модератор сайта чи мережевого інформаційного контенту бібліотеки тощо.

Запропоновані нові ролі бібліотекарів у період розвитку цифрових технологій надають можливість бути сучасними, розвивати особистісні якості (активність, комунікабельність, динамічність, працездатність, толерантність, компетентність, креативність) спонукають до самовдосконалення та самоорганізації. А запропоновані нові стилі управління для бібліотечних менеджерів допоможуть створити взаємоповнювальну команду, в якій кожен зі стилів (виробник результату, адміністратор, підприємець, інтегра-

тор) управління обов'язково доповнюється п'ятьма основними функціями менеджера: ухвалення рішень, їх реалізація, створення команди, управління персоналом і змінами, а також поведінка та комунікація.

Висновки. Зважаючи на викладене, робота бібліотечного менеджера має складатися з комбінації кількох стилів управління — виробник результату, адміністратор, підприємець, інтегратор. На практиці вони взаємозалежні й взаємодіють, пріоритет певного стилю змінюється відповідно до рівня управління керівника, визначаючи обсяг і зміст його роботи. Актуальними залишаються питання усвідомлення змін орієнтирів у діяльності бібліотек та мобільної адаптивності до нових ролей бібліотекарів і стилю управління бібліотечних менеджерів. Ця інноваційна діяльність спрямована у сферу ухвалення рішень, диверсифікації методичної діяльності бібліотек в інформаційно-комунікаційному середовищі, що дає змогу ефективніше відповідати на сучасні технологічні виклики. Упровадження нових ролей бібліотекарів та поєднання стилів управління підвищить кадрову мобільність і виконавчу дисципліну, сприятиме вдосконаленню управління бібліотечною установою загалом, забезпечить її сталий розвиток. *Перспективним* є узагальнення досвіду впровадження нових ролей бібліотекарів у конкретних установах.

Список використаної літератури

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond / K. Schwab. — Mode of access: <https://qps.ru/1ukQz>. — Title from the screen (last accessed: 12.09.19).
2. Dilts R. Od przewodnika do inspiratora, czyli coaching przez duże "C" / R. Dilts. — Warszawa : PINLP, 2006. — 444 s.
3. Адізес І. К. Командне лідерство: як порозумітися з будь-яким менеджером / Іцхак Кальдерон Адізес. — Київ : Наш формат, 2019. — 312 с.
4. Божко Н. Организация управленческой деятельности в библиотеке / Н. Божко // Бібліотечний форум України. — 2009. — № 1. — С. 30—34.
5. Бруй О. М. Онлайнний курс "Бібліотека — відкритий публічний простір". Тема: "Бібліотека як система". Сервісна бібліотека. Сервісний бібліотекар / О. М. Бруй. — Режим доступу: <http://surl.li/blnp>. — Назва з екрана (last accessed: 12.09.19).
6. Валиуллина Н. Р. Технология найма как основа эффективного управления персоналом библиотеки / Н. Р. Валиуллина // Вестник Москов. гос. ун-та культуры и искусств. — 2008. — № 2. — С. 147—150.
7. Дригайло В. Г. Технология работы библиотеки : науч.-практ. пособие / В. Г. Дригайло. — Москва : Либерей-Библинформ, 2009. — 544 с.
8. Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва. — Київ, 1996. — 254 с.
9. Кильякова И. С. Библиотечный кадровый менеджмент как основа развития кадрового потенциала современной библиотеки: на примере областных универсальных научных библиотек Центрального Федерального Округа Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Кильякова Ирина Сергеевна ; Белгородский государственный институт культуры и искусств. — Краснодар, 2009. — 21 с.
10. Кильякова И. С. Реализация функций библиотечного кадрового менеджмента кадровыми службами библиотеки / И. С. Кильякова // Науч. и техн. б-ки. — 2011. — № 9. — С. 37—43.
11. Кильякова И. С. Теория и практика библиотечного кадрового менеджмента / И. С. Кильякова // Науч. и техн. б-ки. — 2009. — № 6. — С. 69—77.
12. Кислюк Л. В. Динаміка технологічно-організаційного розвитку бібліотек у комунікаційному просторі України : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій / Кислюк Любов Вікторівна ; Харк. держ. акад. культури. — Харків, 2013. — 20 с.
13. Коучинг // Вікіпедія. — Режим доступу: <https://bitly.su/UGjPYOWf>. — Назва з екрана (last accessed: 13.09.19).
14. Макаренко Т. С. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности персонала библиотеки / Т. С. Макаренко // Библ. дело — XXI в. — 2009. — № 2. — С. 107—139.
15. Модератор // Вікіпедія. — Режим доступу: <https://cutt.ly/wegzbhj>. — Назва з екрана (last accessed: 13.09.19).
16. Нежинська О. О. Основи коучингу : навчальний посібник / О. О. Нежинська, В. М. Тименко. — Київ — Харків : ТОВ "ДІСА ПЛЮС", 2017. — 220 с.
17. Сулова И. М. Кадровый менеджмент в системе подготовки менеджеров библиотечно-информационной деятельности / И. М. Сулова // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : XIV Междунар. конф. "Крым-2007"; ГПНТБ России, Ассоциация ЭБНИТ. — Москва, 2007. — Режим доступа: <http://surl.li/blnoe>. — Загл. с экрана (дата обращения: 15.10. 2019).

18. Сулова И. М. Проектная деятельность библиотек : науч.-практ. пособие / И. М. Сулова, З. И. Злотникова. — Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2005. — 176 с.
19. Сулова И. М. Стратегическое управление библиотекой / И. М. Сулова. — Москва : МЦБС, 2008. — 256 с.
20. *Тьютор* // Вікіпедія. — Режим доступу: <https://bitly су/IEteWGB>. — Назва з екрана (дата звернення: 13.09.19).
21. *Фасилітація* // Вікіпедія. — Режим доступу: <https://cutt.ly/MwZVyCO>. — Назва з екрана (дата звернення: 13.09.19).
22. Фенелонов Е. А. Социально-экономический анализ библиотечного дела как объекта управления : монография / Е. А. Фенелонов ; Рос. гос. б-ка. — Москва : Пашков дом, 2008. — 263 с.

Nataliia Nikolaienko

Management of library skilled potential: functional approach

On the modern stage effective activity of libraries depends on their ability to achieve their goals and respond to the challenges of the external and internal environment. Effective instruments in the decision of this question is a management of library skilled potential by the improvement of command work, creation of complementary team.

In the article the question of different styles of management is considered in libraries, having regard to that an ideal manager does not exist, each of leaders has the individual style of management, that adapts oneself for the achievement of aims. Such styles of management are offered as a producer of result, administrator, businessman, integrator and new roles of librarian — facilitator, tutor, moderator, are suggested.

For effective management in the short and long term, library management must perform four functions which, in our view, form its basis at the present stage. The first is to work for the result in the short term; the second is administration; the third is the willingness to adapt to constant change, which covers the long term; fourth — the ability to integrate.

The proposed new roles of librarians in the digital age will ensure the development of their personal qualities (activity, communication skills, dynamism, efficiency, tolerance, competence, creativity) and encourage self-improvement and self-organization, and new styles of library management, of styles (a producer of result, administrator, businessman, integrator) management is necessarily complemented by five basic management functions era: decision making, implementation, team building, human resources management, change management, and behavior and communication.

Keywords: human resources management; teamwork; client orientation; service librarian; library coach; librarian-educator; librarian-teacher; librarian-guardian; tutor; moderator

References

1. Schwab K. (2019). *The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond*. Available at: <https://qps.ru/lukQz> [Accessed: 12.09.19].
2. Dilts R. (2006). *Od przewodnika do inspiratora, czyli coaching przez duze "C"*. Warszawa: PINLP.
3. Adizes I. K. (2019). *Komandne liderstvo: yak porozumitisya z bud-yakim menedzherom*. Kyiv: Nash format.
4. Bozhko N. (2009). Organizaciya upravlencheskoj deyatelnosti v biblioteke. *Biblioteknij forum Ukrayini*, 1, pp. 30—34.
5. Bruj O. M. (2019). *Onlajnovij kurs "Biblioteka — vidkritij publichnij prostir". Tema: "Biblioteka yak sistema". Servisna biblioteka. Servisnij bibliotekar*. Available at: <http://surl.li/blnp>. [Accessed: 12.09.19].
6. Valiullina N. R. (2008). Tehnologiya najma kak osnova effektivnogo upravleniya personalom biblioteki. *Vestnik Moskov. gos. un-ta kultury i iskusstv*, 2, pp. 147—150.
7. Drigajlo V. G. (2009). *Tehnologiya raboty biblioteki*. Moskva: Libereya-Bibinform.
8. Ilganayeva V. O. (1996). *Bibliotekna osvita: nova paradigma rozvitku*. Kyiv.
9. Kilpyakova I. S. (2009). Biblioteknij kadrovij menedzhment kak osnova razvitiya kadrovogo potenciala sovremennoj biblioteki: na primere oblastnyh universalnyh nauchnyh bibliotek Centralnogo Federalnogo Okruga Rossijskoj Federacii. PhD. *Belgorodskij gosudarstvennyj institut kultury i iskusstv*. Krasnodar.
10. Kilpyakova I. S. (2011). Realizaciya funkcij biblioteknogo kadrovogo menedzhmenta kadrovymi sluzhбами biblioteki. *Nauch. i tehn. b-ki*, 9, pp. 37—43.
11. Kilpyakova I. S. (2009). Teoriya i praktika biblioteknogo kadrovogo menedzhmenta. *Nauch. i tehn. b-ki*, 6, pp. 69—77.
12. Kislyuk L. V. (2013). Dinamika tehnologichno-organizacijnogo rozvitku bibliotek u komunikacijnomu prostori Ukrayini. PhD. *Hark. derzh. akad. kulturi*. Harkiv.
13. *Kouching*. (2019). Available at: <https://bitly су/UGjPYOWf> [Accessed: 13.09.19].
14. Makarenko T. S. (2009). Motivaciya i stimulirovanie trudovoj deyatelnosti personala biblioteki. *Bibl. delo — XXI v.*, 2, pp. 107—139.
15. *Moderator*. (2019). Available at: <https://cutt.ly/wegzbhj> [Accessed: 13.09.19].
16. Nezhinska O. O., Timenko V. M. (2017). *Osnovi kouchingu : navchalnij posibnik*. Kyiv — Harkiv: TOV "DISA PLYuS".
17. Suslova I. M. (2007). Kadrovij menedzhment v sisteme podgotovki menedzherov bibliotekno-informacionnoj deyatelnosti. *Biblioteki i informacionnye resursy v sovremennom mire nauki, kultury, obrazovaniya i biznesa : XIV Mezhdunar. konf. "Krym-2007"; GPNTB Rossii, Associaciya EBNT*. Moskva. Available at: <http://surl.li/blou> [Accessed: 15.10. 2019].
18. Suslova I. M., Zlotnikova Z. I. (2005). *Proektnaya deyatelnost bibliotek : nauch.-prakt. posobie*. Moskva: FAIR-PRESS.
19. Suslova I. M. (2008). *Strategicheskoe upravlenie bibliotekoj*. Moskva: MCBS.
20. *Tyutor*. (2019). Available at: <https://bitly су/IEteWGB> [Accessed: 13.09.19].
21. *Fasilitaciya*. (2019). Available at: <https://cutt.ly/MwZVyCO>. [Accessed: 13.09.19].
22. Fenelonov E. A. (2008). *Socialno-ekonomicheskij analiz biblioteknogo dela kak obekta upravleniya: monografiya*. Moskva: Pashkov dom.

Надійшла до редакції 10 квітня 2020 року

УДК 623.458(73:100)(045)

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Створення Сполученими Штатами Америки мережі військових біологічних лабораторій

Секретні біолабораторії США

У статті "Біологічна зброя США — міф чи реальність?" від 10 квітня 2018 р. наведено відомості про конференцію, що відбулася 7 березня 2018 р. в Європейському парламенті й була присвячена біобезпеці та готовності Європи до загроз біологічної зброї. У ній брала участь відома болгарська журналістка Діляна Гайтанджиева, яка провела власне розслідування діяльності секретних біолабораторій США. За її інформацією, на об'єктах, що працюють під виглядом медичних центрів у 25 країнах світу, розробляють біологічну зброю.

"Під час конференції, — зауважує авторка статті, — Д. Гайтанджиева відчайдушно намагалася з'ясувати, чому в тих країнах, де розташовані американські біолабораторії, останнім часом різко зросла кількість спалахів інфекцій, а відомості про розробки, що проводяться в них, засекречені. Насамперед Діляна звернулася до помічника міністра охорони здоров'я США Роберта Кадлеца, який виступав на конференції з доповіддю.

Здавалося б, ці вкрай важливі питання відповідають заявленій темі й навіть підкріплені доказами, котрі журналістка надала учасникам конференції у вигляді об'ємистої брошури. Однак Роберт Кадлец розгубився, буквально витиснув із себе кілька слів, але так і не спромігся надати чіткої відповіді, що доволі дивно для людини, яка присвятила своє життя протидії біологічним загрозам. Доповідачка врятувала організатор заходу, депутат Європарламенту від Бельгії Хільда Ваутманс, яка заступилася за нього зі словами: "Тут не місце для обговорення подібних тем". Хотілося б запитати пані Ваутманс, де ж тоді місце для дискусій про безпеку континенту, як не в Європейському парламенті!

Більше того, після завершення заходу американська делегація в грубій манері не пускала в ліфт бідну журналістку, яка відчайдушно намагалася отримати відповіді на свої "незручні" запитання".

Якщо ґрунтовно ознайомитися з доповіддю Д. Гайтанджиевої в Європарламенті, можна зрозуміти, чому пан Кадлец так розгубився. У ній наведено докази того, що співробітники американських біолабораторій розробляють біологічну зброю та проводять випробування на людях, навмисно допускаючи витоки особливо небезпечних вірусів і заражаючи місцеве населення.

"Зазначені установи фінансує Агентство США зі зменшення військової загрози (DTRA) на загальну суму в 2,1 млрд доларів, — зазначає далі авторка. —

Офіційно заявлені наміри — розвиток можливостей виявлення вірусів та організація їх швидкого знешкодження. В Україні, наприклад, DTRA фінансує 13 біолабораторій. Проте уряд країни не має контролю над установами на своїй території, слухняно закриває очі на будь-які дії США, допомагає приховувати інформацію та придушує будь-які спроби народного обурення. Згідно з двосторонньою угодою, місцевій владі заборонено публічно висвітлювати "конфіденційну інформацію" за американською програмою, тоді як Пентагон, навпаки, має необмежений доступ до державних таємниць України.

Як докази журналістка наводить низку документів (фото 1, 2, 3). Примітно, що поява цих лабораторій збігається, "цілком випадково", зі спалахами серйозних інфекційних захворювань у країні, таких як гепатит А, холера, ботулізм і свинячий грип. Це призвело до великої кількості зафіксованих смертей серед місцевого населення саме в районах дислокації американських лабораторій. Лише на початку 2016 р. по всій Україні померло 364 людини від невідомої модифікації вірусу грипу, й щороку це число збільшується.

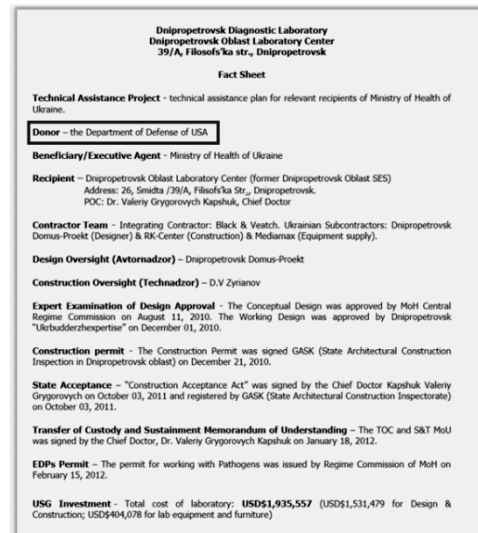

Фото 1. Документ про фінансування та будівництво однієї з біолабораторій для Міноборони США у Дніпрі

Грузія також не залишилася без уваги Пентагону. На її території розташовано Громадський дослідницький центр охорони здоров'я імені Річарда Лугара, котрий нібито проводить дослідження біоагентів (сibirської виразки й туляремії), вірусних захворювань і збір біологічних зразків для майбутніх експериментів.

У 2014 р. Центр був оснащений спеціальним обладнанням із розведення і вивчення комах, що можуть бути переносниками шкірного лейшманіозу.

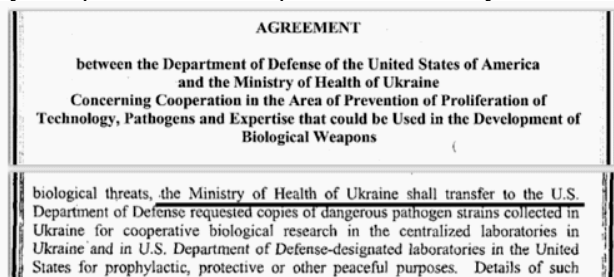

Фото 2. Угода про те, що МОЗ України зобов'язаний передавати Пентагону копії штамів небезпечних патогенів за згодою відомств

Збіг чи ні, але незабаром були зафіксовані випадки появи характерного висипання в місцевих жителів після укусу москітів, за умови, що такі екзотичні захворювання не характерні для Грузії.

Також у доповіді наведено докази, що Пентагон розробляє різні технології розпилення біологічної зброї, у тому числі за допомогою вибухових речовин і біоаерозольних розпилювачів. Так, навесні 2017 р. жителі Чечні повідомляли про безпілотник, що розпилював білий порошок на кордоні з Грузією. Ані грузинська прикордонна служба, ані американський персонал не коментували подію".

Фото 3. Розпилення за допомогою вибухівки

Окрім того, Центр близькосхідних досліджень у Болгарії опублікував статтю Д. Гайтанджиевої "Тасмні біолабораторії Пентагону", в якій поінформував про розроблення біологічної зброї США в лабораторіях, що діють під виглядом медичних центрів у багатьох країнах світу на Близькому Сході, у Південно-Східній Азії, Африці, а також у Грузії та Україні. Болгарська журналістка викрила факти постачання американцями болгарської зброї "Аль-Каїді" та іншим ісламським терористам у Сирії як морськими, так і повітряними шляхами.

Д. Гайтанджиева традиційно підтверджує факти, викладені в статтях, документами. Однак у Болгарії, чие керівництво постійно заявляє про демократію, встановлену в країні, жодної реакції на її заяви не було. Якщо, звичайно, не брати до уваги той факт, що журналістку викликали до Державного агентства національної безпеки, проте не для того, аби уточнити шляхи постачання

болгарської зброї екстремістам у Сирії, а щоб з'ясувати, звідки стався витік інформації про це.

Д. Гайтанджиева скористалася правом, наданим їй болгарським законодавством, і відмовилася розкрити джерела інформації, через що згодом її було звільнено з газети "Труд", де вона працювала. Досі жоден офіційний представник Болгарії не спростував факти, викладені у викривальних статтях журналістки. До суду за наклеп на неї також ніхто не подав. Це стало ще одним доказом того, що інформація про постачання болгарської зброї ісламістським бойовикам відповідає дійсності.

На жаль, доповідь Д. Гайтанджиевої, що містить підтвержені факти про проведені США випробування біологічної зброї, так і не привернула уваги громадськості. Страшно уявити, з якими наслідками може зіткнутися населення окремого регіону в разі масового застосування Сполученими Штатами бойових вірусів, розроблених та апробованих у цих лабораторіях.

Є докази того, що США відкривають медичні центри в різних країнах, нібито піклуючись про охорону здоров'я їх населення, а насправді працюють над новими видами біологічної зброї. На жаль, до списку з 25 держав, де створено такі лабораторії, входить і Україна.

Експерименти, котрі проводять американці, розробляючи біозброю за кордоном, пов'язані з тим, що на відміну від інших видів зброї масового знищення, вона має властивість самовідтворення, і навіть невеликий витік спроможний призвести до масштабних епідемій. До того ж у країнах, керівництво яких є слухняними маріонетками США, можна неофіційно тестувати її на місцевому населенні без його згоди. Крім того, в такий спосіб зручно приховати той факт, що США порушують ними ж підписану Женевську декларацію 1972 р., що забороняє розроблення й виробництво біологічної зброї.

"Бактеріологічний кордон": від України до Казахстану

Мережа біолабораторій Пентагону, створених США в колишніх республіках СРСР у межах Програми зменшення біологічної загрози (програма Нанна — Лугара) й Біологічної програми спільної участі (Cooperative Biological Engagement Program, CWEP), є латентною біологічною війною.

У відкритті та подальшій роботі мережі біолабораторій беруть участь: Асоціація біологічної безпеки Центральної Азії та Кавказу (використовується Вашингтоном для глобального аналізу ситуації за допомогою біологічних розробок науковців регіону, моніторингу біологічного потенціалу країн СНД); Інститут медичних досліджень інфекційних хвороб армії США (USAMRIID, Форт-Детрік); Агентство зі зменшення військової загрози (DTRA), підрозділ Пентагону; Фонд цивільних досліджень та розвитку США, що активно залучає фахівців із протичумних установ СНД під егідою Білого дому; Міжнародний науково-технічний центр, контрольований Держдепом США. Одним із керівників є Е. Ч. Вебер, головний радник міністра оборони Сполучених Штатів і досвідчений російськомовний фахівець із роботи на

пострадянському просторі, який свого часу керував видаленням збройового урану з Казахстану й Грузії.

Україна стає полігоном для біологічних випробувань? Конвенція про заборону розроблення, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та їх знищення (КЗБТЗ), ухвалена 1972 р., формально заборонивши цей вид озброєння, на практиці не змогла забезпечити всеосяжного режиму його нерозповсюдження, адже бракувало обов'язкового механізму контролю за виконанням положень цього документа. Розроблення протоколу до Конвенції, що передбачав можливість взаємних перевірок, розпочалося 1995 р. Однак через п'ять років, коли робота завершувалася, США заблокували її та в односторонньому порядку вийшли з переговорів. Водночас Пентагон, посиляючись на зростання загрози біотероризму, вдався до масштабного розширення системи закритих військових біологічних об'єктів, у тому числі й за кордоном.

Наприкінці минулого року було ухвалено Стратегію Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) на період до 2025 р., що передбачає створення механізмів нейтралізації зовнішніх загроз, зокрема й бактеріологічного характеру. Як наголошено в документах ОДКБ, особливою активність у галузі біологічних дослідів, що мають, по суті, прикладний військовий характер, останнім часом американці розгорнули на пострадянському просторі.

Сполучені Штати й раніше мали досвід створення військово-біологічних об'єктів в Африці (Кенія, Єгипет), Латинській Америці (Бразилія), Південно-Східній Азії (Таїланд). Експерти зазначають, що вибір нової територіальної зони зумовлений безпосередньою близькістю до кордонів Росії — одного з основних геополітичних конкурентів США. По її периметру доволі активно формується "бактеріологічний кордон", що становить серйозну загрозу для національної безпеки країн, котрі стали майданчиками для подібних "наукових пошуків". Той факт, що, американські військові виявляють підвищену цікавість до держав із відносно безпечною епідеміологічною ситуацією, хоч зазвичай спалахи смертельних інфекцій фіксуються в Африці й Південній Азії, викликає багато запитань.

Робота в цьому напрямі розпочалася з укладання з країнами СНД різноманітних угод у рамках Програми зменшення біологічної загрози (програма Нанна — Лугара) та Біологічної програми спільної участі — СWEР. Процес відбувався за обов'язкової участі підрозділу Пентагону — Агентства зі зменшення військової загрози та Інституту медичних досліджень інфекційних хвороб армії США, прозваного "лабораторією смерті".

Уся діяльність подавалася під виглядом нейтралізації небезпечних штамів вірусів і бактерій, що збереглися в республіканських лабораторіях із радянських часів. Базові центральні референс-лабораторії (ЦРЛ) Сполучених Штатів, доповнені мережею менших зональних станцій, від 2010 р. діють в Україні, від 2011 р. — у Грузії, а від 2016-го — також у Казахстані, Вірменії, Азербайджані, Узбекистані, Киргизстані й Таджикистані. Ці об'єкти повністю фінансує Агентство DTRA на загальну суму понад 2 млрд дол. Канада здійснила спробу створити ЦРЛ у Киргизії. До

програм співпраці зі Сполученими Штатами у військово-біологічній сфері залучені Вірменія, Азербайджан, Узбекистан.

У **Грузії** в с. Олексіївка, що в передмісті Тбілісі, функціонує лабораторія Громадського дослідницького центру охорони здоров'я імені Річарда Лугара (після неодноразових протестів Росії передана Національному центру з контролю за інфекційними захворюваннями Грузії). Також у республіці модернізовано регіональні санепідстанції, крім того, працюють біологічні об'єкти, підконтрольні Пентагону: тбіліський Національний центр із контролю за інфекційними захворюваннями; Центр підтримки зменшення військових загроз у Кутаїсі; сховище високонебезпечних біосубстанцій на військовій базі поблизу Тбілісі; Рослинна лабораторія в Кобулеті; Інститут мікробіології, вірусології та бактеріофагів у Тбілісі. Створено банк збудників небезпечних, із тяжким перебігом захворювань.

У **Казахстані** завершено будівництво Центральної референс-лабораторії американською компанією АЕСОМ (головним підрядником Агентства зі зменшення військової загрози) на базі Казахського наукового центру карантинних і зоонозних інфекцій імені М. Айкімбаєва в Алмати. Доповнюватиме казахську ЦРЛ нова станція раннього оповіщення про спалахи захворювань у Центральній Азії, створена на базі Науково-дослідного сільськогосподарського інституту. На її будівництво США виділили 5,6 млн дол. У 2001 р. уряд Казахстану сформував міжвідомчу комісію з проведення дослідницьких робіт і запобігання поширенню випробуваних біологічних засобів на острові Відродження в Аральському морі. У реалізації проекту взяло участь Агентство DTRA.

У 2013 р. в **Азербайджані** в Баку споруджено ЦРЛ із третім рівнем біологічної безпеки, що спеціалізується на дослідженні патогенних мікроорганізмів у зразках людського й тваринного походження. Будівництво також спонсорувало DTRA.

6 квітня 2016 р. посол США у **Вірменії** Р. Мілс і тодішній міністр охорони здоров'я республіки А. Мурадян взяли участь у церемонії відкриття в Тавушській області регіональної лабораторії Національного центру з контролю і профілактики захворювань МОЗ Вірменії. У заході також брав участь представник Агентства DTRA Л. Брукс.

Діяльність лабораторії фінансувало DTRA в рамках реалізованої у республіці програми співпраці у сфері біології. Посол Сполучених Штатів у Вірменії наголосив, що ця програма — одна з найбільших ініціатив американського уряду в цій країні.

Навесні 2016 р. в Іджевані за підтримки Сполучених Штатів завершено реконструкцію лабораторії Національного центру з контролю і профілактики хвороб МОЗ Вірменії. 13 липня 2016 р. за сприяння Агентства DTRA в районі Аван м. Єреван було відкрито Центральну референс-лабораторію в присутності директора управління DTRA д-ра Е. Джордж. За її словами, для повного будівництва референс-лабораторії з дослідження особливо небезпечних патогенів Міністерства сільського господарства Республіки Вірменії було внесено 4,1 млн дол., а на ремонт референс-лабораторії Національного центру з контролю

і профілактики захворювань МОЗ Вірменії уряд США не пошкодував 9,8 млн дол. Додатково 1,7 млн дол. було надано на придбання обладнання та меблів.

А наступного дня, 14 липня 2016 р., у м. Гюмрі Ширакської області, за участю директора управління DTRA Е. Джордж і представників місцевого самоврядування, відбулася церемонія відкриття Ширакської регіональної лабораторії Національного центру з контролю і профілактики захворювань МОЗ Вірменії. У її реконструкцію уряд США інвестував 2,7 млн дол., ще 340 тис. дол. було виділено на придбання меблів та обладнання.

Подібні об'єкти 2017 р. було відкрито у Лорі, Гехаркунікській і Сюнікській областях.

З якою метою будуються мікробіологічні лабораторії у Вірменії за підтримки військового відомства Сполучених Штатів, адже ці країни не уклали ратифікованого договору, згідно з яким підрозділи військового призначення МО США мають право дислокуватися на території Вірменії?

У **Молдові** 2008 р. за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) відкрито Центральну референс-лабораторію в Кишиневі в рамках проекту "Попередження ВІЛ / СНІДу та гепатитів В, С".

У **Таджикистані** західні компанії, афілійовані з оборонною промисловістю США, сформували мережу бактеріологічних лабораторій у Согдійській і Хатлонській областях, м. Душанбе та республіканській туберкульозній лікарні "Шифо" у Вахдаті. До цих об'єктів вхід дозволено лише фахівцям Програми розвитку ООН (ПРООН).

В **Узбекистані** Національну референс-лабораторію відкрито 2007 р. за фінансової підтримки USAID. У 2011 р. DTRA виділило кошти на спорудження двох діагностичних лабораторій другого рівня біологічної безпеки в Андижані та Фергані. Всього на території Узбекистану функціонують 10 біологічних лабораторій Агентства.

Щодня на екранах телевізорів і в електронних ЗМІ обговорюють теми нарощування угруповання НАТО в Східній Європі й антиросійські санкції. При цьому значно менше уваги приділено іншій проблемі: військове відомство Сполучених Штатів завершує процес оточення Росії біологічними лабораторіями подвійного призначення.

Яку мету ставлять перед собою США?

Сполучені Штати декларують винятково цивільне призначення діяльності референс-лабораторій, котрі створюють національні органи охорони здоров'я для діагностики особливо небезпечних інфекцій та протидії їх поширенню. Однак усі об'єкти зводяться на кошти Міністерства оборони США, що виділяє на ці потреби сотні мільйонів доларів. Ці суми значно вищі за витрати на подібні цивільні установи, тому є всі підстави вважати, що там може бути розміщено дороге устаткування подвійного призначення. Число співробітників — від 50 до 250 осіб — суттєво перевищує кількість персоналу, необхідного для обслуговування аналогічних автоматизованих цивільних лабораторій.

Керівниками цих об'єктів часто призначають осіб з-поміж лояльних до політики Вашингтона військових

чи співробітників спецслужб. Йдеться, як вважають західні експерти, про створення системи "БіОПРО", спрямованої проти провідних держав континенту, в тому числі Китаю, Південної і Північної Кореї та Японії. Фахівці зауважують про переорієнтацію колишніх радянських республік на американські стандарти санітарно-епідеміологічного нагляду й створення центрів біологічного моніторингу, підконтрольних США.

Отже, ці країни віддають на відкуп американцям право оцінювати рівень біологічних загроз на своїй території та ухвалювати рішення щодо відповідних заходів протидії. В Україні, наприклад, DTRA фінансує та повністю контролює 13 лабораторій, де, за повідомленнями місцевої преси, таємно від громадськості проводяться секретні дослідження та експерименти, що не стосуються ані збереження врожаїв від навали "шкідників і комах", ані зміцнення здоров'я населення. Радше навпаки, зафіксовано чимало випадків поширення в країні "невдомих" епідемій і масових захворювань людей і домашньої худоби.

Сполучені Штати продовжують активно розвивати військово-біологічну діяльність у регіоні, створюючи на території пострадянських країн мережі референс-лабораторій, де під гаслами захисту населення від смертельних вірусів і хвороб американські "вчені" розробляють сучасну біологічну зброю.

Експерти зауважують про високі ризики для населення від реалізації регіональних проектів у сфері військової біології. Йдеться про проблеми гарантування біологічної безпеки, що незаслужено посідають одне з останніх місць у списку пріоритетних завдань української влади.

Не оминули США увагою й Казахстан. На його території відбувається формування мережі підконтрольних Пентагону науково-дослідних установ також під закидом "зміцнення здоров'я нації" та досягнення екологічної безпеки. Як повідомляють місцеві ЗМІ, чотири з дев'яти наукових центрів, що входять до цієї структури, вже реконструйовано та обладнано необхідним устаткуванням у рамках програми "спільних біологічних досліджень".

В Узбекистані відповідно до двосторонньої угоди американці здійснили модернізацію низки місцевих діагностичних лабораторій, створених на базі Республіканського інституту епідеміології, мікробіології та інфекційних захворювань, ветеринарного центру та інших подібних структур. За інформацією місцевої преси, на базі Науково-дослідного інституту вірусології нещодавно було відкрито ще й сучасну ЦРЛ, на додачу до двох аналогічних лабораторій, споруджених раніше на кошти DTRA. Будівництво таких об'єктів на теренах держав пострадянського простору за активної участі військового відомства США свідчить про те, що західні стратеги не лише не відмовилися від програм зі створення біологічної зброї, а й активізували роботу в цьому напрямі.

У різноманітних центрах та лабораторіях Пентагон фактично реалізує проекти, пов'язані з епідеміологічним моніторингом збудників небезпечних хвороб і вірусів, їх резистентності до антибіотиків та інших засобів захисту. Фахівці також вивчають питання чутливості до нових біологічних форм місцевого насе-

лення. Як зазначають закордонні ЗМІ, через мережу біологічних об'єктів, здатних виробляти бактеріологічну зброю масового ураження, Вашингтон і його союзники можуть розв'язувати завдання нейтралізації геополітичних конкурентів і противників, проводити диверсійні операції, що мають завдати шкоди їх економіці та людським ресурсам.

Результати досліджень у цих лабораторіях, стверджують вчені, можуть бути використані для створення нових видів біологічної зброї, що діє вибірково й здатна вражати групи людей за їхнім генотипом. Окрім того, експерти вбачають певні ризики в тому, що США мають змогу посилювати залежність пострадянського регіону, КНР та Ірану від продукції західної фармацевтичної індустрії. Генна інженерія Сполучених Штатів досягла надзвичайно високого рівня, і в майбутньому вони зможуть пропонувати лікарські препарати від захворювань, штучно синтезованих чи модифікованих за допомогою мережі референс-лабораторій.

Особливості біологічних лабораторій, створених США

Хоча Сполучені Штати наполягають на мирному призначенні своїх численних лабораторій, їх діяльність може бути використана, і ймовірно, вже використовується, з ворожою для певних країн метою. Наступні факти уможливають такі припущення:

1. Усі об'єкти зводяться на кошти Міністерства оборони США, а не Міністерства охорони здоров'я. За своєю вартістю — це нині найдорожчі об'єкти, котрі фінансує американський уряд у регіоні (витрати на ЦРЛ в Україні сягають понад 175 млн дол., у Грузії — 150 млн, у Казахстані — 130 млн), що свідчить про пріоритетність цієї програми для Вашингтона. Саме американське військове командування ставить перед ЦРЛ наукові завдання та одержує від них систематизовану інформацію. При цьому не тільки сторонні спостерігачі, а й безпосередні виконавці наукових робіт на місцях можуть не розуміти, який кінцевий результат матимуть проведені біологічні дослідження — мирний чи наступальний. З огляду на специфіку галузі, це зрозуміло тільки замовнику, тобто Пентагону.

2. Практика використання американцями подібних об'єктів доводить, що вони виведені з-під національного контролю, функціонують у закритому режимі. Лабораторії укомплектовують іноземним персоналом, зокрема й таким, що має дипломатичний імунітет, а цивільні представники місцевої системи охорони здоров'я позбавлені прямого доступу до цих об'єктів. Число їх співробітників, що становить від 50 до 250 осіб, значно перевищує кількість персоналу, необхідну для обслуговування автоматизованих цивільних лабораторій.

Об'єкти, котрі фінансують Сполучені Штати на пострадянському просторі, є частиною глобальної світової системи лабораторій Вашингтона. У багатьох країнах, де зведено такі комплекси, виникають подібні проблеми. Зокрема, 2010 р. Індонезія наполягла на закритті медичного наукового підрозділу ВМС США NAMRU-2, діяльність якого уряд жодним чином не контролював, хоча об'єкт було розташовано в комп-

лексі будівель Міністерства охорони здоров'я країни. У Джакарті було зафіксовано проведення засекречених експериментів і несанкціонований моніторинг національних досліджень. Причинами рішення також стали вимоги американської сторони надати дипломатичний статус співробітникам лабораторії та її відмова передати на безоплатній основі результати досліджень відібраних на індонезійській території зразків вірусу "пташиного грипу" H5N1. Міністр охорони здоров'я країни С. Ф. Супарі тоді висловила побоювання, що результати роботи NAMRU-2 зі зразками місцевих патогенів США використовуватимуть під час створення біологічної зброї чи для комерційного просування у слаборозвинені країни вакцин західних фармацевтичних компаній.

3. Керівниками об'єктів часто призначають осіб з-поміж лояльних до політики Вашингтона військових чи співробітників спецслужб. Наприклад, ЦРЛ у Тбілісі раніше очолювала шеф грузинської розвідки А. Жванія. Можливим главою Алматинської ЦРЛ називають К. Алібекова (Кен Алібек) — колишнього радянського військового мікробіолога-"перебіжчика", який тривалий час працював у США у сфері біологічної зброї та біотероризму.

4. ЦРЛ створюють у містах або поблизу великих міст-мільйонників (Одеса, Київ, Харків, Алмати), морських портів (Одеса), аеропортів (Тбілісі) чи в сейсмонезбезпечних, 9-бальних, зонах (Алмати). З погляду безпеки їх місце розташування є надзвичайно вразливим, як-от казахська лабораторія, розміщена в регіоні з підвищеним ризиком екстремістської загрози. Проте з позиції близькості транспортно-логістичних вузлів розташування ЦРЛ вигідне для американців.

5. Постає запитання, чому американські військові, хоч зазвичай спалахи небезпечних інфекцій фіксують в Африці й Південній Азії, виявляють підвищену цікавість до країн із відносно стабільною епідеміологічною ситуацією, однак розташованих поблизу кордонів основних геополітичних конкурентів США?

Мета й завдання США в зазначеному напрямі

Агентство DTRA МО США відповідає за протидію загрози, котру становить зброя масового знищення, охоплюючи підготовку заходів і розроблення засобів захисту Збройних сил і населення США та їх союзників у разі її застосування. Дата створення — 1 жовтня 1998 р. у ході реорганізації МО США та об'єднання раніше створених Агентства зі спеціальних озброєнь, Агентства інспекцій на місцях та Управління технологічної безпеки, а також Програми зменшення біологічної загрози (програми Нанна — Лугара).

DTRA здійснює роботу за чотирма основними напрямками:

1. Розроблення технологій та устаткування для своєчасного виявлення фактів використання зброї масового знищення у воєнних конфліктах і мінімізації її впливу на Збройні сили США, а також для своєчасного виявлення й запобігання незаконному транскордонному переміщенню компонентів зброї масового знищення.

2. Сприяння в підтримці безпеки ядерних арсеналів США, зокрема оцінювання їх стійкості до по-

тенційних терористичних загроз і розроблення заходів із вдосконалення механізмів гарантування їх безпеки.

3. Здійснення інспекцій у межах двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угод у сфері контролю над озброєннями за межами США й виконання зобов'язань американського уряду щодо проведення закордонних інспекцій на своїй території.

4. Реалізація Програми спільного зменшення загрози та Глобального партнерства в рамках проєктів за участю МО США (фінансування робіт зі знищення виведених зі складу Військово-морського флоту Росії атомних підводних човнів та інших носіїв ядерної зброї; підвищення безпеки її сховищ, підприємств і науково-дослідних інститутів біологічного комплексу в Росії й інших країнах СНД).

Агентство DTRA також уповноважено брати участь у розробленні операцій МО США проти об'єктів можливого виробництва зброї масового знищення та його компонентів за кордоном. У 2007 р. штат DTRA становив 1955 військових і цивільних співробітників, а бюджет — 2,68 млрд дол.

Центри з контролю та профілактики захворювань США

У 1946 р. у Сполучених Штатах при Департаменті громадського здоров'я (U. S. Public Health Service) було створено Центр із контролю за епідемічними захворюваннями (Communicable Disease Center, CDC). Підрозділ займав один із поверхів офісної будівлі в м. Атланта (штат Джорджія). У той час Джорджія була епіцентром захворювання на малярію в США, а отже основне завдання нового підрозділу становила ерадикація цих процесів у країні. У той час CDC виконував роль, подібну радянській санепідстанції: співробітники ходили по домівках і розпилювали інсектицид. Окрім того, Центр вживав профілактичних заходів для запобігання черевному тифу, що завдавав великої шкоди тогочасній військовій машині США.

У 1957 р. підрозділ Департаменту громадського здоров'я, що здійснював контроль за венерологічними інфекціями, було інтегровано в CDC, до якого 1960 р. приєднався і Центр контролю за туберкульозом.

У 1963 р. CDC створив програму з вакцинопрофілактики населення, що дала змогу провести щеплення проти найнебезпечніших у той час епідемічних захворювань, зокрема поліомієліту, серед широких верств американців.

У 1970 р. організацію було перейменовано в Центр контролю за захворюваннями (Center for Disease Control), а повну нинішню назву — Центр із контролю та профілактики захворювань (The Centers for Disease Control and Prevention) CDC дістав 27 жовтня 1992 р., коли Конгрес США доповнив її словом "prevention" (англ. профілактика, запобігання).

У травні 1994 р. представники Центру визнали свою безпосередню участь у розробленні біологічної зброї. Зокрема, впродовж 1984—1989 рр. ця організація готувала для військових операцій в Іраку такі агенти, як ботулотоксин, віруси лихоманки Західного Нілу, збудників чуми й лихоманки Денге. CDC і донині зберігає у своїй лабораторії зразки збудників натуральної віспи, ліквідованої в усьому світі наприкінці минулого століття.

Нині повноваження CDC значно розширилися, охоплюючи, крім епідемічно значущих інфекцій, хронічні захворювання, питання інвалідності, профпатології, проблем здоров'я, пов'язаних із забрудненням довкілля, й навіть загроз біотероризму.

Система лабораторних комплексів по периметру кордонів Росії дасть Пентагону змогу розв'язати низку завдань:

1. Збирати інформацію (про територіальні мікроорганізми, ендемічні патогени, засоби боротьби з ними, канали поширення захворювань), що потенційно матиме цінність для створення нового покоління наступальної біологічної зброї вибіркової дії, ефективної проти Росії, Ірану й КНР.

2. Проводити диверсійні операції, що мають завдати шкоди економіці (знищення поголів'я худоби, дискредитація продукції держави на світових ринках) і людському потенціалові Росії — йдеться про зниження імунітету та здатності до відтворення. Однією з перших таких диверсій міг бути спалах африканської чуми свиней на півдні та в центрі Росії у 2012—2013 рр. Атипова стійкість до умов північних широт, найімовірніше, була щеплена вірусу в американській ЦРЛ у Грузії, звідки він поширився й де тривали роботи з відповідним штамом. Подібні операції США широко практикували й раніше, наприклад, проти Куби.

3. Проводити випробування біологічних розробок у районах, наближених до території потенційних супротивників (зокрема, відстежувати вірулентність, шляхи поширення та інші властивості збудників небезпечних хвороб).

4. Посилювати залежність Росії, КНР та Ірану від продукції західної фармацевтичної індустрії, аби в майбутньому пропонувати лікарські препарати від захворювань, штучно синтезованих чи модифікованих за допомогою мережі ЦРЛ, з огляду на те, що генна інженерія в США досягла надзвичайно високих результатів.

5. Обходити обмеження, накладені Женевською конвенцією 1972 р. про заборону бактеріологічної й токсичної зброї, відмовляючи іноземним інспекторам у доступі до об'єктів за межами національної території (американці послідовно ухиляються від створення верифікаційного механізму в межах КЗБТЗ, у тому числі від підписання укладеного 2001 р. за ініціативою Москви відповідного протоколу до Конвенції). Не боятися протестів американської громадськості та наслідків порушення власного законодавства в цій сфері.

6. Дістати доступ до результатів радянської військово-біологічної програми. Наприклад, колекції збудників небезпечних хвороб (у тому числі бойові штами мікроорганізмів, створені в СРСР) в обмін на американську допомогу передали Україна, Грузія, Азербайджан і Казахстан. Це унікальний продукт діяльності радянських науковців, що створювався протягом кількох десятиліть, котрий, окрім іншого, дає змогу скласти уявлення про сучасний військово-біологічний потенціал цих держав і передбачити відповідні засоби захисту.

Надійшла до редакції 23 квітня 2020 року

УДК 355.02:004.946.5.056](100)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.4(285).22-26

Руслан Гула,

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри філософії
та Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба,
e-mail: rslnhula1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8177-1565>

Ірина Передерій,

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, культури
та документознавства Національного університету
"Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка",
e-mail: iryna.perederii@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7473-5868>

Олена Вітринська,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, культури
та документознавства Національного університету
"Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка",
e-mail: vitrynska@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9413-1236>

Концептуальні засади воєнної політики у кіберпросторі провідних держав світу та воєнно-політичних інституцій

Процеси глобалізації та модернізації зумовили формування унікального феномену "віртуальної інформаційної політики" як реалізації й захисту національних інтересів у кіберпросторі, що в умовах стрімкого поширення новітніх інформаційних технологій потребує побудови принципово нової ефективної інформаційної політики. У сучасному світі це є винятково прерогативою розвинених держав, а для інших учасників інформаційно-політичного простору існує загроза своєрідного інформаційного неоколоніалізму. Отже, об'єктивно виражена проблемна ситуація, зумовлена такими складними процесами: наявність відкритої та прихованої інформаційної агресії в сучасному інформаційно-політичному просторі, що ускладнюється глобалізацією та тенденціями до інтеграції, уніфікації світу. Це виявляється через множинну форм і наслідків впливу на процес формування нової соціальної моделі — інформаційного суспільства як основного суб'єкта здійснення інформаційного протидіяння.

Автори виділяють у самостійний об'єкт наукового вивчення поняття "кіберпростір", що досліджується з позицій сьогодення як комплексна категорія за нелінійного характеру розвитку цього надскладного соціально-політичного явища. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у глобальному інформаційному просторі об'єктивно зумовив потребу створення системи комплексного застосування сил і засобів кібернетичних операцій у військовій сфері.

Здійснено аналіз головних тенденцій воєнної політики провідних держав світу та воєнно-політичних інституцій у кіберсфері щодо побудови ефективної системи протидії кіберзагрозам у глобальному інформаційному просторі та створення засобів ведення кібервійни. Зроблено спробу розкрити зміст і сутність кіберпростору як полігону для випробування новітніх технологій в умовах ведення інформаційної війни.

Ключові слова: інформаційна війна; кібервійна; кібербезпека; кібератаки; кібервійська; національна безпека; блок НАТО; кіберпростір

Постановка проблеми. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у глобальному інформаційному просторі об'єктивно зумовив проблему створення системи комплексного застосування сил і засобів кібернетичних операцій у військовій сфері. Кіберпростір як "глобальна сфера", домен глобального інформаційного простору є сукупністю взаємопов'язаних інформаційних структур і технологій, що разом із сухопутним, повітряно-космічним і морським просторами стає реальним театром воєнних дій, загрози щодо якого дорівнюють загрозам від засобів масового ураження [5, с. 5].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Вивченню сутності глобального інформаційного простору присвячено праці Р. Арона, З. Бжезинського, Е. Тоффлера, М. Кастельса. Серед вітчизняних авторів відповідна тематика привертала увагу дослідників В. Андрущенко, О. Базалука, О. Бахтіярова, В. Бебика, А. Гуцала, О. Зернецької, В. Іванова, Є. Макаренка, які з'ясовують питання, пов'язані з тенденціями функ-

ціонування глобального комунікативного простору, визначенням місця й ролі вітчизняних комунікативних структур і технологій у цьому процесі. Окрім того, сучасна українська наукова думка дедалі більше зближується з практикою політичного управління, зосереджує увагу на дослідженнях практично значущих інформаційних аспектів національної безпеки. У площині розв'язання проблем кібербезпеки працюють вітчизняні науковці А. Курбан, М. Требін, О. Дзьобань, О. Литвиненко, М. Ожеван, Г. Почепцов, О. Соснін, які започаткували розгляд порушеного у пропонованому дослідженні питання.

Метою статті є аналіз головних тенденцій воєнної політики провідних держав світу та воєнно-політичних інституцій у кіберсфері щодо побудови ефективної системи протидії кіберзагрозам у глобальному інформаційному просторі та створення засобів ведення кібервійни. Автори також прагнули розкрити зміст і сутність кіберпростору як полігону випробування новітніх технологій в умовах ведення інформаційної війни.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Кіберпростір поступово заповнив майже всі сфери сучасного суспільного життя. Вперше термін "кіберпростір" (ще до фактичної появи явища, за кілька років до його технічної реалізації) використав канадський письменник-фантаст американського походження В. Гібсон у новелі "Палаючий хром" (*Burning Chrome*, 1982). Згодом він ширше розтлумачив це поняття у творі "Нейромант" (*Neuromancer*, 1984) з однойменної трилогії "Кіберпростір". На думку автора, кіберпростір (*cyberspace*) — це злагоджена галюцинація, котрої щодня зазнають мільярди звичайних операторів у всьому світі. Це логічна репрезентація відомостей, збережених у пам'яті та на магнітних носіях комп'ютерів людства; потоки даних, що струменять у просторі розуму; скупчення та сузір'я інформації [17].

Виходячи з дослівного розуміння терміна, що походить від словосполучення "кібернетичний простір", його слід тлумачити як простір (територію), що сформований і працює на основі принципів, методів кібернетики (науки про загальні закони створення, одержання, зберігання, передавання та опрацювання інформації) [11, с. 215—219].

Відповідно до міжнародного стандарту керівних принципів і методів кібербезпеки ISO/IEC 27032, кіберпростір — це штучне середовище, що не існує в будь-якій фізичній формі й виникло внаслідок взаємодії людей, створеного ними програмного забезпечення та послуг в інтернеті за допомогою технологічних пристроїв і під'єднаних до них мереж [15, с. 62].

Нормативна база США визначає кіберпростір як сферу, що характеризується можливістю використання електронних та електромагнітних засобів для запам'ятовування, модифікування та обміну даними в мережевих системах, а також пов'язану з ними фізичну інфраструктуру.

Євросоюз в офіційних документах тлумачить кіберпростір як віртуальний простір, де циркулюють електронні дані світових персональних комп'ютерів. Для Великобританії кіберпростір — це всі форми мережевої цифрової активності, що охоплюють контент і дії, котрі здійснюють через цифрові мережі. У Німеччині під кіберпростором розуміють усю інформаційну інфраструктуру, доступну через інтернет поза будь-якими територіальними кордонами [2, с. 8—9].

В Україні наразі немає стандартизованого поняття кіберпростору, але варто навести найповніші його визначення вітчизняних дослідників. Зокрема, С. Гнатюк, провівши багатокритеріальний аналіз, запропонував таку узагальнену дефініцію: кіберпростір — це віртуальний простір, отриманий унаслідок взаємодії користувачів, програмного та апаратного забезпечення, мережевих технологій (у тому числі інтернет) для підтримання та управління процесами перетворення інформації (електронних інформаційних ресурсів) з метою забезпечення інформаційних потреб суспільства [4, с. 118—129].

Автори підручника "Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект" наводять визначення

кіберпростору, розуміючи під ним віртуальне комунікаційне середовище, утворене системою зв'язків між користувачами та об'єктами інформаційної інфраструктури (як-от електронний інформаційний ресурс, системи та мережі всіх форм власності), керовані автоматизованими системами управління, що використовуються не лише для перетворення та трансляції інформації, що в них циркулює, з метою забезпечення інформаційних потреб суспільства, а й для впливу на аналогічні об'єкти протидіючої сторони [2, с. 10].

Про важливість захисту національної військової інформаційної інфраструктури свідчать такі статистичні дані. Інформаційно-комунікативна система Міністерства оборони (МО) США складається з 15 тис. комп'ютерних мереж і понад 7 млн комп'ютерів; на інформаційні ресурси Пентагону (в тому числі й внутрішню мережу SPIRNET) здійснюється 360 млн кібератак на рік, а на Глобальну інформаційну мережу (*Global Information Grid*) МО США — майже 3 млн кібератак на добу. Військові фахівці вважають, що наразі загроза початку "комп'ютерних воєн" ("кібервоєн") стає очевидною реальністю й потребує постійної уваги. За оцінками фахівців, у цій війні переможеною може виявитися навіть та держава, військовий потенціал якої значно перевершує могутність супротивника [3].

Поступово світова спільнота усвідомлює, що кіберпростір перетворюється на поле боротьби, для якого слід розробити відповідну стратегію національної та міжнародної безпеки. Американський фахівець із питань кібербезпеки К. Гірс ще 2008 р. закликав стратегів усвідомити, що "частина кожного політичного чи військового конфлікту реалізовуватиметься в інтернеті" [16]. Віцепрезидент американського Інституту вивчення тероризму та політичного насильства, колишній аналітик МО США П. Пробст зауважив, що за доби інформаційного суспільства в міжнародному середовищі "держави дедалі більше залежать від високих технологій. Комплексні національні системи потенційно небезпечні, оскільки охоплюють життєво важливі вузли, удари по яких здатні призвести до незворотних руйнівних наслідків. Така атака може бути здійснена через комп'ютери або з використанням вибухівки, або шляхом виведення з ладу кабелів, що спричинить ланцюг аварій із наступним колапсом усіх контрольних систем трубопроводу чи аеропорту" [7]. Співробітник вашингтонського Центру міжнародних і стратегічних досліджень У. Лакер наголошує, що "втручання комп'ютерних хакерів може зробити всю державу не здатною до нормального функціонування. Звідси зростання занепокоєння щодо можливостей інформаційного тероризму та кібервійни... Достатньо 20 кваліфікованих хакерів та одного мільярда доларів, щоб знищити Америку" [18, с. 35].

Актуалізація потреби убезпечення держави у сфері кіберпростору від загрози несанкціонованого кібервтручання зумовила сплеск дискусій про визнання на міжнародному рівні кібератаки "актом війни". 30 січня 2010 р. сенатор США від Республіканської партії С. Колінз зазначила, що США розглядають питання про ставлення до кібератак як до

оголошення війни, а 12 травня 2010 р. помічник заступника міністра оборони США з політичних питань Дж. Міллер заявив, що США готові завдати воєнного удару у відповідь на кібератаки в комп'ютерних мережах. Отже, реальність і масштабність інформаційних загроз національній безпеці держав у сучасному глобальному інформаційно-комунікаційному середовищі зумовили створення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах і збройних силах країн, так званих кібервійськ. На нашу думку, *кібервійська* — це спеціальні військові формування у складі збройних сил, що за функціональним призначенням забезпечують комплексний захист інформаційно-комунікаційної інфраструктури національної безпеки держави від несанкціонованого втручання з боку державних, недержавних і транснаціональних кібергруп, доступ до комп'ютерних мереж ймовірного супротивника та використання їх у власних інтересах через застосування новітніх ІТ-технологій силами професійних комунікаторів і фахівців із ведення інформаційної війни.

У структурі збройних сил країн створюють спеціальні підрозділи кібератак і кіберзахисту. Згідно з даними відкритих джерел та офіційними заявами, такі підрозділи сформовано у США (U. S. Cyber Command), Великобританії (Cyber Security Operations Centre при уряді Великобританії), Німеччині (Internet Crime Unit та Federal Office for Information Security), Австралії (The Cybersecurity Operations Centre), Індії та інших державах. У 2014 р. уперше було повідомлено про власні кібервійська у РФ. На цей час, за даними розвідки США, над формуванням кібервійськ працюють майже у 30 країнах світу. У 2008 р. створено Спільний центр кібероборони НАТО у Таллінні (Естонія).

Основними засобами кібервійськ (так звана *кіберзброя*) є: електронні технології та засоби поширення електромагнітних випромінювань інформаційно-комунікаційної інфраструктури, інші матеріальні інфраструктури, що пов'язані із соціотехнічним простором і здатні створювати, модифікувати, зберігати й передавати інформацію (керувати її потоками), а також впливати на стан фізичних інфраструктур супротивника.

Скоординовані дії в інформаційній війні, масштабне застосування інформаційно-комунікаційних технологій у кіберпросторі вперше було здійснено під час підготовки та проведення військової операції "Союзницька сила" проти Югославії 24.03. — 10.06.1999. Уперше у практиці НАТО, за пів року до операції був створений спеціальний комітет, що координував дії союзників в інформаційному просторі в умовах проведення військової операції. Вперше було організовано широку інформаційну підтримку операції НАТО в інтернеті. У мережі розмістили майже 300 тис. сайтів, що певною мірою стосувалися проблеми Косово та військової операції Альянсу в Югославії. Більшість ресурсів розробили американські фахівці з комп'ютерних технологій, значно посиливши ефективність пропагандистської компанії. Також були визначені об'єкти потенційної інформаційної загрози — національні засоби масової інформації, система воєнно-

політичного управління та зв'язку, що стали пріоритетними цілями для повітряно-вогневого придушення.

Одночасно загострилася боротьба за інформацію у цифрових системах. Хакери неодноразово проникали через інтернет у локальні обчислювальні мережі командувань і штабів об'єднаних збройних сил НАТО. Масові запити серверів в окремі періоди паралізували роботу електронної пошти, що можна вважати першою ефективною акцією із застосуванням інформаційної зброї [13, с. 247—249]. Дії югославських хакерів спровокували появу в теорії та практиці інформаційного протиборства поняття "кібератака".

Першим системним протиборством у кіберпросторі під час бойових дій слід вважати проведення інформаційно-психологічних операцій у грудні 2008 р. між Армією оборони Ізраїлю та рухом ХАМАС. Ізраїльтяни активно використовували спеціальні інтернет-портали для пропаганди потенціалу ізраїльської високоточної зброї, блокування радіо- й теле-сигналів у Секторі Газа та вогневе знищення телекомунікацій арабів. Члени ХАМАС за допомогою хакерських спільнот Марокко та Саудівської Аравії вже в січні 2009 р. зламали систему безпеки 10 тис. ізраїльських сайтів, що містили інформацію про події на Близькому Сході. Основною метою кібератак стала фальсифікація контенту електронних сторінок і переадресація трафіку низки ізраїльських інформаційних служб на вигадані електронні адреси.

Улітку 2009 р. хакери Азербайджану й Туреччини здійснили серію кібератак на вірменський сегмент інтернету, внаслідок чого було заблоковано роботу урядових установ Республіки Вірменії [12, с. 11]. На початку липня 2009 р. хвиля кібератак, ймовірно з території КНДР, тимчасово паралізувала роботу вебсайтів окремих державних установ Південної Кореї та США. Сталося це в період здійснення КНДР послідовної серії пусків балістичних ракет, посилення загальної дипломатичної напруженості через її ядерну програму й загрози введення відповідних санкцій із боку США й ООН. За даними газети "Вашингтон Пост" від 31.08.2013, упродовж 2011 р. проведено 231 комп'ютерну атаку, три чверті з яких було спрямовано на інформаційно-комунікаційні системи Росії, Ірану, КНР і КНДР. Основною метою кібератак було зараження вірусами комп'ютерних систем ядерних програм [1, с. 104]. 27 червня 2013 р. голова Об'єднаного комітету начальників штабів Збройних сил США адмірал М. Демпсі зазначив, що впродовж 2011—2013 рр. інтенсивність кібератак на інформаційно-комунікаційну структуру США зросла у 17 разів.

З метою мінімізації кіберзагроз від 2014 до 2017 р. адміністрація США планувала витратити на кібербезпеку 23 млрд дол. і збільшити штат відповідних структурних підрозділів до 4 тис. осіб [14, с. 105]. Реалії навіть перевершили ці плани, оскільки на 01.01.2017, за даними кампанії Zecurion, щорічні витрати США на кібербезпеку становили 7 млрд дол. на рік, а чисельність кібербійців — 9 тис. осіб [10].

Активну позицію з протидії кіберзагрозам обстоює й провідна міжнародна безпекова організація —

НАТО (Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence). Інтенсифікація процесів створення кібервійськ країнами НАТО логічно висуває на перший план питання координації зусиль у межах цього військово-політичного блоку.

У червні 2010 р. група експертів під керівництвом М. Олбрайт запропонувала трактувати масштабні кібератаки як такі, що підпадають під п'яту статтю Північноатлантичного договору та вважаються атаками на всіх членів Альянсу [6, с. 4]. Отже, за даними агентства Reuters, "новий військовий командний центр НАТО з протидії комп'ютерним хакерам повинен бути повністю укомплектований до 2023 р.". До роботи у центрі планується залучити 70 експертів, які надаватимуть інформацію військовій розвідці про хакерів злочинних груп ворожих держав.

У липні 2016 р. на саміті НАТО у Варшаві кіберпростір визнано сферою операцій, аналогічною традиційним сферам військової взаємодії. У лютому 2017 р. ухвалено оновлений План кібероборони з визначенням орієнтирів опанування кіберпростору як нової сфери операцій. 8 листопада 2017 р. під час засідання НАТО на рівні міністрів оборони прийнято рішення про створення Центру кібероперацій [8].

Посилена увага до організації кібербезпеки та створення засобів ведення кібервійни ставить перед урядами держав завдання перегляду внутрішньої політики в кіберсфері та концепцій воєнної політики. Такі тенденції зумовлені зростанням випадків використання розвідувальними службами та спеціалізованими військовими підрозділами держави можливостей і технічних потужностей транснаціональних

кримінальних груп, що спеціалізуються на сфері кіберзлочинності. Це спричиняє зміни в політиці провідних держав світу щодо застосування нормативно-правових механізмів обмеження й цензури як однієї з форм реалізації внутрішньої інформаційної політики. Отже, НАТО офіційно визнала кіберпростір новим рубежем, котрий слід захищати на одному рівні із сухопутним, повітряним і морським [9].

Висновки. У сучасній геополітичній ситуації для України життєво необхідним є усвідомлення урядом держави та суспільством надзвичайної важливості вивчення сутності та специфіки інформаційних воєн і створення дієвої системи національної безпеки, визнання історичної потреби захисту територіальної цілісності та недоторканності власного географічного й інформаційного просторів. Інформаційні війни стали аксіомою в сучасних міжнародних відносинах і дають змогу доволі ефективно, із залученням незначних фінансових і людських ресурсів, досягати цілей в усіх сферах суспільно-політичного життя. Ці війни ведуть з активним використанням інформаційної зброї, а стан захищеності інформаційного простору держави визначається рівнем її інформаційної безпеки.

Ураховуючи ступінь входження України до глобальних інформаційних систем, питання вивчення багатоаспектної проблеми кібербезпеки держави є *перспективним*. На наше переконання, слід зосередитися на проблемах удосконалення механізму взаємодії органів державного, військового управління та місцевого самоврядування щодо побудови єдиної системи кіберзахисту.

Список використаної літератури

1. *Американские кибератаки // Зарубежное военное обозрение.* — 2013. — № 9. — С. 104.
2. *Бурячок В. Л.* Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект : підручник / [В. Л. Бурячок, В. Б. Толубко, В. О. Хорошко, С. В. Толубко] ; за заг. ред. д-ра техн. наук, проф. В. Б. Толубка. — Київ : ДУТ, 2015. — 288 с.
3. *В информационной войне превосходство в военной мощи не гарантирует от поражения.* — Режим доступа: <http://www.arms-expo.ru/049051124053053051052.html>. — Загл. с экрана. — Дата обращения: 3.01.2020.
4. *Гнатюк С.* Кібертероризм: історія розвитку, сучасні тенденції та контрзаходи / С. Гнатюк // *Безпека інформації.* — 2013. — Т. 19. — № 2. — С. 118—129. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/UJRN/bezin_2013_19_2_8. — Назва з екрана. — Дата звернення: 3.01.2020.
5. *Давыдов Д.* Информационные операции как средство достижения целей военно-политического руководства США / Д. Давыдов // *Зарубежное военное обозрение.* — 2013. — № 10. — С. 3—10.
6. *Дубов Д. В.* Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван. — Київ : Вид-во НІСД, 2011. — 30 с.
7. *Еляков А.* Проблемы безопасности в современном мире. Компьютерный терроризм / А. Еляков // *Мировая экономика и международные отношения.* — Москва : Наука, 2008. — № 10. — С. 102—105. — Режим доступа: <http://naukarus.com/kompyuternyy-terrorizm>. — Загл. с экрана. — Дата обращения: 25.02.2020.
8. *Карасев П.* Кибервойска Европы и НАТО / П. Карасев // *Expert Online.* — 2019.20.02. — Режим доступа: <http://expert.ru/2018/03/13/kibervojska-evropy-i-nato/>. — Загл. с экрана. — Дата обращения: 3.01.2020.
9. *Киберкомандование НАТО полностью закончит формироваться в 2023 году // УКРИНФОРМ.* — 16.10.2018. — Режим доступа: <https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/2559824-nato-sformiruet-sobstvennye-kibervojska-v-2023-godu.html>. — Загл. с экрана. — Дата обращения: 3.01.2020.
10. *Лецев В.* Названы самые боеспособные страны в киберпространстве / В. Лещев // *LIFE.RU.* 10 января 2017. — Режим доступа: <https://life.ru/p/957102>. — Загл. с экрана. — Дата обращения: 25.02.2020.
11. *Манжай О. В.* Використання кіберпростору в оперативно-розшуковій діяльності / О. В. Манжай // *Право і Безпека.* — 2009. — № 4. — С. 215—219.
12. *Медин А.* Особенности применения киберсредств в межгосударственных военных и внутренних конфликтах / А. Медин // *Зарубежное военное обозрение.* — 2013. — № 3. — С. 11—17.
13. *Морозов Ю. В.* Балканы сегодня и завтра: военно-политические аспекты миротворчества / Ю. В. Морозов. — Москва, 2001. — С. 247—249.

14. *Председатель КНШ ВС США о защите военных компьютерных сетей // Зарубежное военное обозрение.* — 2013. — № 8. — С. 105.
15. *Присяжнюк М. М. Особливості забезпечення кібербезпеки / М. М. Присяжнюк, Є. І. Цифра // Реєстрація, зберігання і обробка даних.* — 2017. — Т. 19. — № 2. — С. 61—68. — Режим доступу: <http://www.scmagazineus.com/Cyberspace-and-the-changing-nature-of-afare/article/115929/>. — Назва з екрана. — Дата звернення: 3.03.2020.
16. *Geers K. Cyberspace and the Changing nature of warfare.* — Mode of access: <http://www.scmagazineus.com/Cyberspace-and-the-changing-nature-of-afare/article/115929/>. — Title from the screen. — Accessed: 3.03.2020.
17. *Gibson W. Neuromancer / W. Gibson.* — London : HarperCollins, 1994. — 271 p.
18. *Laqueur W. Postmodern Terrorism / W. Laqueur // Foreign Affairs.* — 1996. — № 75. — P. 35.

Ruslan Hula, Iryna Perederii, Olena Vitrynska
***Military policy in cyberspace of leading world countries
 and military-political institutions concept***

The globalization and modernization processes form a unique phenomenon of virtual information policy as a means for protecting the national interests in cyberspace. It is a task that requires a new and effective information policy as the latest information technologies appear to challenge the current order of things. In contemporary world, creating such a policy is a prerogative of developed states as the other players feel themselves under a continual threat of information colonialism. It appears to be an objective universal issue, caused by a number of complex processes, such as the presence of open or hidden information aggression in the modern information and political space, complicated by globalization that tends towards integration and unification of the world. This manifests itself in a variety of forms and consequences of information confrontation that affects the forming of a new social model the main subject of which is the information society.

The authors separate the concept of cyberspace as a particular object of scientific study. It is examined as a non-linear complex category for a complex socio-political phenomenon. The development of information and communication technologies in the global information space has objectively conditioned the necessity to establish the system of integral cyber power and means application in military actions.

The main objective of the paper is to analyze the main tendencies in military policy of the developed countries and military-political institutions in cyberspace with respect to constructing of an effective system of counteraction to cyber threats in the global information space and the means of cyber warfare. The authors also endeavour to provide the definition of the content and essence of cyberspace as a testing area for the latest technologies within the context of information war.

Keywords: *informative war; cyberwar; cybersafety; cyberattacks; cybertroops; national safety; block of NATO; cyberspace*

References

1. *Amerikanske kiberataki (2013). Zarubezhnoe voennoe obozrenie, 9, p. 104.*
2. *Buryachok V. L., Tolubko V. B., Horoshko V. O., Tolyupa S. V. (2015). Informacijna ta kiberbezpeka: sociotekhnichnij aspekt. Kyiv: DUT.*
3. *V informacionnoj vojne prevoshodstvo v voennoj moshhi ne garantiruet ot porazheniya (2020). Available at: <http://www.arms-expo.ru/049051124053053051052.html>.*
4. *Gnatyuk S. (2013). Kiberterrorizm: istoriya rozvitku, suchasni tendenciyi ta kontrzahodi. Bezpeka informaciyi, 19 (2), pp. 118—129. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/bezin_2013_19_2_8.*
5. *Davydov D. (2013). Informacionnye operacii kak sredstvo dostizheniya celej voenno-politicheskogo rukovodstva SShA. Zarubezhnoe voennoe obozrenie, 10, pp. 3—10.*
6. *Dubov D. V. (2011). Kiberbezpeka: svitovi tendenciyi ta vikliki dlya Ukrainy. Kyiv: Vid-vo NISD.*
7. *Elyakov A. (2008). Problemy bezopasnosti v sovremennom mire. Kompyuternyj terrorizm. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya, 10, pp. 102—105. Available at: <http://naukarus.com/kompyuternyy-terrorizm>.*
8. *Karasev P. (2019). Kibervojska Evropy i NATO. Expert Online. Available at: <http://expert.ru/2018/03/13/kibervojska-evropyi-i-nato/>.*
9. *Kiberkomandovanie NATO polnostyu zakonchit formirovatsya v 2023 godu. (2020). Available at: <https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/2559824-nato-sformiruet-sobstvennye-kibervojska-v-2023-godu.html>.*
10. *Leshev V. (2020). Nazvany samye boespособnye strany v kiberprostranstve. Available at: <https://life.ru/p/957102>.*
11. *Manzhaj O. V. (2009). Vikoristannya kiberprostoru v operativno-rozshukovij diyalnosti. Pravo i Bezpeka, 4, pp. 215—219.*
12. *Medin A. (2013). Osobennosti primeneniya kibersredstv v mezghosudarstvennyh voennyh i vnutrennih konfliktah. Zarubezhnoe voennoe obozrenie, 3, pp. 11—17.*
13. *Morozov Yu. (2001). V. Balkany segodnya i zavtra: voenno-politicheskie aspekty mirotvorchestva. Moskva.*
14. *Predsedatel KNSH VS SShA o zashite voennyh kompyuternyh setej. Zarubezhnoe voennoe obozrenie, 8, p. 105.*
15. *Prisyazhnyuk M. M., Cifra Ye. I. (2017). Osoblivosti zabezpechennya kiberbezpeki. Reyestraciya, zberigannya i obrobka danih, 19 (2), pp. 61—68. Available at: <http://www.scmagazineus.com/Cyberspace-and-the-changing-nature-of-afare/article/115929/>.*
16. *Geers K. (2020). Cyberspace and the Changing nature of warfare. Available at: <http://www.scmagazineus.com/Cyberspace-and-the-changing-nature-of-afare/article/115929/>.*
17. *Gibson W. (1994). Neuromancer. London: HarperCollins.*
18. *Laqueur W. (1996). Postmodern Terrorism. Foreign Affairs, 75, p. 35.*

Надійшла до редакції 19 березня 2020 року

УДК 002.1:82-1/-9]:005.921.1-022.324](477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.4(285).27-32

Леся Ковальська,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри інформаційних систем управління
Донецького національного університету імені Василя Стуса,
e-mail: dreamlife.lesya@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1579-7708>

Книги та преса як документально-інформаційні ресурси: жанрові особливості

Наукову розвідку присвячено теоретичним і практичним аспектам вивчення процесів створення й організації зберігання документальних свідчень учасників та очевидців історичних подій, ретроспективній реконструкції соціально-історичних й інформаційно-комунікаційних зв'язків українського суспільства від минулого та донині через вивчення інформаційного потенціалу книжкових і пресових документально-інформаційних ресурсів. На основі аналізу документів як інформаційних ресурсів, а також проблемно-тематичної історіографії, керуючись новітньою методологією, досліджено теоретичні аспекти змістового потенціалу книжкових і пресових документально-інформаційних ресурсів, складено загальну картину їх зовнішніх, внутрішніх елементів і характеристик, виявлено особливості й ефективність методів наукової критики. У дослідженні документально-інформаційних ресурсів як відображенні часу та простору розкрито комунікаційні взаємозв'язки, виявлено потреби суспільства в інформаційному забезпеченні та створенні відповідних документних форм. Авторка залучила методи документознавства, архівознавства, інформології та соціальної комунікації, що дало змогу розкрити змістову повноту інформаційного ресурсу як наукової проблеми документознавчої теорії.

Ключові слова: документально-інформаційний ресурс; преса; книга; публіцистика; література; архівний документ; історичне документознавство; архівознавство; інформологія; джерелознавство; соціальна комунікація

Постановка проблеми. Розвиток інформаційного суспільства актуалізує потребу сталого збереження й трансляції інформації прийдешнім поколінням. Зафіксована на певному носіїв інформації здобуває статус документної, в чому полягає дихотомічна сутність двох термінів: "інформація" та "документ". З поглибленням структуризації соціуму й диференціації суспільних процесів зростають кількісні показники документного масиву, його формальні й видові особливості, типи матеріальних носіїв тощо. Перед наукою постало питання не лише організації зберігання та впорядкування наявних документних масивів, а й вироблення ефективних механізмів їх опрацювання та використання. Зазначені чинники зумовили наукову рефлексію, а отже й формування новітніх напрямів в науці — документознавства та історичного документознавства.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження книжкових і пресових документально-інформаційних ресурсів становлять праці українських і закордонних дослідників у галузі історичного документознавства, документознавства і джерелознавства, зокрема М. Бакленда, В. Бездрабко, Г. Боряка, М. Варшавчика, І. Войцехівської, Л. Дубровіної, Р. Еванса, В. Кабанова, Я. Калакури, С. Кулешова, Г. Папакіна, Г. Швецової-Водки та інших [1—18].

Мета статті — вивчення пресових і книжкових документально-інформаційних ресурсів, з'ясування особливостей їх буття, зовнішніх й внутрішніх характеристик, класифікації за жанровим принципом. Застосування в розвідці загальнонаукових, історичних, історико-документознавчих, архівознавчих, джерелознавчих методів дало змогу розкрити концептуальні

підходи до вивчення зазначених видів документально-інформаційних ресурсів. Комплекс методів зумовив логічну послідовність викладу тексту, структурування проблемних напрямів аналізу різноманітних історичних документів як інформаційних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постійне вдосконалення технології створення документа, фіксації інформації на матеріальних та електронних носіях перетворюють його формат сприйняття з одномірного у багатомірний. На думку Є. Плешкевича, це детермінує зміни в технології документування та підходах до документа як соціокультурного феномена. Він визначається трьома компонентами: інформація, матеріальний носій, технологія її фіксації та ідентифікація [12, с. 35]. Наразі окремі дослідники, як-от А. Соколов, Г. Швецова-Водка, констатують факт виникнення документного середовища й документної пам'яті ноосфери [16, с. 61—62].

На підставі аналізу стандартів України в інформаційно-документній сфері М. Левицька стверджує, що інформаційний об'єкт у широкому тлумаченні має ознаки документа, а характеристики як засобу встановлення зв'язків підсилюють його семантику документального значення [13, с. 106]. Дослідження вченою газети як документа й документального джерела виявляє дуалістичність характеру такого інформаційного носія. В діяхронному аспекті газета як джерело інформації перетворюється на історичний документ, що вирізняється з-поміж інших документальних джерел завдяки таким чинникам: відтворення історичних подій; актуальний та критичний інформаційний матеріал; оперативність поширення інформаційного повідомлення серед широкого кола читачів. Періодичні

видання та преса відіграють важливу роль інформаційного супроводу та документальної фіксації буття суспільства [13, с. 108].

Загалом, у класичному документознавстві й досі наявний дискурс щодо можливості залучення книги й преси до окремого класу документів, наголошує С. Кулешов [8]. З погляду джерелознавчої методології, такі документально-інформаційні ресурси є окремою групою історичних джерел, їх використання під час вивчення джерелознавчої чи історичної проблеми обов'язкове й важливе [4; 5; 11]. Отже, задля забезпечення наукової легітимності залучення таких ресурсів до документознавчо-джерелознавчого дискурсу в запропонованому дослідженні розглядатимемо книги та пресу як інформаційні ресурси в задокументованому вигляді, зосереджені в архівних та бібліотечних закладах України.

Важливим джерелом історичної інформації є різножанрова публіцистика та література, задокументована у пресових і книжкових друкованих й електронних виданнях [5, с. 624]. За інформативністю виокремлюють різні тексти — від наукових аргументів до індивідуальних спостережень та емоцій. Ці документи виходять переважно на сторінках газет і журналів, друкуються як агітаційні брошури, містяться в різних збірках, присвячених актуальним суспільним подіям. За жанровим принципом такий різновид документально-інформаційних ресурсів репрезентовано публіцистикою, аналітичними розвідками й доповідями, літературними творами та поезією тощо. Носії ретроспективної інформації: газети, листівки, агітки, стіннівки, інформаційні та рекламні плакати тощо — здебільшого зберігаються у фондах архівних і бібліотечних установ України.

За формою збереження фактів соціально-економічної та політичної дійсності публіцистика утворює окрему групу документальних ресурсів історичної інформації. До неї належать твори, присвячені актуальним питанням і явищам повсякденного життя. У різні періоди розвитку українського суспільства публіцистика, крім соціальної, відіграла політичну та ідеологічну роль засобу контролю над суспільними настроями. Особливої актуальності ця функція набула в умовах панування на наших землях радянської та нацистської тоталітарних систем. З одного боку, публіцистика як джерело історичної інформації та вид писемного мистецтва слугувала знаряддям формування суспільної думки, нав'язування ідеологічних шаблонів, попередження виявів інакомислення. З іншого — публіцистичні матеріали, особливо зафіксовані в періодичці, своєрідно унормовуючи соціально значущу інформацію, дають змогу визначити хронологічну канву подій і розглянути первинні елементи їхнього тлумачення.

У документальних масивах архівів помітне місце посідають публіцистичні інформаційні ресурси, зафіксовані на сторінках періодичних видань — газет і журналів. Упродовж ХХ ст. періодичність і формат газет були відносними, а отже розглядати їх варто з позиції жанрового спрямування. Специфічною рисою

цього носія історичної інформації є комплексний, синтетичний характер, оскільки преса репрезентує чимало форм відомостей (документальні, поточно-хронікальні, особового характеру тощо). Друкована й електронна періодика також характеризується оперативністю подання відомостей про суспільно вагомий події, безпосередністю їх відображення, що підвищує її інформаційну цінність. Своєрідність преси як документального ресурсу історичних відомостей полягає в особливій інформаційній функції, складності структури, різноманітності жанрових підходів.

Подання інформації в публіцистичному жанрі дає змогу відтворити й зафіксувати масові настрої, різноманітні психоемоційні стани суспільства та його окремих частин, а також повідомлення про це відповідним соціальним групам населення. Такий документально-інформаційний ресурс сприяє визначенню суспільної позиції громадян, формуванню масової думки та її змінам. Вагомою є роль преси як інституту соціальної комунікації, що налагоджує зв'язок із необхідними владі елементами суспільства, як інструменту звернення до інших членів соціальних груп і взаємодії між ними.

Головною особливістю друкованої періодики є обслуговування читача інформацією в межах регіону її поширення. Серед типологічних особливостей актуалізуються якості інформаційного видання. Преса з інформаційною публіцистикою виконує роль засобу підтримання безперервного контакту між громадянами, уособлює позицію читача, формує його особисту й суспільну думку в одночасному контакті з владою, державними органами, різними соціальними групами. Не меншого значення набуває й інший чинник формування типологічного обличчя видання — особливості його читачької аудиторії. З'ясування мети випуску газети чи журналу корелює з визначенням їх потенційних читачів. Це передбачає дослідження базових інформаційних запитів та інтересів аудиторії, особливостей її складу й структури, що перебуває у взаємозв'язку з концепцією видання.

Тематична спрямованість преси в різні історичні періоди вирізнялася ангажованістю, еkleктичним синтезом соціальних потреб людини, її інформаційним голодом, специфікою агітаційно-пропагандистської й політичної боротьби. Інформаційні протистояння зазвичай загострюються в періоди політичних, соціально-економічних чи воєнних кризових станів. Публіцистика має ділянки власного віддзеркалення соціальної реальності — фактографічну, аналітичну, наочно-образну. У фактографічній фіксують вияви зовнішніх характеристик, подають невеличкі чіткі інформаційні вступні блоки щодо певного явища. Аналітична демонструє приховані взаємозв'язки предмета висвітлення, орієнтуючись на його внутрішню природу. Наочно-образна віддзеркалює зовнішні риси явища на психоемоційному рівні як художнє узагальнення без використання фактажу й раціонального проникнення.

Ці сфери опанування навколишньої життєвої інформації, виражені в публіцистиці, дають змогу виокремити умовні жанрові групи для джерелознавчої

класифікації, а саме: інформаційну, аналітичну та художньо-літературну [6]. Нині, в умовах цифровізації, друковані пресові видання цілком органічно репрезентовано в електронному варіанті зі збереженням основних ознак документально-інформаційного ресурсу. Крім жанрового, є й інші принципи класифікації таких документальних ресурсів історичної інформації: за авторством, форматом та обсягом тексту, опубліковані чи не опубліковані тощо.

Інформаційна жанрова група публіцистики уособлює фіксацію дійсності, конкретної події чи явища, в умовах, коли власне подія, що відбувається, надає необхідний матеріал. Цю групу репрезентують офіційні та інформаційні повідомлення, рубрики, замітки, оголошення тощо [7, с. 39]. Офіційна інформація є достовірною щодо існуючої в окремий час реальності й доступу до неї, за винятком неповного друку, де часто дописували розширену пояснювальну інформацію. До таких ресурсів належать матеріали рубрик "Хроніка", що містять цінні відомості про кадрові ротації, події на конкретній території, накази й розпорядження тощо. Газетні матеріали за формою є звітом у вигляді текстового фактажу та формуються під впливом подієвої інформації з джерел різного походження. Особистість і професійні якості автора інформаційного публіцистичного контенту визначають змістове навантаження кожного твору певної доби. До прикладу, радянська влада, використовуючи творчу публіцистику українських літераторів у "соціальному замовленні", намагалася вплинути на читача для мобілізації патріотичних емоцій, агітації до вступу до громадських і партійних структур.

Як і офіційні, інформаційні повідомлення тієї доби виходили у всіх газетах переважно на перших шпальтах у вигляді колонки й містили зведення від Радянського інформбюро та інших державних інформаційних агенцій. Слід зазначити, що, крім публіцистики, радянська влада з метою пропагандистського впливу та контролю над населенням використовувала й інші літературні жанри — поезію, драматургію, документалістику тощо. Крім текстового матеріалу, повідомлення мали й формат карикатур-зображень із діалогом героїв на певну тематику, репрезентуючи різноманітні форми інформації — документальну, поточно-хронікальну, офіційного характеру тощо. Їхньою специфічною рисою є комплексний, синтетичний характер, запрограмований з ідеологічного центру тоталітарної держави.

Аналітична жанрова група публіцистики як документально-інформаційний ресурс дає авторові змогу поєднувати фактичний матеріал і власний аналіз події у формі осібно вираження відповідно до поставленого творчого завдання. На відміну від першої групи, панівним є авторський задум, а не умови явища, що відбувається. Наявність авторства становить ключовий елемент аналітичної інформації. У жанровому розумінні це доповіді на офіційних заходах, аналітичні статті, репортажі, газетні авторські колонки-рубрики, коментарі експертів і фахівців, огляди, дискусії тощо [7, с. 40].

Поширеним був і такий метод інформування, як інтерв'ю, що мало об'єктивніший характер, проте водночас піддавалося цензурі влади та самоцензурі респондента. Ця група інформаційних ресурсів покликає швидко й точно донести до читача відомості про події чи факти, однак є ризик оприлюднення неперевіреної та ненадійної інформації. Головною метою аналітичних матеріалів є не лише інформування про події, а й їх авторська оцінка. Аналітична стаття як джерело історичної інформації має значний потенціал для дослідника, проте потребує наукової критики, зіставлення з фактами інших документально-інформаційних ресурсів.

Яскравим, з особливим психоемоційним наповненням, документальним ресурсом і джерелом історичної інформації є літературні твори художньо-публіцистичного жанру, задокументовані у книжковій формі й збережені у фондах архівних і бібліотечних установ. Слід зазначити, що вивчення питань воєнної тематики неможливе без використання суміжних документознавству гуманітарних наук, оскільки будь-які джерела перебувають на стику історії, філософії, психології, літературознавства тощо. Художня література надає досліднику інформацію про культурний складник буття соціуму.

Ключове місце у творенні таких документальних ресурсів, як літературні пам'ятки посідає авторське сприйняття навколишнього світу, його емоційні переживання й бачення сучасних для нього подій. Такі твори втілювали в публіцистичному форматі, а їх функцією було формування громадської думки та фіксація в суспільній свідомості відповідних критеріїв оцінювання соціальної реальності. Публіцисти були не лише спікерами суспільних проблем, негативних чи позитивних фактів, а й роз'яснювачами, що полемізували й закликали до рефлексії на виклики часу, агітували й пропагували [7, с. 38]. На шпальтах літературних пам'яток автори поєднували елементи наукового дослідження та ораторського мовлення, майстерно використовуючи слово, емоції, дії. Аргументацією письменницького літературного доробку як документального ресурсу історичної інформації стали щоденні факти з життя суспільства і простих людей.

Літературні пам'ятки є творами, в яких на основі сюжету розповідається про історичні події та особистості. Особливості такого виду історичної інформації полягають у високому ступені впливу позиції автора на зміст, а також наявності художньої вигадки (вигадані герої й події). Функції літературних інформаційних ресурсів окреслено розумінням їх як засобів віддзеркалення буття суспільства, впливу на свідомість, соціального контролю, формування потрібної автору реальності. Отже, під час культурологічного й джерелознавчого аналізу важливо виявити у творах художню переконливість, що стирає межі між вигадкою та реальністю, а літературний герой розпочинає існувати як історична постать. Джерелознавчо-документознавча рефлексія щодо явища літератури пройшла дискурс від використання як джерела історичної інформації лише текстів давнини,

звернення до літератури для встановлення історичних фактів будь-якого періоду й розширення завдяки цьому меж джерелознавства, до розуміння літератури як факту відображення історичної епохи чи періоду, про що зауважував Л. Гумільов. На думку джерелознавця І. Манкевич, літературу як основу історичної інформації слід використовувати лише в комплексному аналізі із залученням різних видів писемного типу документів [10].

Художня література як джерело суб'єктивного характеру дає уявлення про окрему епоху, допомагає проникнути в психологічну атмосферу доби, що вивчається, зрозуміти історичні процеси через мотивацію їх учасників / очевидців від особи до людських мас [14, с. 111—112]. У дослідженні психологічних особливостей людини художня література слугує підґрунтям для формування історичних уявлень цілих поколінь, як матеріал для розуміння менталітету воєнного часу, специфіки та обставин літературного творення й подальшого розвитку культури. Текст інформаційного ресурсу видається об'єктом реального світу, феноменом культури, що формує ідеї та уявлення людини. Літературі властива фіксація реальності, абсорбція на несвідомому рівні суспільних настроїв до їх структуризації, наукового аналізу та відображення в історіографії. Літературний інформаційний ресурс може зацікавити дослідника, якщо текст містить унікальні відомості, що доповнюють історичні джерела чи підтверджують доведені факти, якщо автор є свідком події, описаної у творі, а події та явища засвідчують документи інших видів. Літературний текст використовують у науковому дослідженні як ілюстрацію подій, додаток до визнаних історичних фактів та інформаційних процесів, допоміжний базис для доведення наукових гіпотез і формування історичного світогляду автора [10].

Художньо-літературна жанрова група публіцистики надає автору виняткове право на формування ідеї та структури тексту залежно від його задуму. У жанровому розумінні це есе, нарис, замальовка, фейлетон, памфлет, гумореска, байка, пародія тощо. Зберігаючи в окремих випадках документальний фактаж, автор збагачує його художньою виразністю. Для успіху такого твору першорядним є створення образу, що домінує над фактами та аналізом подій. Функцією художньої літератури є розкриття загального криз призири сучасних суспільству виявів конкретного часу й простору. Узагальнення, виражене в характерних рисах, слугує для образного відображення реальності на основі фактичного матеріалу.

Літературні документально-інформаційні ресурси мають переважно поетично-прозовий, пісенний, музично-драматичний, розмовний та інші вияви, що в широкому розумінні становить сукупність будь-яких писемних текстів. Література — це вид мистецтва, інструментом якої є слово та конструкції мислення. До принципів класифікації публіцистичних художніх творів літератури належать: авторство (кількість та ім'я); жанр тексту (есе, нарис, замальовка, фейлетон, памфлет, гумореска, байка, пародія тощо); формат

тексту (статті, рубрики, газетні колонки, вірш, пісня, поема тощо); оприлюднення (опубліковані чи не опубліковані) [6].

Своєрідним жанром документально-інформаційних ресурсів є автобіографічні спогади, в яких перетинаються документалізм щоденникових записів із ліричною прозою й віршами про пережите. Кожен із творів надає своєрідне уявлення про гостропсихологічний драматизм людських характерів і долі героїв, їх внутрішні духовні колізії та переживання. Серед літературного надбання, крім письменницького, виокремлюємо народні твори, що відбивають найреалістичніші емоційні вияви й повсякденне буття.

Яскравим прикладом такої творчості стала пісня років Другої світової війни про "ковпаківців" на марші в Карпатському рейді, записана українським письменником і режисером П. Вершигору [2]. Не менш цінною для дослідника є й пісня, написана ковпаківцями, що згодом стала їх бойовим маршем. Цей твір С. Ковпак згадував у своїх мемуарах [9, с. 226]. Спогади сучасників історичних подій містять низку задокументованих авторських і народних віршів та пісень ліричного, бойового характеру, котрі створювали в умовах похідних маршів, що насичувало їх правдивою інформацією про історичні події. Пісенний партизанський фонд, наповнений періодичними виданнями, літературними пам'ятками, агітаційними матеріалами, зібрано в окрему справу фонду П-4 ДАСО. Творчий доробок безпосередніх учасників боротьби віддзеркалює морально-етичний та бойовий дух партизанських загонів у складних умовах ворожого тилу [15].

Зазначені літературні твори виразно характеризують культурно-історичне середовище та його духовні основи й репрезентують важливий історичний фактаж, оскільки їх створювали безпосередні учасники подій. Саме тому поетично-літературний творчий доробок українських і світових митців є важливим антропоцентричним джерелом, що передає морально-психологічний та емоційний стан народу загалом та особистості зокрема.

Для населення художня література, що відображає історичні процеси, слугує підґрунтям для формування історичних уявлень і масової свідомості. Водночас опрацьовані за документознавчою методикою літературні твори є вагомим суб'єктивним носієм історичної інформації про минулі події та повсякдення. За цих умов література стає технікою літописання, засобом реконструкції й пізнання особистого, побутового, психологічного в контексті взаємодії повсякденності та літературних текстів. Тільки за умов застосування критичного підходу до визначення інформативності публіцистика й художня література, преса й книга трансформуються в перспективну сферу документознавчо-джерелознавчого пізнання.

Висновки. Вагомим елементом документознавчого дослідження є феномен документа як носія історичної інформації. Він являє собою обсяг надбань, створених у процесі людської діяльності, що відображають управлінські, політичні, соціальні, економічні,

психологічні, комунікаційно-інформаційні, культурні аспекти та особливості розвитку тогочасного суспільства, влади, системи цінностей і моралі, мотивів та стереотипів людської поведінки. Опрацьований у дослідженні інформативний потенціал публіцистики структуровано за жанровим принципом на інформаційний, інформаційно-аналітичний, літературний, що висвітлює актуальні питання та явища поточного життя суспільства. В різних історичних умовах твори публіцистики виконували соціальну, політичну та ідеологічну роль.

Через історико-документознавчий аналіз розкрито соціально-історичні інформаційні можливості такого

документа, що засвідчує особу автора, соціальні умови створення та втілення у речовій документальній формі, особливості подальшого архівного зберігання. Додаткову текстологічну та візуальну інформативність надають документи особистого походження та аудіовізуальні документи як рефлексія на соціокультурне середовище. У науковому дослідженні документ розглядається не тільки в безпосередній емпіричній даності як реальний об'єкт, а й повніше — як явище певної історичної епохи. Такий документально-інформаційний ресурс має комунікаційні властивості поєднання минулого з майбутнім завдяки архівному зберіганню.

Список використаних літератури та джерел

1. Бездрабко В. В. Історія науки про документ, або Відкриття відомого / В. В. Бездрабко. — Київ : Четверта хвиля, 2011. — 295 с.
2. Вершигора П. П. Переправа. Невигадані історії / П. П. Вершигора. — Київ : Обл. кн.-газ. вид., 1961. — 178 с.
3. Дубровина Л. А. Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского / Л. А. Дубровина. // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. — 2007. — Вып. 5. — С. 58—80.
4. Історичне джерелознавство / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. — Київ : Либідь, 2002. — 488 с.
5. Істочниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцев. — Москва : РГГУ, 2004. — 702 с.
6. Ковальська Л. А. Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору (1941—1945 рр.) / Л. А. Ковальська. — Донецьк—Вінниця : ТОВ "Нілан-ЛТД", 2015. — 462 с.
7. Ковальська Л. А. Художня публіцистика як джерело з історії радянського Руху Опору в роки війни: всеукраїнський та регіональний аспекти / Л. А. Ковальська. // Нові сторінки історії Донбасу. — 2012. — Кн. 21. — С. 37—47.
8. Кулешов С. Г. Управлінське документознавство / С. Г. Кулешов. — Київ : ДАКККіМ, 2003. — 57 с.
9. Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат / С. А. Ковпак. — Київ : Видавництво політичної літератури України, 1979. — 288 с.
10. Манкевич И. А. Литературно-художественное наследие как источник культурологической информации / И. А. Манкевич // Обсерватория культуры. — 2007. — № 5. — С. 17—23.
11. Матяш І. Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку / І. Б. Матяш. — Київ : Видавн. дім "Києво-Могилянська академія", 2012. — 515 с.
12. Плешкевич Е. А. Эволюция теоретических представлений о документе / Е. А. Плешкевич ; РГБ; НИО библиотековедения. — Москва : Пашков дом, 2011. — 96 с.
13. Левицька М. Я. Документ, документальне джерело та друковані засоби масової інформації: до розв'язання головного завдання теоретичного документознавства / М. Я. Левицька // Квалілогія книги. — 2013. — № 1. — С. 104—108.
14. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке / Е. С. Сенявская. — Москва : РОССПЭН, 1999. — 383 с.
15. Ф. П-4. Сумской обком Компартии Украины (1941—1968 гг., 1973—1975 гг.). Оп. 3. Спр. 4. Песни, которые пели в Путивльском партизанском отряде в 1941—1943 гг. — 11 арк.
16. Швецова-Водка Г. М. Документознавство / Г. М. Швецова-Водка. — Київ : Знання, 2007. — 398 с.
17. Buckland M. Information as thing / M. Buckland // Journal of the American Society for Information Science. — 1991. — Vol. 42 (5). — P. 351—360.
18. Evans R. J. In Defense of History / R. J. Evans. — New York—London, 1999.

Lesya Kovalska

Books and presses documentary information resources: general features

Scientific intelligence is devoted to the theoretical and practical aspects of studying the processes of creating and organizing the storage of documentary evidence of participants and eyewitnesses of historical events, retrospective reconstruction of socio-historical and information and communication relations of Ukrainian society from the past and up to now through the study of documentary and information resources. Based on the study of documents as information resources, problematic-thematic historiography, guided by the latest methodology, the theoretical aspects of clarifying the content potential of book and press documentary-information resources are investigated, the general picture of their external, internal elements and characteristics is made, the peculiarities and effectiveness of research methods. The study of documentary and information resources, as a reflection of time and space, revealed communication interconnections, identified the needs of society in information provision and the creation of specific documentary forms that emerged to meet these needs. The author is involved in the methods of document science, archival science, informology and social communication, which allowed to reveal the meaningful completeness of the information resource as a scientific problem of documentary theory.

Keywords: documentary-information resource; press; book; journalism; literature; archival document; historical documentation science; archival science; informology; source studies; social communication

References

1. Bezdrabko V. V. (2011). *Istoriya nauki pro dokument, abo Vidkrittya vidomogo*. Kyiv: Chetverta hvilya.
2. Vershigora P. P. (1961). *Pereprava. Nevigadani istoriyi*. Kyiv: Obl. kn.-gaz. vid.

3. Dubrovina L. A. (2007). Klassifikaciya i nauchno-informacionnoe opisanie kollekcij i sobranij v Nacionalnoj biblioteke Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo. *Biblioteki nacionalnyh akademij nauk: problemy funkcionirovaniya, tendencii razvitiya*, 5, pp. 58—80.
4. Kalakura Ya. S., Vojcehivska I. N., Korolov B. I. ta in. (2002). *Istorichne dzhereleznavstvo*. Kyiv: Libid.
5. Danilevskij I. N., Kabanov V. V., Medushevskaya O. M., Rumyancheva M. F. (2004). *Istochnikovedenie: Teoriya. Istorija. Metod. Istochniki rossijskoj istorii*. Moskva: RGGU.
6. Kovalska L. A. (2015). *Dzhereleznavchij diskurs istoriji radyanskogo Ruhu Oporu (1941—1945 rr.)*. Doneck—Vinnicya: TOV "Nilan-LTD".
7. Kovalska L. A. (2012). Hudozhnya publicistika yak dzherelo z istoriji radyanskogo Ruhu Oporu v roki vijni: vseukrayinskij ta regionalnij aspekti. *Novi storinki istoriji Donbasu*, Kn. 21, pp. 37—47.
8. Kuleshov S. G. (2003). *Upravlinske dokumentoznavstvo*. Kyiv: DAKKKiM.
9. Kovpak S. A. (1979). *Vid Putivlya do Karpat*. Kyiv: Vidavnicтво politichnoyi literaturi Ukraini.
10. Mankevich I. A. (2007). Literaturno-hudozhestvennoe nasledie kak istochnik kulturologicheskoy informacii. *Observatoriya kultury*, 5, pp. 17—23.
11. Matyash I. B. (2012). *Arhivoznavstvo: metodologichni zasadi ta istoriya rozvitku*. Kyiv: Vidavn. dim "Kiyevo-Mogilyanska akademiya".
12. Pleshkevich E. A. (2011). *Evoluciya teoreticheskikh predstavlenij o dokumente*. Moskva: Pashkov dom.
13. Levicka M. Ya. (2013). Dokument, dokumentalne dzherelo ta drukovani zasobi masovoyi informaciyi: do rozv'yazannya golovnoho zavdannya teoretichnogo dokumentoznavstva. *Kvalilogiya knigi*, 1, pp. 104—108.
14. Senyavskaya E. S. (1999). *Psihologiya vojny v XX veke*. Moskva: ROSSPEN.
15. *F. P-4. Sumskoj obkom Kompartii Ukrainy (1941—1968 gg., 1973—1975 gg.)*. Op. 3. Spr. 4. *Pesni, kotorye peli v Putivlskom partizanskom otryade v 1941—1943 gg.*
16. Shvecova-Vodka G. M. (2007). *Dokumentoznavstvo*. Kyiv: Znannya.
17. Buckland M. (1991). Information as thing. *Journal of the American Society for Information Science*, 42 (5), pp. 351—360.
18. Evans R. J. (1999). *In Defense of History*. New York—London.

Надійшла до редакції 18 лютого 2020 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 002.1:94(477)''1919/1927''(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.4(285).32-36

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Пролетарська революція у ранніх книгодруках радянської України (1919—1927)

Авторка продовжує серію розвідок, присвячених аналізу більшовицької літератури першого десятиліття радянської влади. У пропонованій статті зосереджено увагу на жанрі "більшовицького нон-фікшн", поширеного від моменту заснування радянської республіки в Україні (1919) та особливо актуалізованого на честь п'ятої та десятої річниць Жовтневої революції 1917 р. Оприлюднені в такому форматі меморати, на глибоке переконання авторки, вирізняються унікальними якісними характеристиками, а саме: синергійним викладом революційних подій, що дає змогу одночасно та всебічно розглядати різні епізоди складної політичної аплікації; літописною деталізацією революційних процесів, тоді як згодом подробиці або забувалися, або свідомо замовчувалися; активним використанням прийомів персоналізації щодо широких кіл учасників революції, адже надалі історична пам'ять оспівувала лише окремих, визначених владою, героїв. Окрім того, значну частину цієї літератури незабаром написали репресовані автори, через що вона мала доволі сумну долю: спочатку її відправляли до спецфондів (як це робилося, зокрема, в Книжковій палаті України), а згодом, на догоду сталінським посіпакам, каталожні картки до особливо небезпечної літератури помічали прямокутним чорнильним штампом синього кольору з написом "вилучено". Навіть тепер цей напис справляє враження швидкостиглого потрійного вироку від органів НКВС. Враховуючи ці обставини, авторка прагне актуалізувати маловідомі більшовицькі меморати, що являють собою ранішні книгодруку радянської України.

Ключові слова: меморат; радив; література документального змісту; жанр нон-фікшн; спецфонд

Постановка проблеми. Українське суспільство, як і все людство, у своїй історії має чимало революційних сторінок. При цьому історична наука звертається до їх вивчення не тільки з функціональних міркувань чи з потреби забезпечити безперервну хронологію в біографії свого народу. Річ у тім, що революційні сторінки історії становлять кульмінацію

певних етапів розвитку, виступають у ролі їх квінтесенції. Водночас революції — це не так закономірний фінал минулого, як заявка на майбутнє, що подається в не надто делікатний спосіб. Власне, саме цю якість революції — бути фундаментом майбутнього — з особливим сумлінням досліджують сучасні українські історики.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Революційні процеси, що відбувалися в Україні впродовж 1917—1921 рр., зазвичай вивчали високотитуловані вчені. За радянських часів це був період, котрий дав старт ері будівництва комунізму, тож на його дослідників поклали не лише фахову, а насамперед партійну відповідальність. Історична наука незалежної України розглядає ці події як початок новітнього національного державотворення, що також несе чималий вантаж обов'язків перед суспільством. Серед сучасних вітчизняних істориків, які найплідніше вивчали окреслену проблему, виокремимо В. Солдатенка, О. Реєнта, О. Рубльова, В. Литвина, Г. Турченка, С. Кульчицького, Р. Пирога. Зусиллями цих висококваліфікованих дослідників було створено докладний літопис подій національно-демократичної революції та боротьби за збереження української державності. Однак на цьому, безумовно, відповідальному тлі відійшли на другий план події пролетарської революції в Україні. Утім, останні суттєво впливали на перебіг національної революції й фактично становили її невіддільну частину. Власне таку — синерговану — модель нещодавно пережитого минулого як загальний революційний образ пропонували його перші літописці. Аналіз праць, написаних у цій методології, становить мету статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепцію єдиного революційного процесу в Україні сформулював історик Матвій Яворський (1885—1937). У своїх лекційних тезах, підготовлених за дорученням ЦК КСМУ і виданих під 19-м числом у серії "Книгозбірня молодого комунара", він одним із перших узагальнив історіографію з цього питання. Станом на 1922 р. арсенал праць, присвячених нещодавній революційним подіям в Україні, був таким: І. Кулик "Огляд революції на Україні", Є. Бош "Радянська влада і національний уряд на Україні", І. Скоростанський "Революція на Україні", М. Рафес "Два роки революції на Україні", Д. Лебідь "Підсумки трьох років анархо-махновщини". Оскільки передмову до книги, написану М. Яворським, датовано 2 січня 1922 р., то зазначені праці виходили задовго до першого ювілею радянської влади.

Слід зазначити, що пролетарський історик навчав українських комсомольців цінностям національної держави, конституційно закріпленим Державним Гімном незалежної України. Зокрема, вже в першій лекції, солідаризуючись із текстом "Ще не вмерла...", М. Яворський зауважував, що Україна — це територія між Доном на Сході й Саном на Заході [9, с. 6]. Ідеологічне замовлення від ЦК КСМУ не завадило писати про те, що Москва обмежувала автономію України для забезпечення власних торговельних інтересів [9, с. 7], про те, що козацька старшина була продажною, а повстання Мазепи закінчилося "закріпаченням селянства, подворянщенням козацької старшини та обмеженням автономії" [9, с. 8]. До того ж історик докладно розповідав членам КСМУ про довготривалу тотальну русифікацію України [9, с. 9].

Щодо аналізу революційних процесів, то про це М. Яворський зазначав у своїй третій лекції. Саме там, власне, він і навів особисту, цілком нетипову, оцінку тих подій. Вживаючи дефініцію "Велика революція на Україні", Матвій Іванович виокремлював три етапи боротьби: "революційного націоналізму, національної контрреволюції, перемоги пролетаріату в горожанській війні" [9, с. 10]. За твердженням історика, влітку 1917 р., коли УЦР розпочала активно співпрацювати з Тимчасовим урядом, відбувся її перехід до контрреволюційного табору, а наприкінці жовтня у спілці з "білим" офіцерством і буржуазією, що втікала з Росії від більшовиків, Центральна Рада вже відкрито боролася з останніми [9, с. 11].

Отже, перший етап революції — революційного націоналізму (березень—червень 1917 р.) — у трактуванні М. Яворського був, по-перше, прогресивним суспільним явищем, а по-друге, спільним надбанням національно-демократичних і пролетарських сил. За свідченням київського більшовика М. Майорова, на цьому етапі його однопартійці П'ятаков і Зарніцин навіть брали участь у засіданнях УЦР, і керівництво Ради намагалось уникнути будь-яких приводів для виходу останніх з її складу [5, с. 49]. Незабаром рух назустріч спостерігався й з боку більшовиків: проголосивши 12 грудня 1917 р. Республіку Рад у Харкові, вони в лівому верхньому куті червоного прапора розмістили жовто-блакитний прапорець УЦР [6, с. 242]. Цей загальновідомий нині факт сучасна історична наука трактує як підступну хитрість більшовиків. Однак заради справедливості зауважимо, що контакт з більшовиками Центральна Рада ініціювала першою й сталося це навесні 1917 р., більшовицьке ж "алаверди" відбулося у грудні 1917 р. і виглядало вже як виважений крок, що в умовах ультиматуму Раднаркомом Росії міг зупинити радянсько-радівську війну й спонукати обидві сили до порозуміння. Накопичений столітній досвід дає підстави думати, що той можливий, але втрачений альянс міг бути значно конструктивнішим для подальшого розвитку нашого народу, ніж сценарій, за яким довелося прожити майже ціле сторіччя.

У книзі "История революционного движения на Украине" [8] М. Яворський визначив точну дату початку громадянської війни між радянською владою у Харкові та центральнорадівською владою в Києві — на його думку, це сталося 27 грудня 1917 р., коли більшовики створили перший курінь Червоного козацтва під командуванням В. Примакова і в такий спосіб сформували Українську Червону армію [8, с. 27]. Загалом, бойові загони під назвою "козацтво" існували як у більшовиків, так і у радівців, з тією різницею, що у перших вони були "червоними", а у других — "вільними". А оскільки середньовічне українське козацтво завжди захищало знедолений люд, то ідеологічно ця категорія бійців була універсальною. У зазначеній праці М. Яворський надає доволі жорстку характеристику Українській Центральній Раді: за його твердженням, остання йшла прогресивним революційним шляхом, допоки в Росії правив великий капітал, але як тільки

до влади прийшов пролетаріат, то УЦР стала на захист дрібної буржуазії, демонструючи відверте несприйняття соціалістичної революції [8, с. 27]. І це при тому, що значна частина членів УЦР, як і більшовики-ленінці, були соціал-демократами — емігрант В. Ульянов (Ленін) очолював російську соціал-демократію, а українські літератори В. Винниченко та С. Петлюра — українську соціал-демократію. М. Яворський наголошує, що побоюючись утратити владу, УЦР розпочала арештовувати більшовиків, а всі, хто їм співчував, були оголошені поза законом, як "лазутчики й шпигуни" [8, с. 27]. Підсумовуючи розмаїття думок історика, можна стверджувати, що він був прибічником національно-пролетарської ідеології. Згодом став жертвою сталінських репресій, а його, цитовані нами, книги потрапили до спецфонду Книжкової палати з позначкою "вилучено".

Радянська документалістика, так званий нон-фікшн, перших років існування УСРР наближалася до детективного жанру. Достатньо згадати пропагандистську брошуру "Як Петлюра продавав Україну", в якій наведено тексти цілковито таємних документів, вилучених за доволі дивних обставин. Зокрема, запис перемовин від 1 березня 1919 р. між керівником штабу французького командування А. Фрейденбергом і представником денікінського штабу В. Шульгіним щодо укладання союзу білогвардійців із С. Петлюрою був перехоплений (!) радянським міноносцем у Каспійському морі під час арешту кур'єра О. Грیشина-Алмазова, який їхав від Денікіна до Колчака [10, с. 7—8], а текст угоди між Директорією і французьким військовим командуванням потрапив (!) до рук отамана Н. Григор'єва, котрий, зі свого боку, надіслав цей документ голові Раднаркому УСРР Х. Раковському [10, с. 9]. Феєричні пригоди й захопливі сюжети для історичних романів вдало доповнюють вже відому фахівцям інформацію про колишнього політичного каторжанина Ройтмана, який служив у більшовицькій розвідці й зумів "прихопити" ці документи [1, с. 47]. Водночас історики загалом визнають реальність угоди й зауважують про прийняття Україною 1919 р. протекторату Франції [3, с. 393—394]. У зазначеній брошурі виокремлено такі пункти угоди: 1) Директорія зобов'язувалася разом із Добровольчою армією Денікіна і військами Антанти звільнити від більшовиків Росію; 2) Директорія обіцяла до 1 серпня 1919 р. створити регулярну армію чисельністю не менш ніж 300 тисяч, що мала комплектуватися шляхом мобілізації; 3) Директорія погоджувалася на комплектацію армії з-поміж демобілізованих союзників, при цьому кожному волонтеру мала виплачувати 1 тис. франків за курсом, що діяв на Півдні Росії; 4) Директорія погоджувалася з тим, що боротьба проти більшовиків ведеться під єдиним командуванням, призначеним Антантою; 5) Директорія зобов'язувалася негайно звільнити співробітників гетьманського уряду та вжити заходів із запобігання бандитизму та єврейським погромам, що ширилися Україною [10, с. 10—11].

Слід наголосити, що більшовицький нон-фікшн перших років існування радянської влади часто подавали в єдиному з художньою літературою комплекті. Наприклад, ювілейний додаток до журналу "Комунарка України", що вийшов 1922 р. під назвою "Дочери Октябрю", одночасно уміщував прозові твори Миколи Хвильового, І. Сенченка, Остапа Вишні, поезії В. Поліщука, В. Сосюри та розповіді більшовиків про героїчні вчинки жінок, відданих справі пролетарської революції (І. Кулик "Работница Шура", Д. Лебідь "Партия и работницы", Г. Петровський "Работницы и крестьянки в советах") [2].

На честь п'ятої річниці Жовтневої революції у Державному видавництві України вийшов спеціальний номер журналу "Летопись революции", що містив матеріали, зібрані комісією з вивчення історії Жовтневої революції та Комуністичної партії більшовиків України [4]. Об'ємне видання у 246 сторінок складалося з чотирьох розділів. До першого, що мав назву "Октябрьская революция на Украине", увійшли мемуари А. Іванова та І. Кулика щодо революційних подій у Києві; Н. Попова, С. Буздalina, С. Покко — про події у Харкові; Ед. Медне, С. Холмської, Г. Петровського, Е. Квірінга, М. Равич-Черкаського — у Катеринославі; Я. Ряпо, І. Кагана, А. Ряпо — у Миколаєві; І. Межлаука — у Луганську; С. Мазлаха — про перебіг революції на Полтавщині; З. Табакова — на Чернігівщині; С. Волкац, Коломієць — у Єлисаветграді; М. Гендлер — у Волинській губернії. Крім того, до розділу потрапила документальна розповідь більшовика Христева "Румчерод в подготовке Октябрьской революции" (Румчерод — спільний виконавчий комітет, що складався з представників Румунського фронту, Чорноморського флоту та тогочасної Одещини й відігравав "величезну роль у революції на півдні України" [4, с. 171]). Другий розділ ювілейного видання містив документи та матеріали, а третій — під назвою "Герои революции" — спогади Д. Мануїльського про більшовицького журналіста Г. Чудновського. У жанрі нон-фікшн було витримано навіть останній, четвертий, розділ, до якого увійшли циркуляри, хроніки, положення Іспарту та мемуари більшовика Є. Едельштейна.

Слід зазначити, що спогади А. Іванова, який був одним із керівників пролетарської революції в Києві, ввели в обіг надзвичайно цікаві деталі, котрі згодом, на честь 10-ї річниці Жовтня, переповів дописувач партійного журналу "Глобус" В. Фаворський [7, с. 330—335]. Документальні перекази А. Іванова збігаються і з відповідними сюжетами, що, незалежно від нього, наводить більшовик М. Майоров [5, с. 59—60].

Пригадуючи жовтневе повстання в Києві 1917 р., А. Іванов зазначав, що представники Тимчасового уряду задля недопущення петроградського розвитку подій розпочали готувати антибільшовицьку акцію. А. Іванов звернувся за допомогою до Генерального секретаріату УЦР, але М. Порш (на той момент генеральний секретар праці та військових справ) йому

фактично відмовив, пояснивши, що Центральна Рада мусить стягувати сили, адже до Київського військового штабу, підпорядкованого О. Керенському, йде підкріплення [4, с. 11]. Згодом А. Іванов звертався й до голови уряду В. Винниченка, але той відповів, що "більшовики ображають українців у Могилеві", тож вони не допомагатимуть їм у протистоянні з Тимчасовим урядом [4, с. 14].

Не менш цікаві подробиці наводить український письменник, більшовик, державний діяч УСРР І. Кулик, який у спогадах зазначає, що 23 жовтня 1917 р. Українська Центральна Рада уклала з київськими більшовиками таємну угоду про спільний виступ проти місцевої керенщини. УЦР обіцяла допомогти більшовикам військами. Однак 25 жовтня, коли вирішувалося питання про владу в Києві, УЦР видала армії наказ, щоб у сутичках між керенцями й більшовиками вони дотримувалися "суворого нейтралітету", адже відбувалася "хатня справа москалів" [4, с. 39].

Зразком більшовицького нон-фікшн перших років існування радянської влади в Україні, на наш погляд, є книга М. Майорова "Из истории революционной борьбы на Украине (1914—1919)" [5]. Справжнє ім'я автора — Меєр Мойсеевич Біberman. Репресований режимом Сталіна більшовик у передмові наголошував, що його нариси написані не кабінетними вчними, за документами, вилученими з архівів, а живими, активними учасниками подій, тож це "перший камінь для побудови наукової історії революції на Україні" [5, с. 3]. За висловом М. Майорова, революційна Україна являла собою "вінегрет влад": ми мали у Києві Раду робітничих депутатів зі значним впливом, штаб Південно-Західного фронту як владу Тимчасового уряду й Українську Центральну Раду [5, с. 46—47]. Діяльність цих органів весь час перетиналася й нерідко дивувала несподіваними політичними альянсами. Про окремі з них було зазначено вище. На додаток М. Майоров розповідає про дружні стосунки більшовиків з певними військовими частинами УЦР! Зокрема, Полуботківський полк, що становив серйозну силу УЦР, відмовився виконувати наказ Тимчасового уряду про відправлення на фронт. Центральна Рада, як і більшовики, виступала проти продовження імперіалістичної війни й розпорядилася не виконувати цей наказ. Однак коли члени УЦР побачили, що полуботківці готові до повстання проти Штабу Київського військового округу, котрий уособлював владу Тимчасового уряду в Києві, то зауважили, що таки треба вирушати на фронт. Полуботківці на цю зраду відповіли тим, що захопили зброю й зайняли оборону в районі Сирця. Одночасно вони звернулися за допомогою до більшовиків. І останні ситуацію владнали: після перемовин полуботківців на фронт відправили, але за організацію повстання їх ніхто не переслідував. М. Майоров зазначає, що полуботківці були ладні визнавати себе не тільки українцями, а й китайцями, аби тільки не йти на фронт [5, с. 47]. Тож зрадницьку позицію УЦР вони не забули, як і рятівне посередництво з боку київських більшовиків [5, с. 48].

Розповідаючи про жовтневі події 1917 р. у Києві, М. Майоров зауважує про арешт ревкому, про те, що повстання, призначене на 31 жовтня о 5-й годині вечора, мало розпочатися для арсенальців гудком (але він через брак пару не пролунав), а для решти — сигналом аероплана. Автор зауважує, що більшовицький аероплан з червоним прапором довго кружляв над Києвом [5, с. 59]. На ранок 1 листопада бій точився по всьому Печерську. Коли з міста пішли чехи, штаб керенців здався, а "юнкерам набили пики" [5, с. 60]. З військових частин на бік більшовиків перейшов Богданівський полк, що складався з українців і підпорядковувався УЦР. М. Майоров наголошує, що Рада була вкрай здивована, коли дізналася про участь богданівців у повстанні на боці більшовиків [5, с. 60].

У своїй книзі Меєр Мойсеевич повідомляє ще одну пікантну деталь — під час жовтневих подій 1917 р. більшовики пішли на союз з УЦР! Зокрема, В. Затонський знав українську мову та вів перемовини з УЦР, після чого більшовики й радівці висунули спільну вимогу до Штабу керенців не посилати в Петроград на допомогу Тимчасовому уряду війська з Румунського фронту [5, с. 61]. Однак коли УЦР засудила повстання в Пітері, "роман" більшовиків і радівців закінчився. За висловом М. Майорова, перед Центральною Радою постало питання, за ким йти: за Леніном чи за Керенським. Врешті-решт УЦР заявила, що в неї "особливий шлях і що вони за владу Рад у Пітері й за владу УЦР у Києві". Тож ще не встигли поховати жертв пролетарської революції, як місце юнкерів Керенського посіли "вільні козаки" та "гайдамаки", а київський пролетаріат залишився без влади, за яку відчайдушно боровся [5, с. 63—64].

У нетиповому для радянської історіографії форматі М. Майоров розповідає про прихід армії М. Муравйова в Київ наприкінці січня 1918 р. [5, с. 74]. Більшовик зазначав, що спочатку її вітали, але згодом "довелося розчаруватися в муравйовській армії: командний склад становили переважно пройдисвіти, на кшталт Ремнева і Сіверса". Після вступу Муравйова до Києва зайда Сіверс (у Києві був більшовик із таким самим прізвищем) призначив свого коменданта, котрий не звертав уваги на те, що роблять "братішки" Муравйова. Жодної місцевої влади вони не визнавали й чинили різні "неподобства". М. Майоров зауважує про масові розстріли колишніх царських офіцерів, здійснені за наказом М. Муравйова впродовж двотижневого перебування в Києві [5, с. 75]. Тож, на відміну від подальших глорізованих праць з історії пролетарської революції в Києві, меморат більшовика, що бачив ті події на власні очі, позбавлений будь-яких натяків на ідеалізацію як противників, так і соратників у боротьбі.

Серед вражаючих деталей, уміщених у праці М. Майорова, є ті, що стосуються падіння режиму П. Скоропадського у грудні 1918 р. За твердженням Меєра Мойсеевича, під час антигетьманського повстання лідер Директорії С. Петлюра користувався більшовицькими гаслами, а наближений до нього полковник Ю. Капкан навіть запропонував більшо-

виком співпрацю [5, с. 93—94]. Якщо згадати про емігрантські одкровення соратників М. Шаповала, які стверджували, що на повалення режиму П. Скоропадського Директорії надавали гроші більшовики, то висловлювання М. Майорова не видаються занадто фантастичними.

Висновки. Українські книгодруки першого десятиріччя радянської влади становлять важливий наратив з

особливим дослідницьким контентом. Вони вирізняються наявністю оригінальних концепцій, самостійних авторських суджень, нетипових оцінок і розвідницьких міркувань. На тодішньому етапі розвитку історичної науки було поширено меморатний формат викладу знань про революційні події в Україні та застосовано документальний літературний жанр нон-фікшн.

Список використаної літератури

1. Гончар Б. М. Відносини між Францією і УНР (грудень 1918 — квітень 1919 рр.) / Б. М. Гончар, Н. Д. Городня // Український історичний журнал. — 2000. — № 3. — С. 44—52.
2. Дочери Октября. Работницы и селянки Украины в дни Великой пролетарской революции 1917—1922. — Харьков : Издательское отделение ЦК КП(б)У, 1922. — 152 с.
3. Історія державності України / [За заг. ред. О. М. Бандурки, О. Н. Ярмиша]. — Харків : ТОВ "Одіссей", 2004. — 608 с.
4. Летопись революции. Журнал комиссии по изучению Истории Октябрьской Революции и Коммунистической Партии (большевиков) Украины. — Харьков : Государственное издательство Украины, 1922. — № 1. — 246 с.
5. Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине (1914—1919) / М. Майоров. — Киев : Держ. вид-во, 1922. — 109 с.
6. Україна: нариси історії державотворення / [За ред. проф. В. В. Стецкевича]. — Кривий Ріг : Видавничий центр КТУ, 2011. — 366 с.
7. Фаворський В. Жовтневе повстання в Київському Арсеналі / В. Фаворський // Глобус. — 1927. — № 21. — С. 330—335.
8. Яворський М. Історія революційного руху на Україні. Конспект лекцій. Матеріали по соціально-економічному вихованню / М. Яворський. — Харків : Укрглавпрофобр, 1922. — 48 с.
9. Яворський М. Клясова боротьба на Україні (тези лекцій курсів-з'їздів КСМУ по історії України з додатком методологічних вказівок / М. Яворський. — Харків : Вид-я ЦК КСМУ, 1922. — 16 с.
10. Як Петлюра продав Україну. — Харків : Всеукр. вид-во, 1920. — 12 с.

Larysa Doiar

The proletarian revolution in early books of Soviet Ukraine (1919—1927)

In this article the author continues a series of explorations devoted to the analysis of Bolshevik literature of the first decade of Soviet power. This article focuses on the genre of "Bolshevik non-fiction", extended since the inception of the Soviet republic in Ukraine (1919) and especially actualized in honor of the fifth and tenth anniversaries of the Great October Revolution of 1917. The author is characterized by unique qualitative characteristics, namely: a synergistic presentation of revolutionary events, which makes it possible to simultaneously and comprehensively consider different episodes of complex political application; a chronicle detailing the revolutionary processes, while subsequently the details were either forgotten or consciously concealed; active use of personalization to the broad circles of the revolutionary participants, whereas in the future historical memory was sung only by individual, power-determined heroes. In addition, much of this literature was written shortly by repressed authors and therefore had a rather unfortunate fate: first it was sent to special funds (as it was done, in particular, in the Book Chamber of Ukraine), and then to catalog Stalin's confusions, catalog cards to particularly dangerous literature were noticed. rectangular ink stamp in blue with the words "removed". Even now, this inscription gives the impression of a speedy three-year sentence from the NKVD bodies. Given these circumstances, the author seeks to actualize the little-known Bolshevik memoirs, which are early books of Soviet Ukraine.

Keywords: memoir; narrative; documentary literature; non-fiction genre; special fund

References

1. Gonchar B. M., Gorodnya N. D. (2000). Vidnosini mizh Franciyeyu i UNR (gruden 1918 — kviten 1919 rr.). *Ukrayinskij istorichnij zhurnal*, 3, pp. 44—52.
2. Docheri Oktyabrya. (1922). *Rabotnicy i selyanki Ukrainy v dni Velikoj proletarskoj revolyucii 1917—1922*. Harkov: Izdatelskoe otdelenie CK KP(b)U.
3. Bandurka O. M., Yarmish O. N. [ed.]. (2004). *Istoriya derzhavnosti Ukrayini*. Harkiv: TOV "Odissej".
4. *Letopis revolyucii. Zhurnal komissii po izucheniyu Istorii Oktyabrskoj Revolyucii i Kommunisticheskoy Partii (bolshevikov) Ukrainy*. (1922) — Harkov: Gosudarstvennoe izdatelstvo Ukrainy, 1.
5. Majorov M. (1922). *Iz istorii revolyucionnoj borby na Ukraine (1914—1919)*. Kiev: Derzh. vid-vo.
6. Steckevich V. V. [ed.]. (2011). *Ukrayina: narisi istoriyi derzhavotvorenniya*. Krivij Rig: Vidavnicij centr KТУ.
7. Favorskij V. (1927). Zhovtneve povstannya v Kiyivskomu Arsenali. *Globus*, 21, pp. 330—335.
8. Yavorskij M. (1922). *Istoriya revolyucionnogo dvizheniya na Ukraine*. Konspekt lekcij. Materialy po socialno-ekonomicheskomu obrazovaniyu. Harkov: Ukrglavprofobr.
9. Yavorskij M. (1922). *Klyasova borotba na Ukrayini (tezi lekcij kursiv-z'yizdiv KSMU po istoriyi Ukrayini z dodatkom metodologichnih vkazivok*. Harkiv: Vid-ya CK KSMU.
10. *Yak Petlyura prodavav Ukrayinu*. (1920). Harkiv: Vseukr. vid-vo.

Надійшла до редакції 10 березня 2020 року

УДК 025.171:821.111]:003.623|НБУВ(477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.4(285).37-42

Тетяна Якубова,

кандидат історичних наук, науковий співробітник НБУВ,
e-mail: tanyu.yakubova@ukr.net

Провенієнції на книгах фонду англійської літератури НБУВ: до постановки проблеми вивчення та атрибуції

У статті вперше здійснено книгознавчий огляд в історичній ретроспективі провенієнції на виданнях фонду англійської літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Репрезентовано матеріали книгознавчих праць щодо дослідження англомовної літератури та її книжкових знаків у різних книгозбірнях України.

Проаналізовано склад і наповнення фонду англійської літератури зазначеного відділу НБУВ. Під час застосування хронологічного методу дослідження надано класифікацію провенієнції в історичній ретроспективі. Виокремлено книжкові знаки Російської імперії, радянського періоду, іноземного походження. Аналіз різноманітних інформаційних ресурсів і встановлення імен власників книг дали змогу з'ясувати шляхи формування фонду англійської літератури. Виявлені нові провенієнції уможливають перспективи вивчення книг за допомогою книжкових знаків як вид історичного дослідження. Завдяки використанню різноманітних інформаційних ресурсів розширено інформативність джерелознавчого матеріалу провенієнції, що сприяло ґрунтовнішому вивченню та атрибуції книжкових знаків.

Надано книгознавчі та історичні відомості стосовно побутування англійської літератури в Києві та Одесі, що було пов'язано з особливостями розвитку книжкової справи в цих містах, а також розбудовою науки та бібліотечної справи в Україні за радянського періоду, діяльністю іноземних книготорговельних фірм.

Ключові слова: англійська література; провенієнції; атрибуція; бібліотечний фонд; книжкові знаки

Постановка проблеми. Виданням англійською мовою належить вагомe місце у фонді іноземної літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Англомовний масив налічує майже 2500 од. зб., переважно книг і періодики з різних галузей знань: енциклопедії, словники, видання з історії, філології, філософії, природничих наук, медицини, юриспруденції тощо. Окремої уваги варті зразки художньої літератури, зокрема рідкісні твори В. Шекспіра та Дж. Байрона, надруковані іноземними видавництвами у XIX ст. Тривалий час книги та книжкові знаки зазначеного фонду перебували поза науковим обігом, а отже їх вивчення й атрибуція є актуальним завданням.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Книжкові знаки англомовної літератури з колекції рідкісних видань НБУВ вивчали книгознавці Л. Дениско та Ю. Рудакова. Результати досліджень репрезентовано в довіднику "Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог" [1]. Зокрема, видання містить книгознавчу інформацію щодо шрифтового екслібриса Б. Грінченка "БІБЛІОТЕКА Б. ГРИНЧЕНКА №" на англомовній книзі Stepankowsky V. "The Russian plot to seize Galicia".

Дослідженню книг і книжкових знаків англійських бібліофілів у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова присвячено розвідку Г. Великодної "Книжкові знаки європейських бібліофілів: з досвіду підготовки альбому-каталогу" [2]. Зазначено, що видання випущено до 200-річчя книгозбірні, а під час роботи над ним

фахівці вивчали книги та книжкові знаки англійських бібліофілів, зокрема шотландського економіста та адвоката Дж. Драйлена.

Книгознавиця Л. Пинда досліджувала англомовну літературу у фондах наукової бібліотеки Львівського національного аграрного університету (ЛНАУ). У праці "Історико-книгознавчі та історіографічні аспекти наукових досліджень в науковій бібліотеці ЛНАУ" [3] зазначено, що книжковий фонд іноземних рідкісних видань XVII—XIX, першої половини XX ст. налічує понад 10 000 примірників. Авторка наголошує, що вивчення англомовних книг та їхніх книжкових знаків дає змогу дістати чіткіше уявлення про історію, здобутки та рівень розвитку природничих, технічних і сільськогосподарських наук в Європі в минулому.

Львівська книгознавиця І. Качур у публікації "Французька книга в Галичині у другій половині XVIII ст.: історіографічний аспект" [4] ґрунтовно дослідила питання розповсюдження англійського роману в Польщі та Західній Україні. Зокрема, у Львові 1904 р. було опубліковано бібліографічний покажчик Б. Губриновича, що містив перелік романів, надрукованих у Польщі впродовж 1763—1795 pp. ("Romans w Polsce za czasów Stanisława Augusta"). На чолі найпопулярніших англійських авторів Б. Губринович поставив Д. Дефо з його шедевром "Життя та дивовижні пригоди Робінзона Крузо", що був перекладений польською мовою з французької версії А. Фетрі й витримав у Польщі кільканадцять перевидань, у тому числі й у Львові у друкарні Л. Шміхтина 1774 р. З інших популярних англійських романістів, які стали відомими польським читачам завдяки французьким перекладам, дослідник виокремив Дж. Свіфта, Г. Філдінга і

Ф. Шерідана. Англійський роман зберігався в різних бібліотеках Західної України, про що свідчать їхні печатки.

Мета статті — надання книгознавчої та історичної інформації про книги й провенієнції на них, що раніше не вивчалися, із фонду англійської літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Артефактною цінністю видань з англійського фонду НБУВ є наявність унікальних провенієнцій. Нагромадження значного книгознавчого матеріалу у процесі дослідження англійського зібрання актуалізувало нові проблеми вивчення та атрибуції книжкових знаків.

Віднайдені провенієнції фонду англійської літератури можна поділити на групи:

- 1) печатки та наліпки періоду Російської імперії (XIX—XX ст.);
- 2) печатки радянського періоду (після революційних подій 1917 р.);
- 3) іноземні печатки та наліпки (XIX—XX ст.).

Аналізовані провенієнції свідчать про побутування літератури англійською мовою на книжкових ринках України у другій половині XIX — на початку XX ст. Зокрема, книжкові знаки надають відомості щодо англійських видань і книжкової торгівлі в Києві та Одесі. На книзі Charles and Mary Lamb "Tales from Shakspeare" [5] досліджено печатку "Южно-Русский книжный магазин И. И. Динтера в Киеве" (фото 1, 2). Період розміщення книжкового знака — друга половина XIX ст.

Київська книгарня І. Дінтера функціонувала у другій половині XIX — на початку XX ст. і була широко відомою на теренах Російської імперії. Крамниця пропонувала книги та журнали, котрі вийшли друком в Росії та за кордоном. Як свідчать знаки на англійських книгах, книгарня мала власну печатку.

У Києві в 1883, 1884, 1888, 1894—1896 рр. було видано каталоги книг і журналів, котрі можна було придбати у крамниці І. Дінтера. Довідники містили інформацію про навчальну літературу для Університету Св. Володимира, народних училищ, гімназій, медичних закладів. Книгарня здійснювала передплату на російські та іноземні журнали, пропонуючи відвідувачам спеціальний каталог обсягом 40 сторінок. Наприкінці XIX ст. побачили світ такі каталоги книжкової крамниці І. Дінтера: "Каталог русских и иностранных журналов, на которые можно подписаться в Южно-Русском книжном магазине И. И. Динтера. — Киев : тип. М. М. Стасюлевича, 1888"; "Каталог малорусских книг / Южно-рус. кн. магазин И. И. Динтера. Киев. — Киев : тип. Е. Т. Керер, [1883]"; "Список учебных книг для народных училищ и гимназий, находящихся в большом количестве экземпляров в Южно-русском книжном магазине Ивана Игнатьевича Динтера в Киеве. — Киев : тип. Е. Т. Керер, 1883"; "Справочный листок для книгопродавцев / Южно-русский кн. магазин комиссионера Императ. ун-та св. Владимира И. И. Динтера. Киев. — Киев : тип. Е. Т. Керер, [1883]"; "Каталог малорусских книг / Южно-рус. кн. магазин И. И. Динтера. Киев. — Киев :

тип. Е. Т. Керер, 1884"; "Каталог медицинских книг / Южно-рус. кн. магазин И. И. Динтера. Киев. — Киев : тип. Е. Т. Керер, 1884"; "Каталог учебных книг / Южно-русский кн. магазин И. И. Динтера. Киев. — Киев, 1884"; "Каталог Южно-Русского книжного магазина И. И. Динтера в Киеве. — Киев : тип. Е. Керер, 1884"; "Каталог русских и иностранных журналов, на которые можно подписаться в Южно-Русском книжном магазине И. И. Динтера. — Киев : тип. М. М. Стасюлевича, 1888"; "Каталог учебных книг / Южно-рус. кн. магазин И. И. Динтера. — Киев : тип. Крыжановского и В. Авдюшенко, 1894"; "Список учебных книг, употребляемых в женской гимназии, продающихся в Южно-Русском книжном магазине И. И. Динтера. — Киев : тип. И. Крыжановского и В. Авдюшенко, 1895"; "Список учебных книг, употребляемых в Киевской 1-ой мужской гимназии на 1895—96 учебный год, продающихся в Южно-Русском книжном магазине И. И. Динтера. — Киев : тип. И. Крыжановского и В. Авдюшенко, 1895"; "Каталог учебных книг / Южно-рус. кн. магазин И. И. Динтера. — Киев : тип. И. И. Чоколова, 1896" [6].

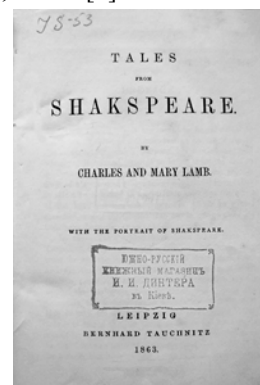

Фото 1. Фотокопія титульного аркуша книги Charles and Mary Lamb. *Tales from Shakspeare*. — Leipzig : Bernhard Tauchnitz, 1863

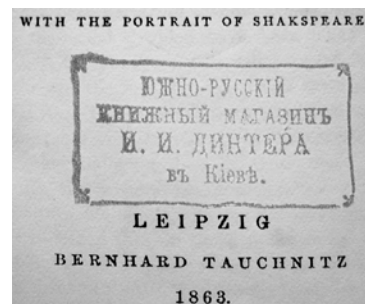

Фото 2. Фотокопія печатки книгарні І. Дінтера в Києві на книзі Charles and Mary Lamb. *Tales from Shakspeare*. — Leipzig : Bernhard Tauchnitz, 1863

Провенієнції, виявлені на літературі з англійського фонду, свідчать про зв'язки книжкової торгівлі Києва та Одеси [7], зокрема на виданні W. Shakespeare "The plays and poems" виявлено печатку "Книжная торговля Леона Израилевича Роха. Прохоровская площадь в Одессе. Покупка и продажа", а також наліпку "Librairie de N. Kummel á Kiew" (фото 3, 4) [8]. Період розміщення книжкових знаків — друга половина XIX ст.

Історичні розвідки свідчать про піднесення книжкової торгівлі в Одесі в позаминулому столітті. Мандрівники, які відвідали місто на початку XIX ст., повідомляли про французьку та російську книжкові лавки. З Польщі доправляли єврейські книги, котрі швидко розкуповували. У другій половині XIX ст. в одеській книжковій торгівлі посилилася роль єврейських книжкових магазинів, поміж яких вагоме місце належало книгарням Л. Роха, що пропонували широкий репертуар іноземної літератури, зокрема й англійської.

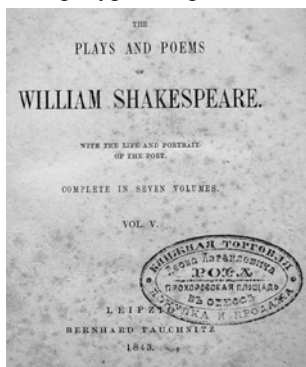

Фото 3. Фотокопія титульної сторінки книги W. Shakespeare. *The plays and poems*. — Leipzig : Bernhard Tauchnitz, 1843

Фото 4. Фотокопія печатки книгарні Л. Роха в Одесі на книзі W. Shakespeare. *The plays and poems*. — Leipzig : Bernhard Tauchnitz, 1843

У другій половині XIX — на початку XX ст. книжковою торгівлею в Одесі займалися також і іноземці, про що свідчить печатка "Книжный магазин Д. П. Газиса. Покупка и продажа на Успенской ул. против Александр. Проспекта в д. Эгиза № 89 в Одессе" на титульному аркуші видання Н. D. Seymour "Russia on the Black Sea and Sea of Azof". Книга також містила малюнки "Steppes of the Caspian", "Positions of the Allied Armies before Sevastopol" [9]. Д. Газіс, підданий Туреччини, у другій половині XIX ст. мав книгарні в Одесі на розі вулиць Успенської, Єкатерининської та Олександрівського проспекту. У 1897 р. його справа перейшла до дружини М. Газіс [10].

Завдяки поширенню книжкової торгівлі та розвитку бібліотек у Києві та Одесі в XIX — на початку XX ст. активізували діяльність і палітурні майстерні, про що також свідчать книжкові знаки, виявлені в англійській літературі, зокрема наліпка "Atelier de Reliure E. Sckwartz et Co Odessa" на виданні Т. В. Macaulay "The History of England" [11].

На внутрішній частині палітурки книги С. Hall "The Christian — A Story" розміщено наліпку "Варшавская переплетная. Киев. Крещ. 36" [12]. Майстер-

ня була доволі відомою в Києві й навіть друкувала рекламу в газеті "Киевлянин". Наприклад, у шостому числі за 1898 р. розміщено рекламне повідомлення про те, що "Варшавская переплетная" розташована в домі С. Когена на вулиці Хрещатик, 36. З тексту також дізнаємося, що майстри виконували всі без винятку роботи, зокрема тиснення золотом і сріблом; для оздоблення також використовували шовк, оксамит, шкіру, стрічки. Рекламодавець гарантував сумлінне виконання замовлень та якісну роботу за помірними цінами [13; 14].

Варто виокремити провенієнції, пов'язані з періодом реорганізації науки та бібліотечної справи в Україні після революційних подій 1917 р. Джерелознавчий матеріал книжкових знаків віддзеркалює процес поповнення англійською літературою фондів НБУВ. Печатку "Національна Бібліотека Української Держави у Києві" виявлено на тематичному словнику В. Bradshaw "Bradshaw's dictionary of mineral waters, climatic health resorts, sea baths" [15]. Період розміщення книжкового знака — 1918 р.

Зауважимо, що в той період ухвалено важливі законодавчі акти щодо заснування Національної бібліотеки України, зокрема Закон "Про утворення фонду Національної бібліотеки Української Держави", прийнятий Радою Міністрів і затверджений Павлом Скоропадським 2 серпня 1918 р.; Відозва від Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави у м. Києві (жовтень 1918 р.); Інструкція Тимчасовому комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави у м. Києві (листопад 1918 р.) [16; 17]. Отже, ця установа мала стати найбільшою книгозбірнею, чії фонди охоплювали б найширший спектр вітчизняної та іноземної літератури, зокрема й англійської [18; 19].

Розглядаючи провенієнції початку XX ст., виокремимо печатку "Бібліотека Академії Наук УСРР", наявну в книзі G. Chaucer "The complete works of Geoffrey Chaucer". Період розміщення книжкового знака — друга половина 30-х рр. XX ст. На виданні також виявлено печатки: "Бібліотека Археографічної комісії", "Всеукраїнська Академія наук. Бібліотека соціально-економічного відділу. II-й Відділ Академії" [20]. Період розміщення книжкових знаків — 20-ті роки XX ст.

З отриманням 1936 р. нової назви — Бібліотека Академії наук УРСР (БАН УРСР) та одночасним затвердженням нового статуту установа стала головною в мережі академічних книгозбірень України. Саме в передвоєнний період закладено основи розвитку бібліотек АН УРСР як відомчої мережі з єдиним фондом, уніфікованою бібліотечною технологією, зведеними каталогами іноземних наукових видань, координацією комплектування та книгокористування [21]. Книжкові знаки відбивають процес передавання англійської літератури з академічних бібліотек до БАН УРСР у другій половині 30-х рр. XX ст.

Співробітники книгозбірні проводили активну роботу з виявлення стародруків поміж англійської літератури, що надходила з фондів наукових бібліотек. Видання англійською мовою з європейських

друкарень позначали окремою бібліотечною печаткою, як-от на книзі Carpenter "The Carpenter's Daughter, of Derham-Down; or Sketches on the banks of Windermere". Зокрема, на зворотному боці титульного аркуша наявна кругла фіолетова печатка "БАН УРСР стародруки". Період розміщення провенієнції — друга половина 30-х років ХХ ст. [22].

Виявлені книжкові знаки на сторінках англомовних книг надали можливість прослідкувати їх шлях із фондів інших книгозбірень дорадянських часів. Наприклад, на виданні J. A. Wanklyn & E. T. Chapman "Water-analysis: A Practical Treatise on the Examination of Potable Water" уміщено фіолетову овальну печатку "Киевское Отделение Императорского Русского Технического Общества" та чотирикутну фіолетову печатку "Институт будівельної механіки ВУАН БІБЛІОТЕКА" [23].

Книжкові знаки також надають уявлення про надходження англомовної літератури до бібліотеки АН УРСР із книгозбірень різноманітних організацій науки та культури радянської України. Наприклад, на титульній сторінці книги Т. Мэкау "The State and Charity" є україномовна печатка "Всеукраїнська Асоціація марксо-ленінських інститутів. Бібліотека" [24]. Асоціацію (скорочено ВУАМЛІН) організовано із заснованою 1922 р. у Харкові Українського інституту марксизму та ленінізму [25], і в середині 1930-х рр. переведено в Київ. ВУАМЛІН об'єднувала науково-дослідні установи, створені відповідно до Постанови ЦККП(б)У від 28 червня 1931 р. у Харкові. Спочатку до мережі входило шість науково-дослідних інститутів і дві науково-дослідні кафедри, згодом було засновано три філії — у Києві, Одесі та Дніпропетровську. Асоціація видавала журнали "Прапор марксизму-ленінізму", "Під марксо-ленінським прапором". Згідно з Постановою ЦК КП(б) від 23 червня 1936 р. установи ВУАМЛІН увійшли до складу АН УРСР [26].

На титульній сторінці книги H. Sienkiewicz "Quo Vadis" виявлено чотирикутні фіолетові печатки "Бібліотека Укр. Товариства культурного зв'язку з закордоном", "Українське Товариство Культурного зв'язку з закордоном" [27], що діяло в Харкові та Києві (1926—1959 рр.). За культурні зв'язки з іноземними організаціями відповідали кілька секцій [28; 29], і завдяки цим контактам бібліотека активно поповнювалася англомовною літературою.

Система міжнародного книгообміну, зв'язки з книгозбірнею зазначеного Товариства сприяли нагромадженню у книгосховищах бібліотеки АН УРСР різноаспектної англомовної літератури, що надходила із закордонних бібліотек та книготорговельних фірм. Це підтверджують іноземні провенієнції, досліджені в матеріалах фонду англійської літератури. На першій сторінці видання "Bulletin of the Lloyd Library and Museum of Botany, Pharmacy and Materia Medica № 34" наявна печатка "Бібліотека Академії наук УРСР.

Міжнародний книгообмін" [30]. Наліпку французької фірми книготоргівців "Стасен і Ксав'є" (Stassin et Xavier) досліджено на книзі F. W. Faber "An essay on beatification, canonization, and the processes of the Congregation of Rites" [31]. Асортимент видань був широким і різноманітним, адже фірма займалася реалізацією, закупівлею та обміном літератури англійською, німецькою, італійською, португальською та іншими мовами. Наліпка має текст: "Stassin et Xavier Libraires 22, rue de la banque, 22. Assortiment nombreux et varié de livres Anglais, Allemands, Italiens, Espagnols, Portugais, Langues du Nord. Vente, Achat, Échange".

Досліджено також наліпку віденської книготорговельної фірми В. Піммера: "Buchhandlung Dr. V. Pimmer. Wien VI. Maria Theresienstr. 27" на книзі A. Schoch & R. Kron "The Little Yankee" [32].

У фонд літератури англійською мовою потрапляли книги іноземних власників із міст Російської імперії (до 1917 р.), про що свідчить виявлена наліпка англійської фірми Р. Воткінса "Watkins & Co., Great Morskoi, St. Petersburg" на виданні Т. Карлайла "Oliver Cromwell's Letters and Speeches: with Elucidations" [33]. Р. Воткінс — англійський видавець і торговець книгами та канцелярським приладдям, який мешкав у Петербурзі наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Його книгарня й читальня регулярно отримували книжкові новинки з Англії й були доволі популярними в місті [34].

Висновки. У пропонуванні статті вперше зроблено книгознавчий огляд книжкових видань і провенієнцій із фонду англійської літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Виявлені в процесі дослідження книжкові знаки дали можливість з'ясувати історію формування фонду, скласти уявлення про побутування англійської літератури в Україні, що було пов'язано з особливостями розвитку книжкової справи в Києві та Одесі, діяльністю іноземних книготорговельних фірм. Розвиток освіти другої половини ХІХ — початку ХХ ст. на українських теренах дав змогу випускникам гімназій, ліцеїв, університетів вільно читати англійську літературу, що впливало на формування попиту на неї. Домашня освіта й мода на пригодницькі романи сприяли появі англомовної літератури на книжкових ринках та полицях бібліотек. Потребу в наукових виданнях англійською мовою з природознавства, фізики, математики також забезпечувала книготорговельна мережа приватних фірм.

Книгознавчі відомості, здобуті в результаті аналізу провенієнцій, сприяють подальшому вивченню та атрибуції книжкових знаків. Фонд англійської літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ — це значний масив літературних пам'яток із різноманітними книжковими знаками, дослідження якого є перспективним напрямом наукової роботи.

Список використаної літератури

1. Дениско Л. М. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Л. М. Дениско, Ю. К. Рудакова; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2017. — 350 с.
2. Великодна Г. В. Книжкові знаки європейських бібліофілів: з досвіду підготовки альбому-каталогу / Г. В. Великодна // Вісник ОНУ. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. — 2017. — Т. 22. — Вип. 2. — С. 143—150.

3. Пинда Л. А. Історико-книгознавчі та історіографічні аспекти наукових досліджень в Науковій бібліотеці ЛНАУ. — С. 1—16. — Режим доступу: inb.dnsgb.com.ua/2016-4/12.pdf (дата звернення: 17.12.2019). — Назва з екрана.
4. Качур І. Б. Французька книга в Галичині у другій половині XVIII ст.: історіографічний аспект. — С. 1—34. — Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/egiirbis_64.exe (дата звернення 17.12. 2019). — Назва з екрана.
5. Charles and Mary Lamb. Tales from Shakspeare / Charles and Mary Lamb. — Leipzig : Bernhard Tauchnitz, 1863. — 345, [15] p.
6. *Бібліографія української бібліографії (1810—1923)* : наук. допом. бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого; упоряд. І. Негрейчук; наук. ред. В. Кононенко. — Київ, 2017. — 240 с.
7. Боровой С. Я. Книга в Одессе в первой половине XIX века / С. Я. Боровой. — С. 493—513. — Режим доступу: http://storage.kruk.odessa.ua/book_southcap/sc9.pdf (дата звернення 17.12.2019). — Назва з екрана.
8. Shakespeare W. The plays and poems / W. Shakespeare. — Leipzig : Bernhard Tauchnitz, 1843. — 73 p.
9. Seymour H. D. Russia on the Black Sea and Sea of Azof / H. D. Seymour. — London : John Murray, Albemarle Street, 1855. — 365 p.
10. Успенская улица. От Александровского проспекта до Преображенской улицы. — С. 5. — Режим доступа: obodesse.at.ua/publ/uspenskajaulica/1-1-0170 (дата обращения 17.12.2019). — Загл. с экрана.
11. Macaulay T. B. The History of England / Т. В. Macaulay. — Leipzig : Bernhard Tauchnitz, 1849. — XII, 466 p.
12. Hall C. The Christian — A Story / C. Hall. — Leipzig : Bernhard Tauchnitz, 1898 — Vol II. — 438 p.
13. *Киевлянин*. Литературная и политическая газета юго-западного края. 6-го января 1898. — № 6. — С. 1. — Режим доступа: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons> (дата звернення 17.12.2019). — Загл. с экрана.
14. Коген С. А. Крымология / С. А. Коген. — С. 5. — Режим доступа: Krymology.info/index.php (дата обращения 17.12.2019). — Загл с экрана.
15. Bradshaw B. Bradshaw's dictionary of mineral waters, climatic health resorts, sea baths / B. Bradshaw. — London, etc., 1901. — XI, 374 p.
16. Захаров Д. Народжена разом з державою (до 100-річчя з дня заснування Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / Д. Захаров, С. Малюк. — С. 1. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/node/4225 (дата звернення 17.12.2019). — Назва з екрана.
17. *Національна бібліотека України // Відродженне*. — Відень, 1918. — С. 5.
18. *Національна бібліотека України // Народне життя*. — Катеринослав, 1918. — № 62 (11 травня). — С. 2.
19. *Про утворення фонду Національної бібліотеки Української Держави // Державний вісник*. — Київ, 1918. — № 32 (8 серпня). — С. 2.
20. Chaucer G. The complete works of Geoffrey Chaucer / G. Chaucer. — Oxford : At the Clarendon Press, 1894. — 504 p.
21. Солоїденко Г. І. Бібліотеки наукових установ НАН України. Українська бібліотечна енциклопедія / Г. Солоїденко. — С. 2. — Режим доступу: ube.nplu.org (дата звернення 17.12.2019). — Назва з екрана.
22. Carpenter. The Carpenter's Daughter, of Derham-Down; or Sketches on the banks of Windermere / Carpenter. — London : for William Lane, Leadenhall-Street, 1791. — Т. 1. — 290 p.
23. Wanklyn J. A. Water-analysis: A Practical Treatise on the Examination of Potable Water / J. A. Wanklyn, E. P. Chapman. — London : Trubner & Co Ludgate Hill, 1884. — 190 p.
24. Mackay T. The State and Charity / Т. Mackay. — London : Macmillan and Co Limited. New York : The Macmillan Company, 1898. — VIII, 201 p.
25. *Всеукраїнська Асоціація Марксо-Ленінських Інститутів*. — С. 1. — Режим доступу: www.horyzont.narod.ru/encyclopedia/en_wseuk_as.htm (дата звернення 17.12.2019). Назва з екрана.
26. Якубова Л. Д. Всеукраїнсько асоціація марксистсько-ленінських інститутів. Енциклопедія сучасної України / Л. Д. Якубова. — С. 1. — Режим доступу: esu.com.ua/search_articles.php?id=30011 (дата звернення 17.12.2019). — Назва з екрана.
27. Sienkiewicz H. "Quo Vadis". Transl. from Polish / H. Sienkiewicz. — Boston : Little, Brown and company, 1897. — 541 p.
28. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. — С. 1. — Режим доступу: tsdavo.gov.ua/4/stocts/62574/40 (дата звернення 17.12.2019). — Назва з екрана.
29. Крамар О. Міжнародні зв'язки наукової та культурної громадськості України в умовах становлення тоталітарного режиму (20-30-і роки XX століття) / О. Крамар. — С. 295—299. — Режим доступу: enpuii.npu.edu.ua/bitstream (дата звернення 17.12.2019). — Назва з екрана.
30. *Bulletin of the Lloyd Library and Museum of Botany, Pharmacy and Materia Medica*. — Cincinnati, Ohio : The Lloyd Library and Museum, 1936. — № 34. — 130 p.
31. Faber F. W. An essay on beatification, canonization, and the processes of the Congregation of Rites / F. W. Faber. — London : Richardson and Son, 1848. — 140 p.
32. Schoch A. The Little Yankee / A. Schoch, R. Kron. — Freiburg; Baden : J. Bielefelds Verlas, 1912. — 198, 8 p.
33. Carlyle T. Oliver Cromwell's Letters and Speeches: with Elucidations / T. Carlyle. — London : Chapman and Hall, 1888. — Vol. 1. — 290 p.
34. *Экслибрисы*. — С. 1. — Режим доступа: www.tounb.ru/kp/exlibris.php?id=71 (дата обращения 17.12.2019). — Загл. с экрана.

Tetyana Yakubova

Provenances in the books of the English literature fund of the VNLU: towards the formulation of research and attribution problems

For the first time, a book science review of provenances on an array of publications of the English literature fund of the Department of library collections and historical collections of the Institute of Book Science of the Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU), presented from historical perspectives, has been made. The article provides materials of book science works on the study of English literature and respective book signs within different book collections in Ukraine.

The author has analyzed the contents and filling of the English literature fund of the identified department of the Vernadsky National Library of Ukraine. Based on chronological research method, the article has classified provenances from a historical perspective. The provenances of the Russian Empire, Soviet period, and foreign book signs have been identified. Through the analysis of various information resources and the names of book owners, the author could determine the ways of the English literature fund formation. The new identified provenances provided opportunities for researching books via book signs as a type of historical research. The use of different information resources fosters rich informational content of the source material of provenances, which enabled a more detailed research and attribution of book signs.

The article provides book science and historical information on the spread of English literature in Kyiv and Odesa connected to the book business in these cities, development of science and libraries in Ukraine during the Soviet period, and activities of foreign firms involved in book business.

Keywords: English literature; provenance; attribution; library fund; book signs

References

- Denysko L. M., Rudakova Yu. K. (2017). *Knizhkovy znaky na knykh iz kolektsiyi ridkisykh vydan Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo: katalog*. Kyiv.
- Velykodna G. V. (2017). *Knizhkovy znaky levropeyskykh bibliofiliv: z dosvidu pidhotovky albumu-katalogu*. *Visnyk ONU. Seriya: Bibliotekoznavstvo, bibliografonnavstvo, knyhoznnavstvo*, 22, pp. 143 —150.
- Pynda L. A. (2016). *Istoryko-knyhoznnavchi ta istoriohrafichni aspekty naukovykh doslidzhen v naukoviy bibliotetsi*. Available at: inb.dnsgb.com.ua/2016-4/12.pdf.
- Kachur I. B. (2019). *Frantsuzka knyha v Galychyni u druhiy polovyni XVIII st.: Istoriohrafichniy aspekt*. Available at: irbis-nbuv.gov.ua/egiirbis_64.exe.
- Charles and Mary Lamb (1863). *Tales from Shakspeare*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
- Nehreichuk I. & Kononenko V. (Eds.). (2017). *Bibliohrafiya ukrayinskoyi bibliohrafiyi (1810—1923): nauk. dopom. bibliohr. pokazhch*. Kyiv.
- Borovoy S. Y. (2019). *Kniga v Odessie v pervoy polovine XIX vieka*. Available at: http://storage.kruk.odessa.ua/book_southcap/sc9.pdf.
- Shakespeare W. (1843). *The plays and poems*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
- Seymour H. D. (1855). *Russia on the Black Sea and Sea of Azof*. London: John Murray, Albemarle Street.
- Uspenskaya ulitsa. Ot Aleksandrovsogo prospiekta do Preobrazhenskoy ulitsy*. (2019). Available at: obodesse.at.ua/publ/uspenskajaulica/1-1-0170.
- Macaulay T. B. (1849). *The History of England*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
- Hall C. (1898). *The Christian: A Story*. Vol. II. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
- Kievlyanin*. (1898). Literaturnaya i politicheskaya gazeta yugo-zapadnogo kraja, 6-go yanvarya, 6. Available at: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons>.
- Kogen S. A. (2019). *Krymologiya*. Available at: Krymology.info/index.php.
- Bradshaw B. (1901). *Bradshaw's dictionary of mineral waters, climatic health resorts, sea baths*. London.
- Zakharov D. & Malyuk S. (2019). *Narodzhenia razom z derzhavoyu (do 100-richchya z dnya zasnuvannya Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho)*. Available at: www.nbuv.gov.ua/node/4225.
- Natsionalna biblioteka Ukrainy (1918). *Vidrodzhenne*, p. 5.
- Natsionalna biblioteka Ukrainy (1918). *Narodne zhyttya*, 62 (11 travnya), p. 2.
- Pro utvorennya fondu Natsionalnoyi biblioteky Ukrainy Derzhavy (1918). *Derzhavnyi visnyk*, 32 (8 serpnia), p. 2.
- Chaucer G. (1894). *The complete works of Geoffrey Chaucer*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Soloidenko G. I. (2019). *Biblioteki naukovykh ustanov NAN Ukrainy. Ukrayinska bibliotekna entsyklopediya*. Available at: ube.nplu.org.
- Carpenter. (1791). *The Carpenter's Daughter, of Derham-Down; or Sketches on the banks of Windermere*. T. 1. London: for William Lane, Leadenhall-Street.
- Wanklyn J. A., Chapman E. T. (1884). *Water-analysis: A Practical Treatise on the Examination of Potable Water*. London: Trubner & Co Ludgate Hill.
- Mackay T. (1898). *The State and Charity*. London: Macmillan and Co., Limited. New York: The Macmillan Company.
- Vseukrayinska Asotsiatsiya Markso-Leninskykh Instytutiv*. Available at: www.horyzont.narod.ru/encyclopedia/en_wseuk_as.htm.
- Yakubova L. D. (2019). *Vseukrayinska asotsiatsiya marksystsko-leninskykh Instytutiv. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrainy*. Available at: esu.com.ua/search_articles.php?id=30011.
- Sienkiewicz H. (1897). *"Quo Vadis"*. Transl. from Polish. Boston: Little, Brown and company.
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vishchykh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrainy*. (2019). Available at: tsdavo.gov.ua/4/stocts/62574/40.
- Kramar O. (2019). *Mizhnarodni zv'yazky naukovoyi ta kulturnoyi hromadskosti Ukrainy v umovakh stanovlennya totalitarnoho rezhymu (20-30-i roky XX stolittya)*. Available at: enpuir.npu.edu.ua/bitstream.
- Bulletin of the Lloyd Library and Museum of Botany, Pharmacy and Materia Medica*. (1936), 34. Cincinnati, Ohio: The Lloyd Library and Museum.
- Faber F. W. (1848). *An essay on beatification, canonization and the processes of the Congregation of Rites*. London: Richardson and Son.
- Schoch A., Kron R. (1912). *The Little Yankee*. Freiburg; Baden: J. Bielefelds Verlas.
- Carlyle T. (1888). *Oliver Cromwell's Letters and Speeches: with Elucidations*. London: Chapman and Hall.
- Ekslibrisy*. (2019). Available at: www.tounb.ru/kp/exlibris.php?id=71.

Надійшла до редакції 17 січня 2020 року

Першохристиянська рівність між людьми та народами — основа слов'янської державності Русі-України, роки 946—947

...і Слово було Бог...
(1 Ін.1:1; 17:5; Об. 19:3)

У минулого своя правда. Якщо її не визнають, вона повертається
й потребує визнання, часто навіть там, де не треба.
Х. Ортега-і-Гассет

У давньоруській літературній пам'ятці "Повість минулих літ" є випадково збережені — після численних упорядкувань і відвертих підробок — рядки [1, с. 59; 2, с. 41; 3, с. 106; 4, с. 5, 8, 9; 5, с. 8; 12; 13]. Ніби звичайні, а насправді потужні й глибинні, вони відтворюють метрику величезної країни раннього європейського середньовіччя, заснованої в землях Східнослов'янської рівнини з центром — столицею Києвом. Слова, що віщували зміни, підтверджували могутність і силу: "В лето 6455 (947) 11 апреля. Пасха. Иде Ольга к Новгороду, и уставы по Мсте погосты и дань и по Лузе погосты и дань и оброки, и ловищаеа суть и по всей земле и места и погосты... изрядивши, взратися к сыну своему в Киев" (рис. 1, 2).

Рис. 1. Київська княгиня Ольга,
засновниця та одноосібна правителька
Русі-України (945—964)

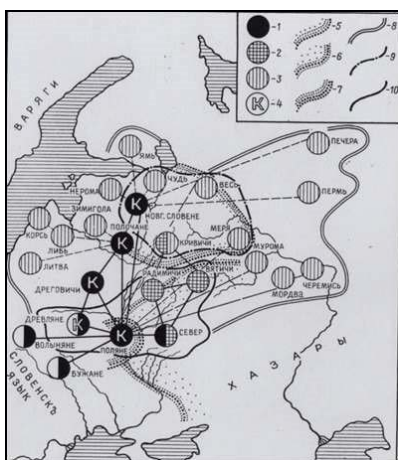

Рис. 2. Етногеографія Східної Європи згідно з "Повістю минулих літ". Землі, різнозалежні від Києва

"Іде Ольга"... Це не лише рядки давнього тексту, що відтворюють буденну ходу Історії, а значуща подія тисячолітньої давнини, зафіксована стародавнім літописцем для нащадків [6, с. 100; 7, с. 88; 8, с. 50; 9, с. 79, 80—81; 10, с. 136; 11, с. 33; 12, с. 40]. Три десятки слів яскраво свідчать про зародження державного будівництва на теренах нашої прадавньої країни та виявляють сутність перетворень княгині Ольги.

Величність ходи символізує й дата — Великдень, й очільництво рівноапостольної княгині, й навіть довгий і складний шлях, адже від Києва до Новгорода — 1400 км. Це "стовбур" країни (рис. 2), його численні гілки-ріки. Широчінь цих територій уособлює слово *погост* (від лат. *гость*, *чужинець*, *ворог*; *по* — межа, кордон, розташований на входах у берегові землі понад 400 річок) [13, с. 4]. У цих опорних пунктах київської влади було зведено невеликі військові табори, осередки рухомої місцевої влади, княжі святилища, пристані, обладнані найдосконалішими плавзасобами.

У такий спосіб княгиня дбала про зовнішній захист, упорядковувала внутрішній лад, запровадивши податки як своєрідне відшкодування за охорону її військом місцевого населення. Ріки Мста й Луга позначили північний кордон зі скандинавською Руссю — воєвничими земляками покійного чоловіка Ольги. Перепона закрила напрям до Волги на користь Дніпра та Києва [14, с. 616], зміцнивши "шлях із варягів у греки" [15, с. 166, 176—179, 200, 204—205; 16, с. 55—56; 17, с. 185]. Ці зрушення стали можливими завдяки малопомітним місцевим реформам, ініційованим після загибелі князя Ігоря.

Дослідження подій тисячолітньої давнини потребує відновлення тогочасної історичної картини буття, умов існування та настроїв населення.

Смерть очільника війська зазвичай означала поразку та руйнування основ управління. Останнє бойовище конунга й першохрестителя Норвегії Трюгвассона 1000 р., родича Володимира Святославовича, призвело до переходу співвітчизників під владу данської корони. Подібні події відбулися й за часів правління князя Ярослава Володимировича.

Смерть Олафа Святого (1015—1024) у битві при Стикластадірі фактично спричинила знищення національної монархії. Його син Магнус знайшов тимчасовий притулок при дворі Ярослава Мудрого. Стріла, влучена в око Харальда Суворого, зятя князя Яро-

слава, під час бою при Стефор Бриджі 14 жовтня 1066 р., означала поразку війська та кінець епохи вікінгів для Західної Європи [14, с. 604; 18, с. 207, 217; 19, с. 188; 20, с. 407, 408].

Загибель конунга Ингвара (князя Ігоря) вибивається із загального переліку поразок військових лідерів північної Європи. Винятковий випадок в історії норманів. Рід Рюриковичів (Хрьорікр — сканд. *могутній славою*) стає головною династією в землях Східнослов'янської держави в наступні 700 років, а ім'я Ингвара-Ігоря набуло популярності серед нащадків як свідчення про добру славу його першого носія. У країні, підвладній удові князя, розпочалися незворотні зміни, що свідчили про новий — вищий — рівень державотворення [21, с. 118, 119, 149, 150, 169, 174; 22, с. 4, 79, 109]. За століття А. Бременський в "Історії гамбурзьких єпископів" зауважував про високий правовий статус держави, "...столиця якої Київ — суперник константинопольського скіпетра" [16, с. 55—56].

Як же спромоглася жінка, до того ж християнка, 58-річна слов'янка, очолити військо чужинців-загарбників, скандинавів-русів? Такий гендерний прорив у суспільствах раннього середньовіччя був майже неможливим — як в Європі, так і на Сході. Київська княгиня не могла усадкувати владу від свого коханого чоловіка-чужинця, адже її надавали від родових богів Інглінгів винятково особам чоловічої статі [23, с. 98; 24, с. 201; 25, с. 42, 68].

Правління жінки поважного віку не припускало поневолення чи примусу — лише добровільне підпорядкування й послух, що доводить факт поширення особливої, незвичної для скандинавів назви "варяги-спільники". Активне залучення цього війська до процесів державотворення в наших давніх землях, по всій Східноєвропейській рівнині свідчить про бажання свідомо співпрацювати, загальну згоду. Двадцять наступних років єдиновладного правління Ольги позначені миром і спокоєм, повагою та покорою. Не було зіткнень, заколотів, незадоволення серед населення й військових [6, с. 100; 26, с. 21, 24; 27, с. 12, 17].

Слід зауважити, що віра тогочасного люду була міцно пов'язана з існуванням богів: визнання їх присутності, причетності та безпосередньої участі у всіх земних справах було непорушним. Унаочнює цю думку рис. 3, на якому зображено присягання війська русів-скандинавів після укладання мирної міжнародної угоди з Візантією 944 р. Язичники (багатобожні) присягалися біля стовпчастого зображення княжого бога — Рудобородого Тора, вирізьбленого з дерева, на зброї; християни — у соборній київській церкві Святого Іллі. Ілюстрація свідчить про наявне двовір'я й водночас приховане протистояння двох віросповідань. Утім, у значної частини князівської дружини виразне тяжіння до християнської віри як латентне визнання й підтримання віри очільника. Без належності конунга Ингвара до Христа подібне не могло відбуватися. Свідчення — у підписах на ратифікаційних грамотах. Перевагу надано єдинобожним вірянам, вони — перші [27, с. 9; 28, с. 67; 29, с. 54].

Рис. 3. Клятва русичів у вірності мирній угоді між Києвом і Царгородом, 944 р.

Раптова смерть князя наступного року ніби символізувала гнів богів. Давньогрецькою — гібрис — виклик вищим силам, що спричиняє грізні наслідки. Покарання християнина за прилюдну зраду предкам — родовим богам Інглінгам, адже Ингвар скандинавською — "присвячений богу Ингве". До їхнього клану належав засновник Норвегії Гарольд Харфарг (Прекрасноволосий), родич загиблого. Також Хрьорікр (Рюрік) — батько Ингвара, першохреститель Норвегії Олаф Трюгвассон, король Олаф Святий, Фьольнір — перший монарх Швеції [30, с. 29, 396; 31, с. 234; 32, с. 103; 33, с. 23, 42, 68, 78].

Смерть очільника війська з Києва виняткова — потрійно ганебна! У мирний час, від рук підкорених, рабів, у неприродний і принизливий спосіб (рис. 4). Вияв змови та злого наміру тих, хто мав захищати; кара за відмову від їхньої опіки та заступництва. Загибель першої особи ознаменувала початок змагань.

Рис. 4. Убивство Ігоря деревлянами

Війна між вищими силами — асами й ванами — зі Скандинавії та єдиним християнським Богом — саме так могли сприйняти надзвичайну, жахливу та несподівану подію військова дружина й удова княгиня [34, с. 139]. Безпосереднім свідченням такого розуміння стане потрійна помста Ольги, що уособлюватиме битву богів. Це ніби звертання до небесних та інших сил батьківщини загиблого. Утім, якщо вдивитися в рис. 3 і замислитися над словами літопису 946 р., то помітимо карколомну невідповідність чи вражаючу закономірність. Те, що понад тисячу років тому здійснили пересічні кияни та отроки з оточення княгині, в жодному разі не могло символізувати покарання, котре, радше, виконали б військові. Їх найголовніший закон сконцентровано у словах К. Тацита: "Вождь змагається за перемогу, військові —

за очільника. Бойова дружина захищає та служить і має загинути, якщо щастя йому зрадило". Так було у багатьох народів!

Що ж тоді відбулося? Перше посольство деревлян Ольга наказала закопати в землю живцем, друге — спалити в лазні, а втретє було покарано на "горло" п'ять тисяч кривдників під час тризни над могилою Ігоря. Військові участі в цих діях не брали! Вони поряд — як глядачі. Саме для них — скандинавів-русів, "обізваних" — відбувається потаємне, урочисте спілкування з богами Півночі. Це не звернення іновірців до чужих богів, вони про них не відали. Це єдиний Бог вийшов на допомогу загиненому християнинові, про що відомо лише княгині та бойовій іноземній дружині. Потрійний потужний заклик до ванів та асів, насамперед до язичників із княжої дружини. Перший присвячений богині смерті та підземного царства Хель; другий мав на меті залучити княжого Тора з допомогою земного полум'я — бога Локі. Молодший брат звернувся до старшого, володаря небесного вогню, громовержця, найсильнішого серед асів (рис. 5). І третя, пекельна багатотисячна пожертва в деревлянській землі, біля могили загиненого Ігоря, була призначена богу війни Одіну. І тепер не валькїрії, а він — багатойменний, найстаріший і верховний — та його восьминогий кінь Слєпнір змушені підкоритися, виявити виняткову посмертну пошану й доправити душу християнина у Вальгаллу. Інгвар після тричі ганебної смерті стає ейнгерієм — воїном, померлим шляхетною смертю, героєм, пошанованим в історії. Схожий випадок трапився з молодшим сином першого короля Норвегії. Хакон Добрий 961 р. був християнином і, доставши смертельне поранення, попри єдинобожжя, також був доправлений до раю героїв [18, с. 37, 178].

Рис. 5. Тор — скандинавський бог, найсильніший вправний воїн. Панує блискавкою і бурєю, перемагає будь-які труднощі

Бойовище відбувалося згідно із законами-вимогами вищих сил Скандинавії. Успіх і повна поразка відповідно до одного слова Спасителя — рівність: "...і слово було Бог"...

Удова-княгиня блискуче застосувала духовну першохристиянську "зброю": *рівність усіх людей і народів перед єдиним Творцем*. Він не поділяє світ на чоловіків і жінок, на панів і рабів, на військових і

цивільних, є лише всеосяжний розум християнського Бога й Любов [35, с. 116; 36, с. 88; 37, с. 125; 38, с. 237, 265].

Ольга спирається на ці закони, демонструючи довготерпіння й смиренність. Грішники — винуватці, кривдники-деревляни самі мають прийти до покарання. Княгиня виявляє показну добросердність, маскуючи підступність: "І рече Ольга: Люба мені мова ваша. Уже мені князя свого не воскресити. А вас хочу "почтити". І насправді, надає можливість... померти шляхетною смертю [39, с. 68, 69].

Урочистість і неспішність уособлюють знаковість дійств. За правилами першохристиянської рівності, всупереч законам військових богів, удова бере на себе повноваження й здійснює посмертну сукупність таїнств для порятунку християнської душі коханого, надаючи язичницькій містерії єдинобожжю основу.

Згідно зі скандинавським політеїзмом, смерть особи єдина та остаточна, й лише у християнському віросповіданні можна врятувати душу після земного існування [40, с. 160]. Творець надає право на вічне життя!

Вищі сили з північної Європи не могли чути молитов, не визнавали дароприносини срібла та золота. Їх ознака влади — сила над людьми, виняткова та жорстока. Запорукою спілкування, шанування, подальшого заступництва слугували людські життя. Таких традицій не існувало у слов'ян, місцевого населення. Скандинави-руси без очільника не мали права на пожертви, лише конунги, богоподібні, здійснювали священну дію [41, с. 444; 42, с. 124, 125; 43, с. 114].

В умовах чужоземного військового оточення київська княгиня виконує вимоги уявних небесних сил згідно з оповідями-законами про богів і героїв: "Ми звертаємось до ваших богів". Мати недолітка Святослава тричі, наочно й символічно, сповіщає княжій дружині: "Ваші боги прийняли від нас дароприносини. Ми рівні з вами. Ви не особливі, не виняткові".

Це не пригнічена горем і самотністю удова очільника чужоземного війська, а страхітлива з'ява Святого, знаряддя божого гніву, войовничий посланець єдиного Бога. П'ять тисяч деревлян-кривдників — на ті часи величезна армія — загинули без борні, списа та меча від рук підлітків, майже дітей-"отроків". Це як глузування й знущання з русів-скандинавів! Вої виявили безвідповідальність і бездіяльність, верховний Одін — байдужість чи розгубленість. Водночас така величезна жертва — ознака незрівнянної, надзвичайної Перемоги. Згідно зі скандинавською міфологією [18, с. 33] військові угледіли Знамення, Диво, вияв могутньої непереможної сили єдиного Бога [44, с. 98—102]. У такий спосіб раптово відбулася зміна світогляду тисяч військових-язичників, метаноя (з грец. *зміна розуму*). Військо увірувало в єдиного Бога та його небесного помічника, безпосереднього рятівника християнської душі Інгвара з царства мертвих Тора (рис. 6), а пересвідчившись, усвідомило переваги християнського віросповідання [40, с. 165; 44, с. 98—102].

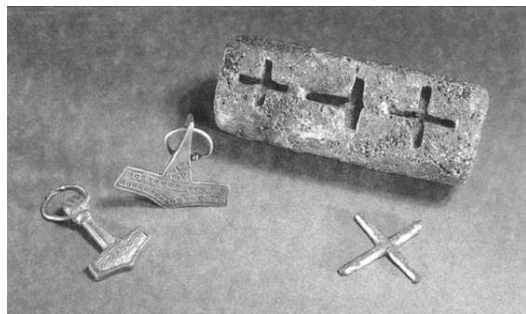

Рис. 6. Ливарна форма X століття для виготовлення християнського символу — хреста і скандинавського оберега — молота Тора

Вражені таємством, скандинаво-руси наділяють княгиню новим ім'ям-титолом Хельга (Свята), яка має силу, подаровану небом. Тільки Свята за життя спромоглася так швидко впокорити, приборкати жорстоку, нещадну, безмежну лють спокоєвничих вояків, зробивши загарбників і морських розбійників спільниками-варягами. Ольга остаточно повернула князю дружину до християнського Бога, здобувши визнання дружинників і міцну владу над ними.

За кілька місяців, під час відвідування Ольгою столиці Візантії, Костянтин Багрянородний — неусвідомлено — вперше та навечно поєднав язичницький і християнський титул "свята" з назвою чужоземного війська "рос": "Єльга Росена", "Єльга архонтіса Рос", "Ігемон і архонтіса Рос Єльга", "Свята Руси", "Свята очільниця Руси", "Свята Руси, яка крокує попереду". Це було найвищим визнанням християнської, цивільної влади над військом. Особа поважного віку, жінка-слов'янка, освячена словом Христа та вірою, уособила нову владу у величезній країні Східноєвропейської рівнини від Києва до Новгороду [45, с. 205, 206; 46, с. 118, 303].

В історії дохристиянського віросповідання схожі діяння робив пророк Ілля — єдиний старозавітний святий, який перейшов до християнського пантеону [36, с. 100; 47, с. 93—98]. Святий у різний спосіб боровся з прихильниками сумнівних божеств, однак княгиня Ольга його перевершила, знищивши віру в численних богів у живих. Навернула тисячі вояків-чужоземців до єдиного Бога, Творця Всесвіту, Землі й усього сущого.

Позицію монотеїзму поділяв і римський імператор Костянтин Великий. У Міланському едикті 313 р. він урівняв у правах християнську церкву, раніше незаконну, з язичництвом, а згодом визнав християнство головною релігією [37, с. 221].

Велика княгиня Ольга, осяяна Божим словом, ефективно впровадила ідеї християнської рівності: здобула, виборола, затвердила владу над військом язичників, повернула його до християнства, й від 947 р. розпочала успішно розбудовувати державність на основі єдиного віросповідання.

Яскравим свідченням переломних змін є саме літописне слово "пасха" (перехід). Десяток місяців до описуваних подій Інгвар добував данину "списом і

мечем", "всхіячая і грабя", за що поплатився життям [48, с. 237]. Хо́да Ольги на початку квітня уособила доленосне зрушення. Та сама дружина стає на захист місцевого населення по всій Східноєвропейській рівнині. Руйнується родовий устрій, панівним стає господарський лад, заснований на селянському орному землеробстві. Звільнюються величезні сили, а в літопису з'являються нові слова: "погости", "варяги", "по всей земле" [40, с. 107; 49, с. 4].

Сутність цих змін суголосна і з притчею про милосердного самарянина, якого врятував від розбійників іновірець та іноплеменник. Поодинокі біблійні приклади вияву людських чеснот київська княгиня зробила повсякденною й законною релігією. Поняття "ближній" надовго стає значущим для 4,5 млн населення на величезних теренах давньокіївської держави — для захисту нового життя (рис. 2, 6).

В одержавлених землях поблизу річок більше не було потреби утримувати великі підрозділи військових, у погостах вони становили 3—4 десятки прикордонників. Дружинники на лодях регулярно відпливали до верхів'я рік, аби обстежити, перевірити, здійснити облік згідно із законом.

Військові частини, котрі забезпечували діяльність влади, склалися з 4—5 тисяч воїнів, що свідчило про самодостатність Київської держави в питаннях охорони територій. Навіть більше, Ольга надсилала військову допомогу з Києва Костянтину Багрянородному. Зокрема, після візиту 949 р., відповідно до угоди 944 р., княгиня відрядила військово-з'єднання зі 629 варягів на 9 кораблях, які взяли участь у битві проти арабів під мурами фортеці ал-Хадас на острові Крит [50, с. 51; 51, с. 222].

Отже, у квітні 947 р. велика княгиня Ольга заклала підвалини процесу державотворення. Словами теперішнього часу, запровадила київський екуменізм, ранньохристиянське віросповідання, успадковане й збережене південнослов'янською культурою. Саме про нього зауважував митрополит Іларіон у "Слові про Закон і Благодать": "...всі народи і церкви рівні перед очима Господа".

Утім, Риму й Константинополю такий закон був не до вподоби. Коли віра розділяє людей, то проблеми або з релігією, або з її послідовниками. Церква Візантії, закликавши до рівності вірян перед Богом, не намагалась, проте, змінити суспільні зв'язки. Це зробила Ольга, поєднавши, через відданих людей і загальну справу, племена й народи Східноєвропейської рівнини в одне державне ціле [52, с. 31; 53, с. 101, 188, 205; 54, с. 4, 16—18; 55, с. 72, 82, 90, 99; 56, с. 9—11; 57, с. 265, 262; 58, с. 126, 215; 59, с. 182].

Рівність — закон, і його головний постулат — "...і Слово було Бог" — боронив людей, народи, племена у численних погостах. Понад 400 адміністративно-територіальних центрів середини X ст. зовнішньо символізували внутрішню суспільну гармонію.

Селище міського типу Зарічне (до 1946 р. — Погост Зарічний), що на півночі Рівненської області, — це одне з місць зупинки княгині Ольги та її дружини під час походу з Києва до Новгороду. Поселення за рікою, засноване очільницею Русі для оборони наших земель і збору податків, й нині має тисячолітні докази, матеріальні пам'ятки X ст. національного значення, про що свідчить відповідний паспорт. Зберігаючи генетичну та історичну пам'ять нашого народу, ці супутники державницького поступу княгині Ольги, віддзеркалюють значущі суспільні перетворення й

перші реформи в давньокіївських землях. Відомості про ці пам'ятки знаходимо в авторитетних європейських джерелах XIX ст., друкованих творах, фахових й археологічних списках, в картографії різних років [60, с. 9, 16—18; 61, с. 36—37; 62, с. 519—520; 63, с. 34; 64, с. 160—161; 65, с. 249; 66, с. 40; 67, с. 541; 68, с. 77, 225]. Ці свідчення дають змогу відтворити державну метрику київської слов'янської державності Русі-України й стверджувати, що від 947 р. велика княгиня Ольга перша розпочала творити єдину Європу.

Список використаної літератури

1. Селезньов В. Мовні війни: Міф про "зіпсованість" української мови / В. Селезньов. — Харків : Віват, 2016. — С. 59.
2. Барац Г. М. О составителях Повести временных лет и ее источниках преимущественно еврейских / Г. М. Барац. — Берлин, 1924. — С. 41.
3. Кролюк П. М. Ярослав Мудрый / П. М. Кролюк. — Харків : Фоліо, 2018. — С. 106.
4. Линфон П. Тайны Киевской Руси / Поль Линфон. — Москва : АСТ; Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2008. — С. 5, 8, 9.
5. Савинов М. А. 7 тайн Древней Руси. Детектив временных лет / М. А. Савинов. — Москва : Эксмо : Яуза, 2013. — С. 8, 12, 13.
6. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. — Мюнхен : Укр. вид-во, 1972. — Т. 1: До половини XVII сторіччя. — С. 160.
7. Карамзин Н. М. Предание веков: сказания, легенды, рассказы из "Истории государства Российского" / Н. М. Карамзин. — Москва : Просвещение, 1969. — С. 88.
8. Історія України: нове бачення : у 2-х т. / [під заг. ред. В. А. Смолія]. — Київ : Україна, 1995 — Т. 1 [Гуржій О. І. та ін.] — С. 50.
9. Толочко О. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П. П. Толочко. — Київ : Альтернатива, 1998. — Т. 4. — С. 67, 79—81.
10. Ричка В. Княгиня Ольга / В. Ричка — Київ : Альтернатива, 2004. — С. 136.
11. Нартов В. В. Історія України з давніх-давен до сьогодні / В. В. Нартов — Харків : Кн. клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2006. — С. 33.
12. Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. — Харків : Школа — С. 40.
13. Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера / Антологія. — Київ : Смолоскип, 2006. — С. 4
14. Українська земля і люди. Український етнос у світовому геопросторі. Від давнини до XIV ст. Т. 1. — Київ, 2011. — С. 604, 616.
15. Франклин С. Начало Руси, 750—1200 / С. Франклин, Д. Шепард. — Санкт-Петербург : ДБ, 2000. — С. 166, 176—179, 200, 204—205.
16. Перхавко В. Торговий мир середньовікової Русі / В. Перхавко. — Москва, 2006. — С. 55—56, 97.
17. Валянський С. И. Явление Руси (Хронотрон. Версии мировой истории) / С. И. Валянський, Д. В. Калюжний. — Москва : Крафт+Леан, 1998. — С. 185.
18. Догерти М. Мир викингов / Мартин Догерти. — Москва : Э, 2015. — С. 33, 37, 178, 207, 217.
19. Джаксон Т. Н. Четыре норвежских конунга на Руси: из истории русско-норвежских политических отношений после трети X — первой половины XI в. / Т. Н. Джаксон. — Москва, 2000. — 188 с.
20. Джонс Г. Викинги: потомки Одина и Тора / Гвин Джонс. — Москва : Центрполиграф, 2003. — С. 407.
21. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль / Л. Войтович. — Львів, 2000. — С. 118, 119, 150, 149, 169.
22. Гримберг Ф. Рюриковичи, или Семисотлетие "вечных" вопросов / Фаина Гримберг. — Москва : Московский лицей, 1997. — С. 79, 109.
23. 100 великих загадок історії України / Попельницька О. О., Петренко В. В. та ін. — Київ : Арії, 2008. — С. 98.
24. Краузе Э. Славянские ключи к нордическому мифу / Э. Краузе. — Москва : Вече, 2012. — С. 201.
25. Скандинавы. Варяги. Русь: историко-филологические очерки / Ф. Б. Успенский ; РАН, Ин-т славяноведения. — Москва : Языки славянской культуры, 2002. — С. 42, 68.
26. Горський В. С. Святі Київської Русі / В. С. Горський. — Київ : Абрис, 1994. — С. 21, 24.
27. Святая Ольга. Владимир Святой : [сборник] / сост. Н. Н. Лисовой, М. Б. Поспелов. — Москва : Новатор : Кренов, 1996. — С. 12, 17.
28. Україна крізь віки : в 15 т. / ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т археол. України, Ін-т історії України. — Т. 4 : Київська Русь / О. П. Толочко, П. П. Толочко. — Київ : Альтернативи 1998. — С. 67.
29. Кузич-Березовський І. Жінка і держава / Іван Кузич-Березовський. — Львів : Світ, 1994. — С. 54.
30. Джонс Г. Викинги. Потомки Одина и Тора / Гвин Джонс [перевод с англ. З. Ю. Метлицкой]. — Москва : Центрполиграф, 2003. — С. 29, 396.

31. *Гейман Н.* Скандинавська міфологія / Ніл Гейман ; пер. з англ. М. Бакалова. — Київ : Видавнича група "Км-Букс", 2017. — С. 234.
32. *Пчелов Е. В.* Рюрик / Е. В. Пчелов. — Москва, 2002. — С. 103.
33. *Скандинавы.* Варяги. Русь: историко-филологические очерки / Ф. Б. Успенский ; РАН, Ин-т славяноведения. — Москва : Языки славянской культуры, 2002. — С. 23, 33, 78.
34. *Артемов В.* Славянская энциклопедия / В. Артемов. — Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2011. — С. 139.
35. *Свенцицкая И.* Первые христиане и Римская империя / Ирина Свенцицкая. — Москва : Вече, 2003. — С. 116.
36. *Никитенко Н.* Собор Святых Софии Киевской / Надежда Никитенко, Вячеслав Корниенко. — Киев : [б. и.], 2014. — С. 88, 100.
37. *Становление христианского мира* / Ю. Г. Беспалов [и др.]. — Харьков : Книжный Клуб "Клуб Семейного Досуга", 2002. — С. 119, 125, 185, 221.
38. *Соловьев Э. Ю.* Непобежденный еретик: Мартин Лютер и его время / Эрих Соловьев. — Москва : Молодая гвардия, 1984. — С. 237, 265.
39. *Сліпушко О.* Таємниці володарів Русі (від Олега до Володимира Мономаха) / Оксана Сліпушко ; ред. О. П. Івакін. — Київ : Аконтіт, 2003. — С. 68, 69.
40. *Гуревич А. Я.* Походы викингов / А. Я. Гуревич. — Москва : Наука, 1966. — С. 107, 160, 165.
41. *Шимбаров В. Е.* Великие империи Древней Руси / В. Е. Шимбаров. — Москва : Алгоритм, 2007. — С. 444.
42. *Ристе У.* История внешней политики Норвегии / У. Ристе. — Москва : Весь мир, 2003. — С. 124, 125.
43. *Гуревич А. Я.* История и сага / А. Я. Гуревич. — Москва : Наука, 1972. — С. 114.
44. *Стеблин-Каменский М. И.* Мир Саги / Михаил Стеблин-Каменский. — Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1984. — С. 98—102.
45. *Литаврин Г. Г.* Византия. Болгария. Древняя Русь (IX—XII вв.) / Г. Г. Литаврин. — Санкт-Петербург : Алетей, 2000. — С. 205, 205.
46. *Древняя Русь в свете зарубежных источников : учеб. пособие для студентов вузов* / М. Б. Бибииков, Г. В. Глазырина, Т. Н. Джаксон и др. ; под ред. Е. А. Мельниковой. — Москва : Логос, 1994. — С. 118, 303.
47. *Путилов Б. Н.* Славянский мир в лицах. Боги, герои, люди / Б. Н. Путилов. — Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2008. — С. 93—98.
48. *Каганець І.* Пшениця без куколю: Хрестове Євангеліє без вставок і спотворень / І. Каганець. — Київ : Агенція релігійної інформації (АРІ) ; Тернопіль : Мандрівець, 2006. — С. 237.
49. *Сокровища викингов: Каталог произведений искусства и памятников и др. музеев Швеции* / Б. Амброзиани. — Ленинград : Эрмитаж, 1979. — С. 4.
50. *Котляр Н.* История в жизнеописаниях / Н. Котляр, В. Смолий. — Киев : Наукова думка, 1990. — С. 51.
51. *Домановский А. Н.* Загадки истории. Византия / А. Н. Домановский ; худож.-оформитель Е. А. Гугалова. — Харьков : Фолио, 2016. — С. 222.
52. *Вілсон Е.* Українці: несподівана нація / Ендрю Вілсон. — Київ : К.І.С., 2004. — С. 31.
53. *Гийу А.* Византийская цивилизация / А. Гийу. — Екатеринбург : У-Фактория, 2007. — С. 101, 188, 205.
54. *Коструба Т.* Нариси з церковної історії України X—XII ст. / Теофіль Коструба. — Торонто, 1958. — С. 4, 16—18.
55. *Третьяков П. Н.* и др. (ред.). История Болгарии. Т. 1. — Москва, 1954. — С. 72, 82, 90, 99.
56. *История Болгарии* : в 2-х томах ; [под ред. Н. С. Державина]. — Т. 2. (679—1392 гг.). — Ленинград, 1946. — С. 9—11.
57. *Линфон П.* Тайны Киевской Руси / Поль Линфон. — Москва : АСТ; Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2008. — С. 262, 265.
58. *Девис Н.* История Европы / Норманн Девис. — Москва : АСТ : Транзиткнига, 2005. — С. 25—26, 126, 215.
59. *Іванченко Р. П.* Державницька ідея Давньої Русі-України / Р. П. Іванченко. — Київ : Смолоскип, 2007. — С. 182.
60. *Перунін В.* Заріченщина, або Ритми глибинного Полісся, втрачені Європою / В. Перунін. — Рівне : О. Зень, 2009. — С. 9, 16—18.
61. *Энциклопедический словарь* / издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — Санкт-Петербург : Тип. Акц. О-ва Брокгауз-Ефрон, 1890—1907. — Т. 24. — С. 36—37.
62. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów słowiańskich* / pod. red. Bronisława Chlebowskiego, Filipa Sulimierskiego. — Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1985. — Т. 7. — С. 519, 520.
63. *Кухаренко Ю. В.* Средневековые памятники Полесья / Ю. В. Кухаренко. — Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1961. — С. 34.
64. *Куза А. В.* Древнерусские городища X—XIII вв.: свод археол. памятников / А. В. Куза. — Москва : Христиан. изд-во, 1996. — С. 160—161.
65. *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся: краєзнав. словник — від найдавніших часів до 1914 року / О. Цинкаловський. — Вінніпег : Т-во "Волинь", 1986. — С. 249.
66. *Бужанський А.* Ріка Прип'ять та її допливи: Старі водні шляхи між доріччям Чорного моря і Балтиком: геогр.-археол. студія / А. Бужанський. — Вінніпег : [б. в.], 1996. — 40 с.
67. *Пастернак Я.* Археологія України: первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами / Я. Пастернак. — Торонто : Н.Т.Ш., 1961. — С. 541.
68. *Раппопорт П. А.* Военное зодчество западнорусских земель X—XIV вв. / П. А. Раппопорт. — Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1967. — С. 77, 225.

Надійшла до редакції 11 червня 2019 року

ВИЙШЛИ З ДРУКУ

Микола Іванович Сенченко : біобібліогр. покажч. / уклад.: Устіннікова О. М., Хайло А. С. ; передмова Н. Петрової, О. Устіннікової. — Київ : Ліра-К, 2020. — 124 с.

Біобібліографічний покажчик підготовлено до 75-річчя від дня народження Миколи Івановича Сенченка — директора Книжкової палати України імені Івана Федорова. У виданні відображено основні напрями науково-дослідної, науково-організаційної, педагогічної й громадської діяльності українського вченого, ім'я якого широко відоме світовій та вітчизняній громадськості й тісно пов'язане з інформаційною, бібліотечною та книговидавничою справами в Україні.

Покажчик адресовано викладачам, аспірантам, студентам, бібліотечним працівникам і працівникам книговидавничої сфери, фахівцям у галузі інформаційних технологій тощо.

ВІД УКЛАДАЧІВ

Біобібліографічний покажчик "Микола Іванович Сенченко" є п'ятим переглянутим і значно доповненим виданням. Його матеріали з можливою повнотою подають описи публікацій ученого за 1971—2019 роки. Принцип упорядкування бібліографічних записів — тематичний. Покажчик складається з трьох основних розділів та довідкового апарату.

У першому розділі "Література про життя і діяльність М. І. Сенченка" подано відомості про нагороди, описи біографічних та офіційних матеріалів, публікацій про науково-дослідну, науково-організаційну, педагогічну й громадську діяльність ученого. Записи в межах відповідних тематичних підрозділів розташовано за алфавітом прізвищ авторів або назв. Описи біографічних матеріалів подано за хронологією публікацій.

До другого розділу "Покажчик друківаних праць" уміщено описи монографій, статей ученого зі збірників, продовжуваних і періодичних видань. Бібліографічні записи розділу розміщено за тематикою публікацій, у межах тематичних рубрик — за алфавітом та видами документів у такій послідовності: книги і брошури; статті та матеріали з неперіодичних, продовжуваних та періодичних видань.

Третій розділ "Роботи за редакцією та під керівництвом ученого" подає відомості про редакторську, укладацьку роботу М. Сенченка, праці, підготовлені під керівництвом та за сприянням ученого, наведено описи рецензій.

За потреби записи супроводжуються анотаціями довідкового, уточнювального змісту.

Довідковий апарат складається з іменного покажчика та хронологічного покажчика праць.

Відбір матеріалу завершено у грудні 2019 року.

Під час складання бібліографічного посібника опрацьовано електронні й карткові каталоги та фонди Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова", Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної бібліотеки імені Ярослава Мудрого. Здійснено суцільний перегляд джерел державної реєстрації друку: "Літопис книг", "Літопис журнальних статей", "Літопис газетних статей", "Літопис рецензій"; усіх доступних інформаційних видань і науково-допоміжних галузевих бібліографічних посібників, прикнижкових та пристатейних списків літератури, фахових наукових періодичних видань, громадсько-політичних та літературно-мистецьких часописів і газет України; матеріалів конференцій.

Більшість документів опрацьовано *de visu*, публікації, описані за бібліографічними джерелами інформації, позначено астериском (*).

Бібліографічний опис здійснено за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання".

Заголовок бібліографічного запису складено згідно з ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.80—2000, IDT)".

Слова та словосполучення скорочуються згідно з ДСТУ 3582—2013 "Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ)" і ДСТУ 7093:2009 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами (ГОСТ 7.11—2004 (ISO 832:1994), MOD; ISO 832:1994, MOD)".

ПЕРЕДМОВА

У травні 2020 року виповнюється 75 років від дня народження Миколи Івановича Сенченка, видатного вченого, знаного фахівця видавничої справи та інформаційних технологій, доктора технічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Міжнародної академії інформатизації, директора Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова", члена Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів України.

Ім'я Миколи Сенченка, автора понад 500 публікацій, відоме не тільки видавцям, працівникам бібліотечної та інформаційної сфери, історикам, а й широкому колу читачів.

Вихід у світ біобібліографічного покажчика, присвяченого ювілею М. Сенченка, безперечно, є

подією в культурному житті України. Причин тому кілька: і те, що нашому читачеві відкриваються в такій повній формі творчі напрацювання Миколи Івановича, і те, що ця людина — визначна особистість, яка набула світової популярності, і те, що його публікації, проникнуті добром і оптимізмом, визначають найуразливіші больові точки нашого суспільства.

Бібліографічний опис друківаних праць дає уявлення про широчінь знань і поглядів ювіляра, ґрунтовність висновків, значущість наукових розробок. Більшість публікацій М. Сенченка пов'язані з його нинішньою діяльністю і стосуються питань книгознавства, бібліотекознавства, інформаційних технологій, інформаційної безпеки.

Хто ж він, Микола Сенченко, на яких хвилях життя принесло до нас його думки, сповнені любові до рідної Батьківщини? Микола Іванович Сенченко народився 1 травня 1945 року в м. Ніжині Чернігівської області. Дитинство і час навчання в початкових класах прийшлися на суворі повоєнні роки. Підлітком він захопився спортом, закінчив Дитячу спортивну школу з класу спортивних ігор. Для себе обрав волейбол та баскетбол, що стали його захопленням надовго. Він часто брав участь у змаганнях, навіть у дорослому віці ці види спорту залишилися для нього найулюбленішим відпочинком.

І все ж бажання здобути спеціальність, для якої характерним був би широкий світогляд, привело його до Ніжинського державного педагогічного інституту імені М. В. Гоголя, з якого він перевівся в Харківський інститут радіоелектроніки на факультет обчислювальної техніки за спеціальністю "Математичні лічильно-розв'язувальні прилади та пристрої", котрий закінчив 1966 року.

У тому самому році розпочинає трудову діяльність у Харківському інституті інженерів комунального будівництва, працює завідувачем лабораторії обчислювальної техніки, начальником ЕОМ. Тут він набув великого досвіду роботи з експлуатації ЕОМ другого покоління, програмування та створення автоматизованих систем управління.

У 1971 році довелося зробити перерву — призвали на військову службу, котру проходив на станції слідування за супутниками. За бойові заслуги занесений до Книги пошани частини. Служба в армії збагатила життєвий досвід знанням сучасних засобів обчислювальної техніки та комунікації. Тут Микола Сенченко розпочав писати кандидатську дисертацію. Повернувшись до рідного інституту, юнак без відриву від виробництва 1974 року закінчив заочну аспірантуру Харківського інституту радіоелектроніки за спеціальністю "Обчислювальні машини, комплекси, системи і мережі". Після захисту дисертації на тему "Розробка й дослідження принципів синтезу автоматизованих обчислювальних структур", йому присуджено вчений ступінь кандидата технічних наук.

Продовжував працювати в Харківському інституті інженерів комунального будівництва на посадах старшого викладача, доцента кафедри прикладної математики та обчислювальної техніки. Під його керівництвом розроблено проект і здійснено будівництво

обчислювального центру, опановано роботу з ЕОМ Єдиної системи. Саме тут М. Сенченко спробував себе у новій сфері, присвятивши низку публікацій питанням використання електронно-обчислювальної техніки для зберігання та опрацювання значних інформаційних масивів.

На енергійного й талановитого керівника звернули увагу в столиці. Його запросили очолити Центральну наукову бібліотеку імені В. І. Вернадського АН УРСР та завершити будівництво нового приміщення, що на той час стало вже довгобудом.

За роки роботи в бібліотеці (1985—1992) Микола Сенченко не тільки завершив будівництво і забезпечив перевезення бібліотечних фондів, а й інтенсивно розпочав проводити наукову та організаційну роботу. Наукова орієнтація вченого відтоді була пов'язана з удосконаленням бібліографічної діяльності, її наукової організації, визначенням місця книги та бібліографії в інформаційному суспільстві. У найкоротші терміни розроблено технічний проект автоматизації бібліотеки, створено локальну комп'ютерну мережу. У той самий період (1988) Микола Сенченко захистив докторську дисертацію (спеціальність 05.13.13 "Обчислювальні машини, комплекси, системи і мережі").

Інформатизація в країні, позитивна й негативна сторони цього процесу привернули пильну увагу вченого. Найважливіші підсумки багаторічних досліджень дістали відображення в наукових статтях. Висновки в них базуються на авторитетних джерелах. Подібний підхід став принципом у науково-дослідній роботі Миколи Сенченка. Він проводив активні наукові дослідження, що дали можливість утвердити свою наукову позицію і співвіднести її з іншими. Кожна наукова тема опрацьована ним всебічно, про що свідчать численні посилання в публікаціях.

Простежуємо стійку зацікавленість вченого до опрацювання інформації, особливо бібліографічної, як одного з елементів книжкової культури. Головним і вагомим результатом напруженої творчої праці стала науково-дослідна програма "Документальна пам'ять України".

Микола Сенченко не міг не залучитися до політичних процесів, що відбувалися в той час у країні. Ні, він не боровся із системою, проте внутрішньо був готовий зробити свій крок у політику. Тому й балотувався кілька разів у депутати Верховної Ради України.

Працював проректором із наукової роботи Національного університету "Києво-Могилянська академія" (1992—1993), організовував наукову роботу в новому навчальному закладі, налагоджував міжнародні зв'язки, брав участь у міжнародних освітніх програмах, займався питаннями інформатизації в країні, а паралельно — дослідженнями в галузі інформації.

У 1993—1995 роках працював у Київському державному інституті культури. Посади проректора з питань економіки та міжнародних зв'язків, завідувача кафедри "Документознавство" дали можливість розкрити багатогранні здібності Миколи Сенченка.

У житті вченого органічно поєдналися три види діяльності: науково-дослідна, навчально-педагогічна та адміністративно-організаторська. Природа навчального процесу вимагала нових рішень. За часів роботи в інституті Микола Сенченко запропонував платне навчання, започаткував нові спеціальності. Однак головним для нього була робота з молоддю, майбутнім України. Його заняття зі студентами, робота з аспірантами були присвячені єдиній меті — просувати ідеї інформатизації на рівень практичного втілення. Талановитий педагог, Микола Іванович дав "путівку в життя" багатьом молодим людям, які тепер плідно працюють в інформаційно-бібліотечній сфері. Невпинна турбота про підготовку наукової зміни — важлива сфера його науково-педагогічної роботи. Він підготував 10 кандидатів і докторів наук, понад 30 разів виступав офіційним опонентом на захисті кандидатських дисертацій і 5 разів — докторських.

У 1995 році Микола Сенченко здобув академічне звання дійсного члена (академіка) Міжнародної академії інформатизації в галузі інформаційної культури, наукове звання професора кафедри "Документознавство".

І чим би не займався Микола Іванович, головним для нього завжди було бажання працювати, реалізовуватись у щоденному самовиявленні. У листопаді 1995 року розпочався новий етап творчої праці М. Сенченка на посаді директора Книжкової палати України, що здобула статус наукової установи 2003 року. І саме Книжкова палата України розширила можливості плідного наукового пошуку, відкриття нових імен і фактів, зіставлення різних поглядів. Віддаючи належне цій унікальній установі, до 80-річчя її заснування він написав монографію "Книжкова палата України. Історія і сьогодення" (1999).

Науковець за покликанням, людина, якій притаманне перспективне бачення, він очолює нові напрями наукових досліджень, що дало змогу розширити функції Книжкової палати України і підвищити її роль як науково-інформаційного центру.

Результатом цілеспрямованої діяльності Миколи Івановича з відродження державної бібліографії стало повне відновлення Книжковою палатою випуску державних поточних бібліографічних покажчиків. Учений ініціював також підготовку ретроспективних науково-допоміжних бібліографічних посібників серії "Етноси України", проведення наукових досліджень унікального фонду забороненої свого часу літератури, так званого спецфонду. У 2003 році завершено перший етап цих досліджень і видано науковий бібліографічний покажчик "Спецфонд Книжкової палати України (1917—1921)".

Виняткова здатність до панорамного стратегічного мислення, розуміння взаємозв'язків різних явищ і факторів, а також майбутнього розвитку подій визначили його талант людини новітньої формації. Микола Сенченко чітко усвідомлює загальні проблеми, що гальмують розвиток сучасного книжкового ринку. Його виступи, статті про створення єдиного інформаційного простору для видавництва, книжкової торгівлі та бібліотек багато колег оцінили як одні з

найконструктивніших, що закладають перспективну лінію роботи з книгою. Стратегічне мислення М. Сенченка особливо яскраво виявилось у проєкті "Книги, що є в продажу, і ті, що друкуються" (на кшталт Books in print) — новому напрямі книговидавничої політики. За його ініціативою впроваджується інформаційно-бібліографічна система, що є складовою майбутньої системи книгорозповсюдження, створено зведений електронний каталог видань незалежної України. Робляться рішучі кроки входження у світовий інформаційний простір, впроваджуються норми та правила, що висувуються до книги на міжнародному рівні. Так, 2002 року видано еталонний варіант таблиць Універсальної десяткової класифікації українською мовою, керівником проєкту якого він став (друге видання цих таблиць у семи книгах розпочато 2008 року, завершено 2017 року), 2004 року — "Англо-американські правила каталогізації". Усе це дало змогу впорядкувати й направити всіма каналами, відкритими для користувачів світу, інформаційні потоки.

Усвідомлюючи велике значення інформатизації суспільства, М. Сенченко розробив проєкт оцифрування фондів Державного архіву друку, поступова реалізація якого забезпечить віддалений доступ до скарбниці національного культурного надбання.

Завдяки ініціативі М. Сенченка та за його посередньої участі дослідницька, наукова й аналітична робота в галузі державної бібліографії, книгознавства, статистики друку, впровадження нових інформаційних технологій зробили Книжкову палату потужною науково-інформаційною установою держави, яка активно сприяє розвитку видавничої справи, пропаганді української книги, забезпечує інтереси держави в нарощуванні інтелектуального та інформаційного потенціалу.

М. Сенченко завжди є активним учасником бібліотечних конференцій, видавничих та інформаційних форумів, симпозіумів, нарад.

Микола Іванович — ініціатор створення й головний редактор реферативних журналів "Політика. Політичні науки", "Економіка. Економічні науки" (виходили до 2006 року), державних бібліографічних покажчиків — "Літописів" та науково-практичного журналу "Вісник Книжкової палати", науковий авторитет якого з року заснування (1996) значно зріс, і 2000 року президією Вищої атестаційної комісії України його віднесено до наукових фахових журналів.

Робота в Книжковій палаті сприяла становленню Миколи Сенченка як людини, небайдужої до майбутнього своєї країни, людини з чіткою громадянською позицією. Саме у цей час тематика його публікацій стала ширшою, різноманітнішою, в них розглядаються вузлові проблеми політичного, культурного та громадського життя країни. Тематичний діапазон наукової творчості надзвичайно широкий, особливу увагу він зосередив на вивченні питань глобалізму, конспірології, стратегії "керованого хаосу", деїдеологізації, "культурної революції", інформаційних війн, розвитку України тощо.

М. Сенченко у своїх публікаціях сміливо виступає проти організацій і угруповань, що об'єднані, на його думку, в мережу і, маючи у своєму розпорядженні величезні фінансові ресурси і засоби масової інформації, намагаються завоювати владу і встановити тотальний контроль над світом. Події ХХ століття і останніх двох десятиліть нинішнього примушують Миколу Івановича задуматися про справжні причини того, що сталося, й того, що чекає нас у майбутньому, над долею України та її народу й дійти висновку, що відбувається тотальна дезінформація суспільства.

Добіркою творів відомих істориків, що ввійшли до серії "Реванш історії: фальшиві цінності великих революцій", ініціатором заснування якої він став 2003 року, опублікувавши дослідження: "Хто і навіщо розпалює вогонь антисемітизму?" (2002), "Україна: шляхом незалежності чи неокolonізації" (2003), "Культурна революція в Україні, або Управління деградацією", "Общество истребления — стратегическая перспектива "демократических реформ" (2004), "Латентні структури світової політики" (2005), "Четверта світова "інформаційно-психологічна" війна" (2006), "Энциклопедия тайных обществ" (2008), "Теория и практика невидимых войн" (2009), "Парламентаризм — велика брехня нашого часу" (2011), "Тотальная дезинформация человечества" (2013), "Латентна світова інформаційна війна" (2014), "Мозкові центри країн світу" (2016), "Креативна революція" (2018), "Невидимая война: психофизическое оружие" (2019) тощо — професор М. Сенченко відповідає на багато запитань, що турбують людство.

Змінюючи й уточнюючи формулювання позицій, він водночас дає високу оцінку ролі інформації в суспільстві, пропагує духовні цінності.

Як справжній патріот М. Сенченко впевнений, що Україна забуде час правління компрадурської та гендлярсько-лихварської політичної еліти, яка до цього часу готувала нашій країні роль неокolonіальної держави, відновляться справжні істини й зазнають краху фальшиві кумири. Він вірить у нову Україну — Україну вільну від старого порядку.

Перед нами постає людина небайдужа, яка не лише уважно спостерігає за подіями, а й активно бере в них участь, аналізує явища, що відбуваються у країні та світі; не тільки яскравий публіцист, а й оригінальний мислитель, спроможний пояснити, куди ми рухаємося. Його книги, статті, огляди — підсумок тривалих роздумів і осмислень, аналіз дій і вчинків.

Трудовий звитяжний шлях ювіляра гідно поцінований. Його нагороджено медалями "За доблестний труд" (1970), "За трудову доблесть" (1981) й По-

чесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР — "За значний особистий вклад у розвиток бібліотечної справи в республіці, активну науково-методичну роботу..." 1990 року. У 1999 році присвоєно почесне звання "Заслужений діяч науки і техніки України". За участь у підготовці видання "История Киево-Печерской лавры" М. Сенченка нагороджено орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого III ступеня (2002).

Рішенням президії Міжнародної кадрової академії М. Сенченку за значний особистий внесок у розвиток наукових знань та плідну педагогічну діяльність присвоєно звання "Почесний доктор" (2002), за високий професіоналізм, сприяння розвитку національної культури, науки й освіти, а також зміцнення міжнародного співробітництва нагороджений золотою медаллю "За заслуги в освіті" (2004).

Указом Президента України від 9 вересня 2009 року за вагомий внесок у розвиток національного книговидавництва, високі здобутки у популяризації української книги у світі М. Сенченка нагороджено орденом "За заслуги" III ступеня. 2010 року вчений нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України та став лауреатом Премії імені Івана Франка в галузі інформаційної діяльності за підготовку довідкового видання "Енциклопедія для видавця та журналіста".

У 2019 році за сумлінну працю, високий професіоналізм та з нагоди 100-річчя від дня заснування Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова" М. Сенченко нагороджений Почесною грамотою Державного комітету телебачення і радіомовлення України та Почесною грамотою Асоціації виробників поліграфічної продукції за значний внесок у розвиток видавничо-поліграфічної сфери України.

Гортаєш сторінки покажчика і дивуєшся: як все-таки багато встиг М. Сенченко за його зайнятості, хронічної нестачі вільного часу. Це свого роду звіт, в якому представлено дані з точними бібліографічними посиланнями, що й коли публікував учений. Мимоволі думаєш: час не владний над цією енергійною людиною!

Сподіваємося, що ознайомившись із публікаціями, відображеними в покажчику, читач зможе оцінити глибину тих явищ, про які говорить і пише Микола Сенченко.

Н. Петрова

перший заступник директора Книжкової палати України

О. Устіннікова,

*завідувач відділу ретроспективної бібліографії
Книжкової палати України*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 229 пр. Зам. 20.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html